

Lipták Zita

Háborús stratégia?

Nők elleni erőszak a Kongói Demokratikus
Köztársaságban

GROTIUS E-KÖNYVTÁR

2010

Sorozatszerkesztő

Horváth Jenő

A tanulmány diplomamunka, 2010-ben került megvédésre a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetében

Témavezető: Paragi Beáta

© Lipták Zita

© www.grotius.hu

Tartalomjegyzék

Rövidítések jegyzéke 4

Bevezetés 7

1. Problémadefiniálás: a kutatás célja és elméleti háttere 8

1.1. A kutatás célja és keretei 8

1.2. Elméleti háttér 11

1.2.1. A polgári lakosság védelme és az „új háborúk” 12

1.2.2. Háború és nők elleni erőszak a nemzetközi jog tükrében 15

1.2.3. Nemi erőszak békeidőben és háborúban – az interpretációk összecsapása 18

2. Módszertan 23

3. A kongói konfliktus áttekintése 27

3.1. Előzmények: az első kongói háború és Mobutu megdöntése 27

3.1.1. Észak-és Dél-Kivu 28

3.2. Afrika világháborúja 34

3.3. Keleten a helyzet változatlan 36

4. Szexuális erőszak a kongói háborúban 41

4.1. Az erőszak mértéke és formái 41

4.2. Elkövetők és áldozatok 44

4.2.1. Elkövetők 45

4.2.2. Áldozatok 45

4.3. Következmények 46

5. Motivációk és magyarázatok az elkövetők szemszögéből 50

5.1. Hadsereg és nemi erőszak Kongóban 51

5.1.1. Lipót király szelleme? 51

5.1.2. Az integrált kongói hadsereg (FARDC) háttere 53

5.1.3. A katonák hangja: egyéni motivációk és magyarázatok 56

5.1.4. A szexuális erőszak elkövetésének azonosítható mintái és indítékai 60

5.2. Céltalan lázadás? – Milíciák és szexuális erőszak 63

5.3. A szexuális erőszak elkövetésének tágabb kontextusa 66

Következtetések 71

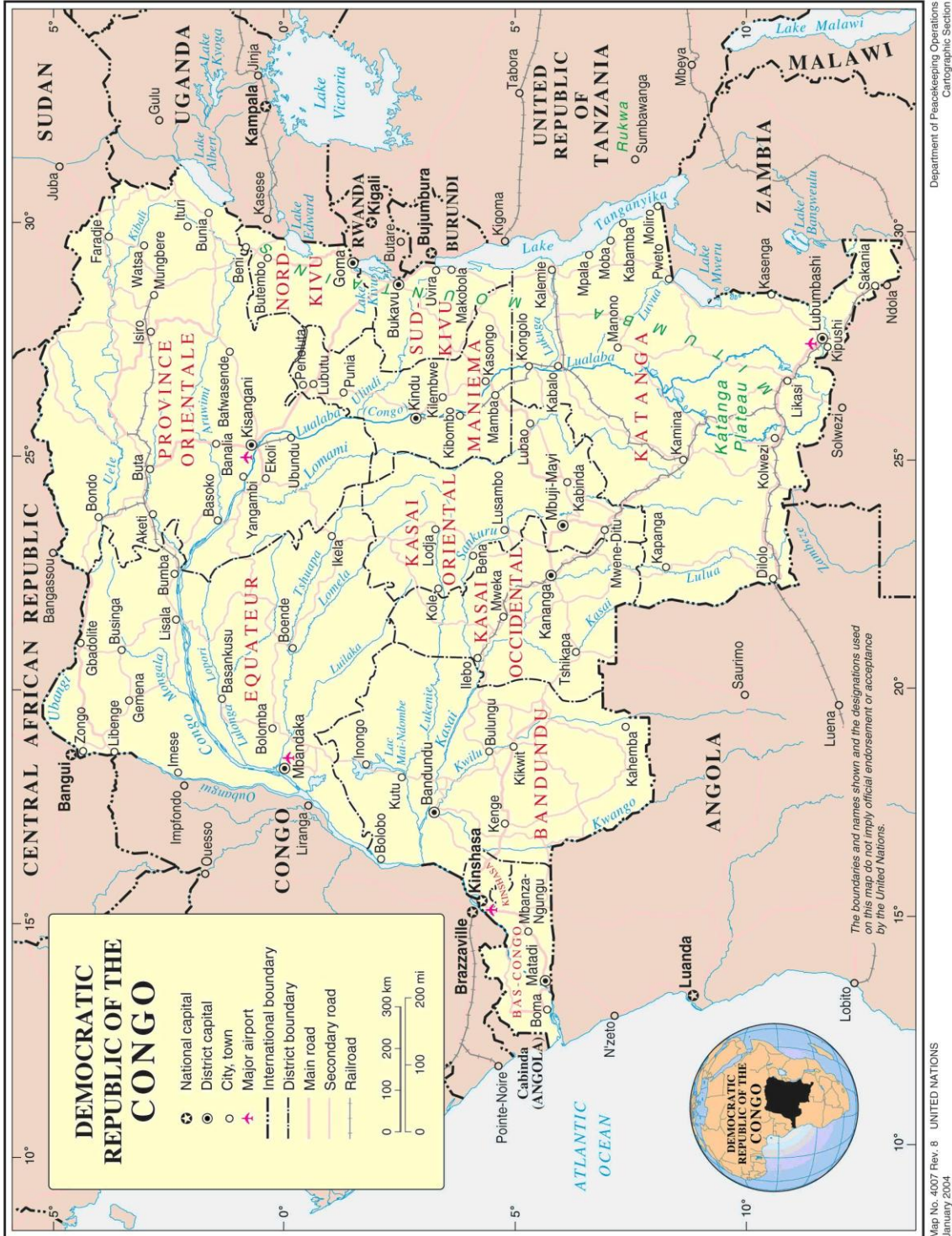
Mellékletek 74

Felhasznált irodalom 79

Rövidítések jegyzéke

- ADFL: *Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire*; Demokratikus Erők Szövetsége Kongó-Zaire Felszabadításáért
- ALiR: *Armée de Libération du Rwanda*; Ruanda Felszabadítási Hadserege
- ANC: *Armée Nationale Congolaise*; Kongói Nemzeti Hadsereg
- CNDP: *Congrès National pour la Défense du Peuple*; Nemzeti Kongresszus a Nép Védelmére
- DIC: *Dialogue Inter-congolais*; kongóközi párbeszéd
- FAC: *Forces Armées Congolaises*; Kongói Fegyveres Erők
- FAR: *Forces Armées Rwandais*; Ruandai Fegyveres Erők
- FARDC: *Forces Armées de la République Démocratique du Congo*; a Kongói Demokratikus Köztársaság Fegyveres Erői
- FAZ: *Forces Armées Zairoises*; Zairei Fegyveres Erők
- FDLR: *Forces Démocratiques de Libération du Rwanda*; Demokratikus Erők Ruanda Felszabadításáért
- ICC: *International Criminal Court*; Nemzetközi Büntetőbíróság
- ICTR: *International Criminal Tribunal for Rwanda*; Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék
- ICTY: *International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*; Volt Jugoszlávia Nemzetközi Büntetőtörvényszék
- IDP: *Internally Displaced Persons*; belső, országhatárokat át nem lépő, de otthonukat elhagyni kényszerülő menekültek
- LRA: *Lord's Resistance Army*; az Úr Ellenállási Hadserege
- MLC: *Mouvement pour la Libération du Congo*; Mozgalom Kongó Felszabadításáért
- MONUC: *Mission des Nations Unies au Congo*; az ENSZ kongói békefenntartó ereje
- PPRD: *Parti du Peuple pour la Reconstruction et la Démocratie*; Néppárt az Újjáépítésért és a Demokráciáért
- RCD: *Rassemblement Congolais pour la Démocratie*; Kongói Tömörülés a Demokráciáért
- RPA: *Rwandan Patriotic Army*; Ruandai Hazafias Hadsereg
- UNFPA: *United Nations Population Fund*; az ENSZ Népesedési Alapja
- UNHCR: *United Nations High Commissioner for Refugees*; az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága
- UNITA: *Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola*; Nemzeti Unió Angola Teljes Függetlenségéért

1. Térkép: A Kongói Demokratikus Köztársaság

Forrás: UN Cartographic Section 2004

2. Térkép: Észak- és Dél-Kivu

Forrás: HRW 2009a: 1

Bevezetés

2008 júniusában az ENSZ Biztonsági Tanácsa egyhangúan hozta meg 1820-as számú határozatát, amelyben a háborús időszakban a polgári lakosság elleni széleskörű és szisztematikus támadás részeként elkövetett szexuális erőszakot háborús taktikaként ismerte el. A döntés mérföldkőnek számított és a nemzetközi közösség fegyveres konfliktusokhoz köthető szexuális erőszakkal kapcsolatos paradigmaváltását jelezte, hiszen az évszázadokon keresztül a háború természetes kísérőjelenségeként, „járulékos káraként”, a katonák harci kedvének fokozásaként vagy győzelmük méltó elismerésének jutalmaként felfogott szexuális erőszakot az ezektől a percepcióktól gyökeresen különböző módon definiálta újra.

Jelen dolgozat a Kongói Demokratikus Köztársaságban formálisan 2003-ig tartó, az ország keleti régiójában azonban napjainkban is zajló fegyveres konfliktus során elkövetett nők elleni szexuális erőszak jelenségét vizsgálja. Elsősorban arra keressük a választ, hogy mennyiben tekinthető kizárólag egy előre meghatározott, felülről irányított háborús stratégia eszközének a szexuális erőszak, illetve milyen egyéb motivációkkal és okokkal magyarázhatjuk annak széleskörű előfordulását. Érvelésünk szerint a nyugati diskurzusban a kongói háború barbár, primitív jellegéről, illetve az abban harcoló katonák által elkövetett értelmetlen, kegyetlen, állatias ösztönöktől hajtott erőszakról kialakult képet eddig alapvetően az áldozatok szempontjai és beszámoló alakították; ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szexuális erőszak elszenvedőinek narratívái ne lennének igazak vagy legitimek, ugyanakkor azok a jelenség mibenlétének csak egy részét képesek megragadni. Ebben a dolgozatban elsősorban az elkövetők lehetséges motivációit, szempontjait, gazdasági és szociokulturális hátterét vizsgáljuk, melyek megértése tovább árnyalhatja a háborús időszakban elkövetett szexuális erőszakról kialakult képet. Míg a kongói háború során tömegessé váló szexuális erőszak jelenségének, vagyis mértékének, mintáinak és következményeinek elemzése során rámutatunk, hogy miért tekinthető a szexuális erőszak hatékony háborús fegyvernek, addig az elkövetői oldal vizsgálatával az is világossá válik majd, hogy ugyanez a jelenség és gyakorlat miért nem definiálható kizárólag háborús fegyverként, stratégiaként.

1. Problémadefiniálás: a kutatás célja és elméleti háttere

*„Régen rengeteg gorilla élt itt, (...)
de mára sokkal vadabb szörnyetegek léptek a helyükbe.”*

Dr. Denis Mukwege (Gettleman 2007)

1.1. A kutatás célja és keretei

Jelen dolgozat a nők elleni erőszak jelenségét vizsgálja a Kongói Demokratikus Köztársaságban¹ formálisan 1998 és 2003 között, valójában az ország keleti régiójában még ma is zajló háború során. A konfliktusban, melyet Afrika „világháborújaként” tartanak számon, s melynek következtében 1998 és 2007 között mintegy 5.4 millió ember halt meg (IRC 2007: 16), a nők ellen tömegesen és szisztematikusan elkövetett erőszak a mindennapok részévé vált; becslések alapján valószínűsíthető, hogy több százezer nő esett már nemi erőszak áldozatául.²

A háborúk során – csakúgy, mint a békeidőben – elkövetett szexuális erőszak jelenségének összetett természete, illetve az arra adható magyarázatok rendkívüli sokfélesége egyaránt indokolja, hogy számos tudományterület vizsgálódásainak tárgyául szolgált az elmúlt évtizedekben. A háborús időszakban elkövetett nemi erőszakot³ leírni, magyarázni kívánó elméletek és kutatások születtek többek között a

---

¹ A berlini konferencia (1884-1885) által kijelölt államhatárok között, Kongó Szabad Állam néven „született meg” a dolgozat tárgyát képező állam, mely ezt követően számos hivatalos névváltoztatáson esett át. 1908-ban Belga Kongó lett, az 1960-as függetlenséggel a Kongói Köztársaság, majd 1964-től a Kongói Demokratikus Köztársaság nevet kapta. Mobutu Sese Seko 1971-ben a Zaire névvel kívánta megteremteni az ország egységes és az afrikaiságot hangsúlyozó identitását, majd 1997-es hatalomátvételét követően Laurent Désiré Kabila a Kongói Demokratikus Köztársaság nevet állította vissza. Crawford Young, jeles és elismert Afrika-szakértő azonban tudatosan a Kongó-Kinshasa vagy Kongó elnevezéseket használja, mivel álláspontja szerint a hivatalos névben szereplő „demokratikus” jelző a tényleges politikai gyakorlat „groteszk elferdítése” (Young 2004: 29). Részben hasonló megfontolásokból, részben az egyszerűség miatt a továbbiakban a Kongó névre szorítkozunk, mellyel tehát a volt Belga Kongóra utalunk (nem pedig napjaink Kongói Köztársaságára).

² Mindenképpen szükséges megjegyezni, hogy a kongói konfliktus során a különböző fegyveres erők nem csupán nők, hanem kisebb mértékben, illetve gyakorisággal férfiak (és fiúk) ellen is követtek/követnek el nemi erőszakot, jelen dolgozat azonban kizárólag a nők elleni szexuális erőszak jelenségét vizsgálja. Továbbá, mint azt látni fogjuk, az áldozatok között minden korcsoport megtalálható, kislányoktól kezdve egészen az idős asszonyokig; amikor összefoglalóan a „nők” terminust használjuk, akkor a női nemre utalunk anélkül, hogy e kifejezéssel egy bizonyos korcsoportra – például a 18 éven felüliekre – szűkítenénk le az áldozatok körét.

³ A szexuális erőszak a nemi erőszaknál tágabb kategória. A Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma – az emberiség elleni bűntettek számbavételénél – a szexuális erőszak körébe sorolja többek között a nemi erőszakot, a szexuális rabszolgaságot, a prostitúcióra kényszerítést, a kényszersterilizálást, és a kényszersterilizálást (Lásd ICC 1998: 10). A dolgozat a kongói háború kapcsán elsősorban a nemi erőszak gyakorlatát vizsgálja, azonban előfordulhat, hogy olykor a két fogalmat – szexuális és nemi erőszak – felváltva, egymás szinonimáiként használjuk a szövegben. Ahol azonban fontos megkülönböztetnünk a kettőt – főképp a statisztikai adatok elemzése során –, ott erre utalni fogunk. A nemi erőszak és a szexuális erőszak pontos definícióját lásd később.

biológia, pszichológia, szociológia, kulturális antropológia, és a nemzetközi jog diszciplínáin belül, a jelenség azonban mindezekig meglehetősen kevés figyelmet kapott a politikatudomány teoretikusai részéről. Lisa Sharlach szerint ez talán annak köszönhető, hogy a politikatudomány művelőinek feltételezése szerint a nemi erőszak témájának vizsgálatát jogosan sajátították ki maguknak a szociológus és pszichológus kollégák (Sharlach 2009: 180). Ugyanakkor – Sharlach érvelése szerint – a politikatudomány ígéretes helyzeti előnnyel rendelkezik a háborúk során elkövetett szexuális erőszak vizsgálatokor, abból adódóan, hogy a diszciplína különös hangsúlyt fektet a hatalmi viszonyokra, illetve az azokat közvetítő intézményekre (Sharlach 2009: 180). Jelen dolgozat mindenképpen igyekszik ezt az előnyt kihasználni, emellett pedig hiánypótlónak számít két további szempontból is: egyrészt Magyarországon napjainkban még az akadémiai szféra által is igen elhanyagolt és kevésbé kutatott jelenséget – a háborús nemi erőszakot – igyekszik görcső alá venni. Másrészt egy olyan háború vizsgálata kapcsán teszi ezt, amelyet mindezekig túlnyomóan a természeti erőforrások és a külföldi állami és nem-állami szereplők – mint a bányászati és kereskedelmi vállalatok – a háború kirobbanásában és elhúzódásában játszott szerepe, befolyása és érdekei fényében elemeztek a szakértők.⁴

Jelen kutatás lefolytatását több tényező is indokolta. Egyrészt a kongói háború során elkövetett szexuális erőszakról eddig – igen kevés példától eltekintve – túlnyomóan leíró jellegű jelentések, tanulmányok születtek, elsősorban emberi jogi és humanitárius kormányzati és nem-kormányzati szervezetek (NGO-k), illetve az ENSZ vonatkozó szerveinek tolmácsolásában. Megítélésünk szerint azonban e publikációk többsége legalább két fontos szempontból hiányosnak bizonyul: egyrészt nélkülözi a kongói történelmi, politikai, gazdasági és szociokulturális kontextus elemzését, melyben a szexuális erőszak jelenségét értelmezhetjük; másrészt kizárólag az áldozatok szemszögéből, a velük készített interjúk során elhangzó interpretációkon keresztül vizsgálja a jelenséget. Másrészt az elmúlt néhány évben a nyugati média különböző csatornáin – újság- és elektronikus cikkek, hírműsorok tudósításai, dokumentumfilmek, stb. – egy meglehetősen sematikus kép alapján ábrázolták a kongói háborút, szűkebb értelemben az ahhoz kapcsolódó nők elleni erőszakot. Bizonyára a figyelemfelkeltést, megdöbbenést és megbotránkoztatást szolgálták például az amerikai és brit újságcikkek következő hangzatos jelszavai: Kongó maga a „pokol”, „a legrosszabb hely egy nő számára”, ami ott folyik, az „vérengző örület”, Dél-Kivu a „nemi erőszak járványának epicentruma”, a nemi erőszak „szinte kulturális jelenséggé, normává vált” Kongóban (Dragotesc 2009). Az ehhez hasonló szóképek hűen illusztrálják a nyugati diskurzus által Afrikáról festett gyakori képet: ez az a kontinens, ahol barbár emberek (?) barbár háborúkat vívnak barbár eszközökkel.⁵ Ha a fejezet elején a New York Times egyik Kongóval kapcsolatos cikkéből származó idézetet elolvassuk, azonnal érthetővé válik, miért került egy kérdőjel az előbbi mondatban az „emberek” kifejezés után.⁶ Végül

---

⁴ Csupán néhány releváns publikációt említve lásd Baregu 2002; Cuvelier – Raeymaekers 2002; Lalji 2007; Montague 2002; illetve önálló monográfiák: Clark 2004b; Prunier 2009; Renton et al 2007

⁵ A kongói háború kapcsán a nyugati média figyelemfelkeltő kampányát és annak hatásait elemzi egyedülálló és rendkívül elgondolkodtató dolgozatában Andra-Mirona Dragotesc. Kutatásai során rámutat, hogyan képez a nemi erőszak egy paradigmát, illetve miképpen működik az olyan elképzelt identitások formálójaként, mint a „nyugati” képzelt interpretatív közösség, a kongói képzelt nemi erőszak-földrajz vagy az elképzelt monolitikus áldozat és gonosz; ld. Dragotesc 2009.

⁶ A cikkben idézett orvos dr. Denis Mukwege, aki a Dél-Kivu (Kongó egyik keleti tartománya) fővárosa, Bukavu közelében található Panzi kórház sebész-nőgyógyásza, és a konfliktus

utalnunk kell arra, hogy a balkáni háborút és a ruandai népirtást követően – melyekben szisztematikusan és stratégiai jelleggel használták a nők elleni erőszakot – egy sor más konfliktus kapcsán is a nemzetközi közösség által bevett terminus lett a nemi erőszak háborús stratégiaként való emlegetése. Bár nem vitatjuk e diskurzus pozitív fejleményeit, amennyiben ráirányította a figyelmet a múlt és napjaink háborúinak egy igen negatív következményére, mégis rá kell mutatnunk, hogy – lévén a konfliktusok számos szempontból rendkívül heterogének lehetnek – a nők elleni erőszakot mindig az adott háborús kontextus ismeretében szükséges vizsgálnunk.

A jelenségről a nemzetközi közösség által kialakított diskurzus az előbbieken felvázolt elemeit jól szemlélteti annak a jelentésnek az első néhány sora, melyben az ENSZ akkori nők elleni erőszakkal foglalkozó különmegbízottja, Yakin Ertürk a 2007. júliusi hivatalos kongói útján szerzett tapasztalatokat foglalta össze. Ertürk szerint „a helyzet különösen drámai Dél-Kivuban, ahol nem-állami fegyveres erők, a külföldi milíciákat is beleértve, szexuális atrocitásokat követnek el, melyek célja a nők teljes fizikai és pszichológiai elpusztítása, az egész társadalomra kiható következményekkel.” (Ertürk 2008: 2). A jelentésben testet öltő felfogás – miszerint Kongóban a nők ellen is háború folyik, illetve a nemi erőszakot tudatos stratégiaként használják a harcoló felek – jól illeszkedik más emberi jogi szervezetek, valamint a média által sugallt képbe.⁷

Az előbbieket összegezve azt kell látnunk, hogy a kongói háború során különböző fegyveres csoportok által elkövetett szexuális erőszak megjelenítése és értelmezése jól illeszkedik az afrikai háborúkról kialakult, gyakran igen leegyszerűsítő és etnocentrikus nyugati narratívák, interpretációk közé; jelen dolgozat ezt a képet igyekszik megkérdőjelezni, kritikai jelleggel vizsgálva az általa kínált magyarázatokat. **A kutatás során bizonyítandó feltevésünk szerint (i) a kongói háborúban tömegesen elkövetett szexuális erőszak következményeit tekintve valóban felér bármely konvencionális háborús fegyver pusztító erejével; (ii) azonban a széleskörű szexuális erőszak gyakorlata – amelyet számos politikai, gazdasági és társadalmi érdek és struktúra tesz lehetővé – eltérő és komplex motivációk eredménye, ezért az nem fogható fel kizárólag és homogén módon egy előre meghatározott háborús stratégia eszközeként.**

A dolgozat – a terjedelmi korlátokból, illetve a kongói konfliktus komplexitásából adódóan – elsősorban a két kelet-kongói tartomány, Észak- és Dél-Kivu vonatkozásában vizsgálja a háború során elkövetett nők elleni erőszak jelenségét. A vizsgált időszak – a téma aktualitására való tekintettel, illetve mivel a konfliktus, megváltozott formában ugyan, de legalább másfél évtizede tart – a kongói háború hivatalos lezárásától egészen napjainkig tartó periódus; a formális békekötés ugyanis korántsem hozott békét a keleti régió számára. A kutatás kereteit illetően továbbá mindenképpen szükséges megemlítenünk, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló források korlátozottsága miatt kiterjedtebben elemezzük a kongói nemzeti hadsereg katonái által elkövetett nemi erőszakot. Ennek legfőbb oka, hogy ennél az elkövetői

---

kezdete óta több ezer nőt látott már el nemi erőszakkal kapcsolatos súlyos sérülések miatt. Dr. Mukwege az utóbbi időben rendkívül népszerű lett a hétköznapi hősökre éhes nyugati médiában; a CNN például szó szerint az egekig magasztalta, hiszen „Bukavu angyalaként”, a nők megmentőjeként, az utolsó reménységként aposztrofálta a kongói orvost (CNN.com 2009).

⁷ Az egyik első releváns jelentés, melyet az igen ismert és elismert nemzetközi emberi jogi szervezet, a *Human Rights Watch* publikált a kongói nők elleni erőszakról, egyenesen az „A háború a háborúban” (*The War within the War*) címet kapta, utalva ezzel arra, hogy Kongóban egy második, a nők elleni, a nők elpusztítását célzó háború is folyik.

csoportnál ütköztetni tudjuk az elméleti tapasztalatokat és következtetéseket a kongói katonákkal készült személyes interjúk alapján leszűrhető magyarázatokkal. Ez persze nem azt jelenti, hogy a többi elkövetői csoportnál nem vázolunk fel lehetséges motivációkat és magyarázatokat a szexuális erőszak „alkalmazására” vonatkozóan, azonban a kutatás ez irányú korlátozottságát fontos szem előtt tartanunk.

1.2. Elméleti háttér

A háborúk során nők ellen elkövetett erőszak jelensége a hidegháború végét követően, az 1990-es évektől került a nemzetközi politika napirendjére, elsősorban emberi jogi szervezetek, újságírók, társadalomtudósok, valamint feminista aktivisták és kutatók tolmácsolásában. Az évtized első felében két olyan válság – 1992 és 1995 között a boszniai háború, valamint az 1994-es ruandai népirtás – is zajlott, melyek során tömeges és szisztematikus volt a nők elleni erőszak, s melyek kiemelt nemzetközi figyelmet élvezve számos kutató érdeklődését irányították a jelenségre. Azonban, mint azt látni fogjuk, a nők elleni erőszak – mind a békeidőkben, mind a háborúkban folytatott – gyakorlatának tudományos igényű vizsgálata mindezidáig túlnyomóan a feminista diskurzus keretein belül maradt, és meglehetősen kevés figyelmet kapott a nemzetközi kapcsolatok mainstream elméletei és teoretikusai részéről.

A szexuális erőszak – többek között a nemi erőszak, a szexuális rabszolgaság és a prostitúcióra való kényszerítés – gyakorlata végigkíséri a háborúk történetét, sőt kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy egyik (vagyis a háború) nem is létezett a másik (vagyis a szexuális erőszak) nélkül. A tömeges nemi erőszak jelensége, mint a zsidók és ellenségeik közötti háborúskodás eleme már a Biblia Ótestamentumában is megjelenik (Gottshall 2004: 130). Az irodalom- és művészettörténetben olyan ismert művek, mint Homérosz Iliásza vagy a szabin nők elrablásának mitológiai története, illetve az ez utóbbit ábrázoló képzőművészeti alkotások⁸ szintén a háborús nemi erőszak időtlen jellegét illusztrálják (Clifford 2008: 4). Jól dokumentált a keresztes háborúk (Brownmiller 1993: 32), Dzsingisz kán birodalomépítése (Clifford 2008: 5), vagy az amerikai polgárháború során tömegesen elkövetett nemi erőszak is (Brownmiller 1993: 32). A 20. század folyamán vívott háborúk szintén bővelkednek a polgári lakosság, elsősorban pedig a nők ellen elkövetett erőszak e formájának példáiban: az első világháború kezdeti epizódját nem hiába nevezik Belgium németek általi „megerőszakolásának”. Történészek becslései szerint a második világháborúban az orosz katonák mintegy 1,9 millió nőt erőszakoltak meg Kelet-Németországban (Zanetti 2007: 218), ezen belül Berlin megszállása során a Vörös Hadseregnek tulajdonítható legalább 100 ezer, kevésbé mérsékelt becslések szerint akár 900 ezer eset is (Seifert 1994: 54). Bár a magyar történelmi tudatban csakúgy, mint számos más nemzet esetén, a „társadalom csendje”, az események kollektív elhallgatása vált a felejtés megszokott, hallgatólagos formájává, megnehezítve ezzel a jelenség kutatását, mára bebizonyosodott, hogy Budapest „felszabadítása” során szintén mintegy 50 és 200 ezer közé tehető a szovjetek által elkövetett nemi erőszak eseteinek számát (Pető 1999). A távol-keleti hadszíntér esetén hasonlóan elkeserítő példák és statisztikák állnak

---

⁸ Giambologna szobra, a firenzei Loggia dei Lanzi-ban található „Il Ratto delle Sabine”, vagy Jacques-Louis David a témát feldolgozó festménye csak néhány példa a számos alkotás közül. Érdekes, hogy a római történelem ezen epizódja mind a latin, mind az olasz nyelvben a „szabin nők megerőszakolása” kifejezéssel szerepel, magyar nyelven mégis az „elrablás” megnevezés vonult be a köztudatba.

rendelkezésre, elég csak a kínai Nanking városának megszállása során a japán hadsereg által elkövetett szörnyűségekre, vagy az 1931 és 1945 között japán területeken prostitúcióra, a japán katonák vágyainak kielégítésére kényszerített körülbelül 220 ezer koreai és más nemzetiségű szexuális rabszolgára (ún. *comfort women*) gondolnunk (Farwell 2004: 390; Zanetti 2007: 218-219). A sort folytathatnánk az 1971-es kelet-pakisztáni függetlenségi háborúval, a már említett bosznia-hercegovinai eseményekkel és a ruandai népirtással, illetve több tucat ázsiai, latin-amerikai és afrikai országgal, melyek az utóbbi évtizedek során súlyos polgárháborúk vagy más típusú politikai erőszak színterei voltak.

Történelmileg időtlen, földrajzi, etnikai, társadalmi különbségektől független jellegénél fogva, illetve azzal magyarázva, a szexuális erőszakot egészen a legutóbbi időkig a háborúk sajnálatos, ugyanakkor természetes kísérőjelenségének, „járulékos kárnak”, a katonák személyes ügyének - cinikusabban kifejezve azok megérdemelt jutalmának -, nem pedig a humanitárius jog súlyos megsértésének tartották. A fejezet további részében áttekintjük, hogy az utóbbi néhány évtizedben milyen, a békeidőben, illetve háborúk során elkövetett szexuális erőszak gyakorlatát magyarázni próbáló elméletek születtek, illetve a nemzetközi jog – elsősorban annak két releváns területe, a nemzetközi humanitárius jog és a nemzetközi büntetőjog – milyen válaszokat adott a jelenség előtérbe kerülésének következtében.

1.2.1. A polgári lakosság védelme és az „új háborúk”

A brit történész, Eric Hobsbawm szerint a hadviselés jellegét tekintve a 20. századot a barbársághoz való visszatérés jellemzi, mely barbárság elsősorban azon „szabály- és morális viselkedési rendszerek felbomlása és összeomlása, melyeken keresztül minden társadalom szabályozza a tagjai közötti és (...) a tagjai és más társadalomhoz tartozók közötti kapcsolatokat” (idézi Primoratz 2007: 1). Ez a folyamat azon szabályok esetén a legszembeötlőbb és legveszélyesebb, amelyek az erőszak alkalmazásának mérséklésére, a hadviselés korlátozására vonatkoznak (Primoratz 2007: 1). E megközelítés szerint a mérsékelt háború, a korlátozott erőszak-alkalmazás szükségességének és a civil lakosság, vagyis a hadviselésben részt nem vevő, nem harcoló felek immunitásának, védelmének eszméi egy civilizációs folyamat eredményeképpen alakultak ki. Ezen eszmék az ókori filozófiai és vallásos gondolkodásban gyökereznek, a középkor folyamán hagyománnyá szilárdultak, majd a modern korra az erkölcsi haladás elsőszámú bizonyítékává váltak. Ebből következik, hogy a 18-19. századra a legfőbb európai hatalmak a hadviselés gyakorlatában központi jelentőségüként fogadták el a polgári lakosság immunitását, illetve egyértelműnek tekintették, hogy egy civilizált nemzet hadserege az ellenfél fegyveres erői, nem pedig annak civil lakossága ellen harcol (Primoratz 2007: 1-2). Hobsbawm érvelése szerint a „barbársághoz való visszatérés” első komoly bizonyítéka az első világháború és annak hadtörténeti eseményei, mellyel kezdetét vette a totális háborúk és az emberi életre nézve elképesztő mértékű pusztítás korszaka. A történész szerint a Nagy-Britannia által Németország ellen az első világháború alatt bevetett tengeri blokádot tekinthető az első olyan háborús módszernek, amely során a civil lakosság nem csupán áldozatává, de közvetlen célpontjává is vált az erőszaknak, s mely az alultápláltság és a betegségek elterjedésének következtében mintegy 800 ezer ember halálát okozta (Primoratz 2007: 3).⁹

---

⁹ A nemzetközi jogi szabályozást illetően a hadszíntereken tapasztalható eseményekkel éppen ellentétes folyamatok történtek, hiszen a 20. század elején fektették le a polgári lakosság

Részben az imént felvázolt folyamatokra kíván magyarázattal szolgálni az 1990-es évek folyamán született és kidolgozott „új háborúk” elmélete.¹⁰ Hobsbawm elméletével szemben, amely szerint a változás – melynek hű indikátora a polgári lakosság bevonása, sőt egyértelműen célpontként való kezelése a barbár időkre emlékeztető háborúkban – már a 20. század elején bekövetkezett, az „új háborúk” teoretikusai amellet érvelnek, hogy a háborúk természetének átalakulása a 20. század utolsó évtizedében, vagyis a hidegháború végével következett be. A háborúk megváltozott természetére utalnak az „új barbárság”, a „posztmodern konfliktusok” és a hasonló kifejezések is az „új háborúk” megnevezés mellett. Az elmélet kiindulási pontja szintén a polgári lakosság háborúba való fokozott bevonásának jelensége; számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy míg a 20. század elején a háborúk áldozatainak és sebesültjeinek mintegy 90 százaléka kombattáns volt, addig a század végén ez az arány megfordult, vagyis napjainkban az áldozatok körülbelül 80 százaléka a civil lakosok közül kerül ki (Münkler 2005: 14). Valójában az „új háborúk” egyáltalán nem újak abban az értelemben, hogy visszatérést jelentenek egy, az Európában az 1648-as vesztfáliai béke nyomán kialakuló hatalmi egyensúlyi rendszert megelőző korszakhoz. Ezek a konfliktusok tehát a premodern háborúkkal hasonló vonásokat mutatnak; Herfried Münkler a harmincéves háborúval veti össze az „új háborúkat” és úgy találja, hogy sokkal inkább hasonlítanak erre a háborúra, mint a 19. század során vagy a 20. század elején vívottakra.

Az elméletet összegezve az alábbi megállapításokat tehetjük a háborúk megváltozott természetét illetően. Míg a tradicionális, clausewitzi értelemben vett háborúk esetén államok, illetve államok szövetsége áll egymással szemben reguláris hadseregek képében, addig napjaink háborúiban a nem-állami vagy kvázi-állami szereplők, paramilitáris erők, helyi milíciák, hadurak, vagy magánszemélyek sajátítják ki az erőszak-alkalmazás monopóliumát. Ezek általában államon belüli, más néven

---

immunitásának elvét is magában foglaló hágai egyezményeket (1899, 1907). A második világháború nyomán született meg 1949-ben a négy genfi egyezmény, melyek közül a negyedik, valamint az 1977-ben elfogadott két kiegészítő jegyzőkönyv releváns a polgári lakosság háború idején történő védelme kapcsán (Bokorné 2006: 336-347). E nemzetközi szerződések minden addiginál átfogóbban biztosítják a polgári lakosság életének, testi épségének és tulajdonának védelmét háború esetén. Ez azt jelenti, hogy minden embert, aki nem vesz részt közvetlenül az ellenségeskedésben, attól függetlenül, hogy a frontvonal melyik oldalán áll, megillet a civil státusz, illetve az ezzel járó immunitás is (Primoratz 2007: 4). Igazi jelentősége e filozófiai és morális, majd annak a jog szintjén is leképeződő fejlődésnek abban áll, hogy Szent Ágoston (354-430) nyomán és korától kezdve egészen Grotiusig (1538-1645) az „igazságos háború” eszméje határozta meg a háborúról való gondolkodás történetét. Míg az ágostoni szellem értelmében a háború a bűn, a gonoszság méltó büntetése, melyből a polgári lakoságnak legalább olyan mértékben kell részesülnie, mint a harcosoknak/katonáknak, addig Grotius egyértelműen elveti a háborút, mint kollektív büntetés legitimitását, igazságosságát. Grotius nyomán a 17. századra a természetjog és a nemzetközi szokásjog vált a hadviselés normáinak alapjává, melynek értelmében a háború már nem az egyének megbüntetésének, hanem az államok közötti viták rendezésének végső eszköze. Ezzel együtt kialakult a katonák és a civilek státuszának megkülönböztetendő volta, vagyis a polgári lakosság immunitásának eszméje (McKeogh 2007: 62-83).

¹⁰ Az elmélet összefoglalása a két leginkább meghatározó szerző, Mary Kaldor: *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, illetve Herfried Münkler: *The New Wars* című művei alapján történik.

polgárháborúk,¹¹ melyek célja nem az államépítés, az államok hatalmának megerősítése, hanem azok az állam lerombolását, szétesését eredményezik. Az elmélet képviselői kiemelik továbbá az identitáspolitikát, az etnikai konfliktusokat, illetve ez utóbbival kapcsolatban az etnikai homogenizáció igényével való fellépés szerepét. Az „új háborúknak” nincs formális eleje (hadüzenet) vagy vége (tűzszünet, békekötés), sőt a hadviselés jogi normáinak (*ius in bello*) teljes ignorálásával vívják őket; általában elmondható, hogy a szembenálló felek érdeke nem a háború lehető legrövidebb idő alatt történő befejezése, hanem annak elnyújtása. Ennek leginkább meghatározó indoka, hogy e háborúk során kialakul egyfajta globális erőszakgazdaság, melyből nem csupán a háborúban részt vevő felek, hanem más államok, nemzetközi vállalatok és a globális világ gazdaság egyéb szereplői is hasznot húznak. E háborús gazdaság alapját az illegális fegyver-, ember- és drogkereskedelem, a természeti erőforrások – például arany, gyémántok, kőolaj, épületfa, egyéb ásványkincsek – mértéktelen kizsákmányolása, általában véve a fosztogatás, nem kis mértékben pedig a nemzetközi humanitárius segélyek jelentik. Mindebből következik, hogy az „új háborúk” közvetlen és szándékolt célpontjaivá a polgári lakosság válik, az ellenük elkövetett erőszak pedig rendkívül brutális formákban és mértékben ölt testet; e háborúk „védjegyévé” válnak a menekültek, illetve IDP-k (*Internally Displaced Persons*, vagyis az ún. belső, országhatárokat át nem lépő, de otthonukat elhagyni kényszerülő menekültek) tömegei, a gyermekkatonák, vagy a dolgozat témáját adó, nők ellen tömegesen elkövetett erőszak jelensége.

Az „új háborúk” során a hadviselés aszimmetrikus, szervezetlen, nincsenek frontvonalak, a harcokat szétszórtan vívják; a paramilitáris erők vagy milíciák tagjai alulfizetettek, illetve ritkán kapnak fizetést, részben ennek is köszönhetően a civil lakosság elleni erőszak a mindennapok részévé válik. A fegyveres csoportok számára egyrészt logisztikai szempontok (portyázás, fosztogatás) miatt hasznos a lakosság bevonása, terrorizálása, másrészt mert ez a gyakorlat maga a katonai stratégia részévé válik (például etnikai tisztogatás, nemi erőszak, humán pajzs formájában). Az akár több évtizedig is elhúzódó háborúk ún. alacsony intenzitású konfliktusokká válnak, melyek során a szembenálló felek profitálnak a párhuzamos gazdasági struktúrák kialakulásából, a háború mint állapot pedig egyfajta életmóddá válik (Zanetti 2007: 223).

Az „új háborúk” elméletét természetesen számos kritikai érte, illetve igyekezett rámutatni hiányosságaira.¹² Témánk szempontjából azonban mindenképpen pozitív

---

¹¹ Bár külső állami és nem-állami szereplők közvetlen vagy közvetett támogatása, részvétele ezekben a háborúkban megkérdőjelezi, mennyiben nevezhetjük őket tényleges polgárháborúknak.

¹² Az egyik ilyen kritikai észrevétel elsősorban a módszertani dilemmákra hívja fel a figyelmet: egyértelmű ugyanis, hogy a 20. század konfliktusaival, főképp az elmúlt évtizedekben történetekkel kapcsolatban szignifikánsan több információ, adat, statisztika, leírás áll rendelkezésünkre, mint a „régik háborúk” kapcsán. Így, bár a modell a jelenkori konfliktusok hű rajzát adhatja –sőt egyik nagy erénye éppen az, hogy feltárja az államon belüli konfliktusok szereplőinek érdekeit, motivációit, az általuk használt hadviselési stratégiákat, vagy éppen a fejlett nyugati államok szerepét –, kellő információ hiányában azonban nem szolgálhat összehasonlítás alapjául az „új és régi háborúk” között (Newman 2004). A „régik” és „új” polgárháborúk között feltételezett különbségeket megkérdőjelezi meg egy igen koherens érvrendszer mentén, történelmi illusztrációkkal többek között Kalyvas (2001).

Véleményem szerint megkérdőjelezhető továbbá, hogy mennyiben helyes és a valóságot ténylegesen leíró az a modell, mely a világ egy szűken vett részén kialakuló nemzetközi politikai rendszer – vagyis az európai, ún. veszfáliai típusú hatalmi egyensúlyi rendszer –

fejleményként értékelhetjük, hogy ez az elmélet a nemzetközi kapcsolatok még ma is uralkodó, realista-államközpontú elméletei által kevésbé vagy egyáltalán nem vizsgált kérdést, a háború polgári lakosságra gyakorolt hatását vizsgálódásainak középpontjába emelte.

1.2.2. Háború és nők elleni erőszak a nemzetközi jog tükrében

A háborúk során elkövetett szexuális erőszak tiltására vonatkozó nemzetközi jogi normák és szabályok elsődlegesen a nemzetközi humanitárius jog, más néven genfi jog keretein belül alakultak ki. Az 1949-es négy genfi egyezmény nemzetközi szerződések formájában kodifikálta a 18-19. századra megszilárduló, államok közötti szokásjogot, amely a háborúk során a polgári lakosság védelmének imperatívuszát központi jelentőségűnek ismerte el. A négy genfi egyezmény elsősorban az államok közötti, vagyis a nemzetközi háborúk áldozatainak¹³ védelmét szabályozza, azonban az egyezmények közös 3. cikke értelmében – melynek rendelkezéseit minden körülmények között tiszteletben kell tartani – a nem-nemzetközi jellegű fegyveres konfliktusok során is biztosítani kell az áldozatokkal való emberséges bánásmódot.¹⁴ A IV. genfi egyezmény 27. cikke tartalmazza az első, kifejezetten a szexuális erőszak kérdését szabályozó rendelkezést és kimondja: „[a] nőket különösen védelemben kell részesíteni minden *becsületük ellen irányuló* támadással, különösen az erőszakos közöszlélssel, a prostitúcióra való kényszerítéssel vagy szemérmüket sértő minden cselekménnyel szemben.” (Gardam 1998; MK 2000/112).¹⁵ Az egyezményekhez tartozó, 1977-ben született II. kiegészítő jegyzőkönyv ezt a rendelkezést a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusok esetén is megerősíti.¹⁶

---

premisszáiból kiindulva igyekszik különbségeket leírni többek között a napjainkban Afrikában dúló polgárháborúk és ezen klasszikusan európai háborúk viszonylatában. Mennyiben értelmezhető ez az elmélet Afrikával kapcsolatban, vagyis egy olyan kontinens esetén, ahol nem alakultak ki a nyugati értelemben vett nemzetállamok – a 20. század előtt semmiképpen, kérdéses továbbá, hogy azóta mennyire -, vagyis itt nem folytak az európai értelemben vett „régii háborúk”? Főleg azért problémás az elmélet ezen vetülete, mert a következő képet festi: a napjainkban a fejlődő világban dúló konfliktusok értelmetlen, céltalan, különösen kegyetlen, magánérdekeket szolgáló, *barbár* háborúk, míg a klasszikus, vagyis nyugati/európai háborúkat meghatározott célok mentén, szabályszerűen, a hadviselés normáit tisztelve és betartva vívták, tehát ezek a háborúk a *civilizált* nemzetek háborúi voltak.

¹³ Háborús áldozatok azok, akik bizonyos okok miatt már nem vesznek részt – sebesülés, betegség, hadifogság miatt –, vagy nem is vettek részt (civil lakosság) hadműveletekben (Bokorné 2006: 343).

¹⁴ „Az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő személyekkel (...) minden körülmények között – megkülönböztetés nélkül – emberségesen kell bánni. Tilos életük kioltása, testük megcsonkítása, kínzásuk, a velük való kegyetlenkedés. Tilos túszok szedése, a megalázó és lealacsonyító bánásmód. Tilos olyan ítéletek hozatala és végrehajtása, amelyeket nem szabályszerűen szervezett és a szükséges eljárási garanciák mellett eljáró bíróság hozott.” (Bokorné 2006: 345-346).

¹⁵ Saját kiemelés. Számos feminista gondolkodó kritizálta a nemi erőszak az áldozat személyes méltósága vagy becsülete ellen irányuló tettként való értelmezését a jegyzőkönyv szövegében, mivel meglátásuk szerint a megfogalmazás impliciten megerősíti a társadalmi nézetet, miszerint a megerősített nő elveszti becsületét, méltatlanná válik mások tiszteletére (Copelon 1994: 200).

¹⁶ A 4. cikkben található rendelkezések alapján „(...) tilosak a bármely időben és bármely helyen elkövetett következő cselekedetek: személyek életét, egészségét, fizikai vagy szellemi

A genfi egyezmények és a kiegészítő jegyzőkönyvek azonban több szempontból is kevésbé hatékony megelőzést, szabályozást, illetve büntetést jelentenek a szexuális erőszak elkövetésére vonatkozóan. Egyrészt nincs a szerződési kötelezettség kikényszerítésére irányuló hatékony mechanizmusuk; másrészt a szexuális erőszakot nem sorolják a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértése (*grave breaches*) közé, márpedig a szerződésben részes államoknak csupán a háborús bűntettek e kategóriájával kapcsolatban kötelező fellépniük az elkövetőkkel szemben (Zanetti 2007: 227-228).¹⁷ További probléma – mely témánk szempontjából kiemelkedően fontos –, hogy a nemzetközi szerződések egyáltalán nem vonatkoznak a nem-állami szereplőkre, akik a napjaink háborúiban a polgári lakosság ellen elkövetett atrocitások, jogsértések jelentős részéért felelősek. Ráadásul igen kevés afrikai ország írta alá a II. kiegészítő jegyzőkönyvet, mivel annak rendelkezéseit belügyeikbe való beavatkozásként értékeli (Turshen 1998: 3).

Fontos megemlítenünk továbbá a második világháború során háborús bűnöket elkövető személyek felelősségre vonásának céljából az európai hadszíntér esetén felállított nürnbergi, a távol-keleti hadszíntéren pedig a tokiói bíróság szerepét. Mint már említettük, a háború során több millió nő vált valamilyen formában szexuális erőszak áldozatává; ennek ellenére sem a nürnbergi, sem a tokiói bíróság alapokmányában nem sorolták az ún. emberiség ellenes bűntettek közé a nemi erőszakot, illetve a szexuális erőszak egyéb formáit (Dallman 2009: 2-3; Zanetti 2007: 219).

Az igazi áttörés a háborús időszakban elkövetett szexuális erőszak nemzetközi jogi szabályozását illetően szintén az 1990-es évek két említett válságához köthető. A nemzetközi közvélemény felháborodása – melyet a boszniai háború során elkövetett tömeges nemi erőszakra irányuló fokozott médiafigyelem tett lehetővé – nagyban hozzájárult, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa által 1992-ben a 808-as és 827-es számú határozatokkal felállított Volt Jugoszlávia Nemzetközi Büntetőtörvényszék (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, ICTY*) statútumában a nemi erőszakot az emberiség ellenes bűncselekmények közé sorolták (Zanetti 2007: 229). A nemi erőszakot két évvel később az ENSZ BT 995-ös számú határozatával felállított Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék (*International Criminal Tribunal for Rwanda, ICTR*) esetén is ugyanebbe a kategóriába sorolták. Az ICTR tevékenységét azért is fontos kiemelnünk, mert az első nemzetközi büntetőbíróság volt, amely szexuális erőszak vádjával elítélt egy elkövetőt.¹⁸ Az ítélet alapján „(...) a nemi erőszak és a szexuális erőszak (...) népiirtást jelent csakúgy, mint bármely más cselekedet mindaddig, amíg azt egy bizonyos célzott csoport részleges vagy teljes elpusztításának

---

jólétét fenyegető erőszak, különösen pedig szándékos emberölés, továbbá kegyetlen bánásmód, például kínzás, testsonkítás vagy a testi fenyegetés bármely formája; (...) az emberi méltóság durva megsértése, főként pedig a megalázó és megszégyenítő bánásmód, nemi erőszak, prostitúcióra való kényszerítés és a méltatlan bánásmód minden formája; (...) az előbbieken említett cselekményekkel való fenyegetés.” (1989. évi 20. tvr.).

¹⁷ A súlyos jogsértésekhez sorolt „szándékos kínzás vagy embertelen bánásmód”, valamint a „nagy fájdalom szándékos előidézése vagy a testi épség, illetve egészség súlyos megsértése” kategóriákba besorolható a szexuális erőszak számos esete, de tény, hogy az egyezmény explicite nem említi ebben a felsorolásban a szexuális erőszakot (ld. MK 2000/112). Ráadásul a „súlyos jogsértések” (*grave breaches*) kategóriáját nem terjesztették ki a II. kiegészítő jegyzőkönyvre, tehát azok a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusokra nem is érvényesek.

¹⁸ Az 1998-ban hozott ítélet népiirtás és emberiség ellenes bűncselekmények vádjában találta bűnösnek Jean-Paul Akayesu-t, Taba település korábbi polgármesterét (ld. ICTR 1998).

kifejezett szándékával követik el.” (ICTR 1998: 176).¹⁹ Az adott ügy kapcsán a tény, hogy a szisztematikus nemi erőszakot kifejezetten tuszi nők ellen követték el, bizonyítja, hogy a nemi erőszak a tuszi nők, illetve az egész tuszi etnikum elpusztításának eszközeként szolgált ebben a bizonyos esetben (ICTR 1998: 176).

Az 1998-ban a Római Statútummal létrehozott Nemzetközi Büntetőbíróság (*International Criminal Court*, ICC) már nem csupán a nemi erőszakot, hanem a szexuális erőszakot is a háborús bűnök, illetve az emberiség ellenes bűntettek kategóriájába sorolta, kiterjesztve az ad hoc törvényszékek korlátozott, bizonyos konfliktusokra vonatkozó joghatóságát azzal, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság keretein belül a szexuális erőszakot univerzálisan üldözhető háborús bűncselekménnyé tette. A Statútum kimondja, hogy a nemi erőszak, a szexuális rabszolgaság, a prostitúcióra kényszerítés, a kényszersterilizálás, valamint a szexuális erőszak egyéb, hasonló fajsúlyú formái akkor merítik ki az emberiség ellenes bűntett fogalmát, ha azt/azokat a polgári lakosság elleni széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként követik el, és arról a támadásról az elkövetőknek tudomása van (ICC 1998: 3-4). E feltételek hiányában a szexuális erőszak imént felsorolt formái még mindig üldözhetőek és büntethetőek háborús bűncselekményekként, hiszen azok államok közötti háborúk esetén a genfi egyezményeket, államon belüli háborúk kapcsán pedig a négy genfi egyezmény közös 3. cikkét sértik súlyosan (ICC 1998: 7; 9).²⁰

A háborúk során elkövetett szexuális erőszak nemzetközi jogi kriminalizálása kapcsán meg kell említenünk még az ENSZ égisze alatt 1984-ben született, majd 1987-ben érvénybe lépő, a kínzás vagy egyéb kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezményt (*Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*). Bár ez az egyezmény nem említi meg kifejezetten a nemi vagy egyéb szexuális erőszakot, mégis releváns azokban az esetekben – és mint azt látni fogjuk, a kongói háború során elkövetett szexuális erőszak egy részét is ide sorolhatjuk –, amikor azt különös és kifejezett kegyetlenséggel, kínzással, az áldozat megalázásával követik el.

Témánkhoz tartozik továbbá két fontos, az ENSZ Biztonsági Tanácsa által hozott határozat is. Az egyik a 2000-ben született 1325-ös számú határozat, mely többek között „(...) felszólítja a fegyveres konfliktus[ok] minden résztvevőjét, hogy tegyenek különleges intézkedéseket a nők és lányok nemi alapú erőszaktól,²¹ különösen a nemi erőszak és a szexuális bántalmazás egyéb formáitól, valamint a fegyveres konfliktusok során előforduló erőszak minden más formájától való megvédése érdekében.” (ENSZ BT 2000: 3).²² A határozat kivitelezése – különösen az érintett államok a harcoló felek tetteiért való felelősségre vonása vagy a nők konfliktust követő békeépítésbe (*peacebuilding*) való fokozottabb bevonása – terén még rengeteg tennivaló van. Az 1325-ös határozat nyomán azonban fontos előrelépések is történtek, például olyan magatartási kódexek kidolgozása és implementálása felé, melyek „zéró toleranciát” hirdetnek azon személyek az ENSZ személyzete, különösen a békefenntartók általi szexuális kizsákmányolásával szemben, akiket azok szolgálni és védeni hivatottak (Ward 2005: 197).

---

¹⁹ Saját fordítás

²⁰ Az ICC Statútuma egyébként azzal, hogy a szexuális erőszakot a súlyos jogsértések (*grave breaches*) közé sorolta, kiküszöbölte a genfi egyezmények – az előbbieken már említett – ebbéli hiányosságát.

²¹ *Gender-based violence*

²² Saját fordítás

2008. június 19-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1820-as számú határozatának meghozatalával újabb jelentős lépést tett a háborúk során elkövetett szexuális erőszak elleni küzdelemben. A határozat – mely egyhangú döntés eredményeképpen született – a nemi erőszakot háborús fegyverként és a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető gyakorlatként ismerte el, kimondva, hogy „(...) a szexuális erőszak, ha háborús taktikaként használják vagy annak elkövetésére felhatalmazást adnak a polgári lakosság elleni szándékos támadás céljából, illetve az ellenük elkövetett széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként, jelentősen súlyosbíthatja a fegyveres konfliktusokat és akadályozhatja a nemzetközi béke és biztonság helyreállítását” (ENSZ BT 2008: 2).²³

1.2.3. Nemi erőszak békeidőben és háborúban – az interpretációk összecsapása

A dolgozat terjedelmi keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy kimerítően ismertessük és elemezzük a magyarázatok és elméletek sokaságát, melyek az elmúlt évtizedek során általában a szexualitással, illetve szűkebb értelemben a nemi erőszak jelenségével kapcsolatban születtek. Talán a kutatókat leginkább megosztó kérdés az, hogy a nemi erőszakot alapvetően szexuális tettnek tartják-e vagy sem, az alapvető törésvonal pedig a biológusok és a társadalomtudósok, főképpen pedig az evolúciós és a feminista elméletek között húzódik.²⁴

Feminista elmélet

A szexualitás kutatásának úttörője és meghatározó alakja Michel Foucault francia történész és filozófus, akinek „A szexualitás története” című, háromkötetes művének első része 1976-ban, a második és harmadik pedig 1984-ben jelent meg. Foucault szerint a szex inkább kulturális diskurzus, mint egyetemes ösztön; egy diskurzus, mely a hatalom – a jog, a vallás, a népi hitek és a tudomány versengő diskurzusai által játszott – játékaiba vegyül (Nye 2004: 13). A szexualitás a foucault-i felfogásban negatív szankciók és pozitív ösztönzők sora, melyeket a nyelvben, képekben és más kulturális reprezentációkban őrzünk. Ezek nem elnyomják vagy közvetítik a vágyat, hanem inkább a szerelem, a család és a heteroszexualitás helyességének kulturális ideáljaiban öltönek testet, illetve ellenszenvet és undort fejeznek ki az ezen normáktól való eltérés esetén (Nye 2004: 13). Foucault tehát a szexualitást a hatalommal kapcsolja össze, ez pedig azonos kiindulópontonra helyezi elméletét a feminista megközelítéssel.

A posztmodern filozófia, illetve szociológia érdeklődési körébe tartozó feminista elmélet nem egységes, sokkal inkább használjuk abban az értelemben, hogy a társadalomtudományok számos különböző területének – vagyis a pszichológia, a jog, a politológia, a szociológia vagy a nemzetközi kapcsolatok diszciplínáinak – kutatói a feminista diskurzuson, különösen a nemek között fennálló különbségeken, egyenlőtlenségeken keresztül vizsgálják a szexuális erőszak kérdését. Ebből következik, hogy elemzésük során kiemelkedő szerephez jut a *gender*,²⁵ vagyis a társadalmi nem kategóriája.

---

²³ Saját fordítás

²⁴ A vitáról, hogy a nemi erőszak szexuális vagy erőszakos bűncselekmény-e, illetve az elkövetők és áldozatok szempontjai milyen további kérdéseket vetnek fel, ld. Muehlenhard et al 1996.

²⁵ Az angol nyelvben két különböző kifejezés létezik a *biológiai* vagy genetikailag meghatározott *nem*, vagyis a szexuális jelleg (*sex*), és a nő és férfi közötti *pszichológiai-szociológiai* különbségeken alapuló *nem (gender)* fogalmaira. A „gender” kifejezést úgy

A témában született első, a feminista diskurzus alaptételeit máig meghatározó, igen radikális szemléletű mű Susan Brownmiller *Against Our Will: Men, Women and Rape* (Akaratunk ellenére: férfiak, nők és nemi erőszak) című, 1975-ben megjelent könyve. Brownmiller végezte a nemi erőszak mind békeidőben, mind háborúban folytatott gyakorlatának első átfogó, történelmi jellegű áttekintését. Kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a történelem előtti időktől kezdve napjainkig (...) a nemi erőszak kritikus szerepet játszott. A nemi erőszak nem több és nem kevesebb, mint a megfélemlítés egy tudatos folyamata, mellyel minden férfi a félelem állapotában tart minden nőt.” (Brownmiller 1993: 14-15). Más szavakkal a női nem egészének életében meghatározó az ellenük potenciálisan elkövethető nemi erőszaktól való félelem, ez pedig olyan társadalmak formálódásában is szimbolikus jelentőséggel bír, melyekben az egyébként nem vagy csak nagyon ritkán fordul elő (Seifert 1994: 57). A feminista gondolkodók elvetik a nemi erőszak biológiai, genetikai determináltságát, mely szerint az a férfi természetének, ösztöneinek eredménye; meglátásuk szerint a nemi erőszak nem a szexualitás agresszív megnyilvánulása, hanem az agresszió, a szélsőséges erőszak szexuális manifesztációja (Seifert 1994: 55). Brownmiller szerint a nemi erőszak – békeidőben és háborúban egyaránt –, nem szexuális, hanem politikai tett, mellyel a férfiak célja a nőket a rettegés és alávetettség állapotában tartani, ezáltal biztosítva a férfiak nők feletti dominanciáját a társadalomban. Bár nem minden férfi követ el erőszakot, mégis mindegyikük részese az összeesküvésnek, a nemi erőszak kultúrájának (*rape culture*), mely a nőket állandó félelemben tartva fenntartja és reprodukálja a patriarchális, vagyis férfiak által dominált társadalmat (Baumeister – Tice 2001: 224).

A Brownmiller könyvének publikálását követő egy-két évtizedben szinte általános egyetértés övezte meglátásainak helyességét – elsősorban központi téziséit, miszerint a nemi erőszak nem szexuális tett –, bár voltak kutatók, akik rámutattak, hogy a társadalomtudományok területén nem találkoztak még egy olyan elmélettel, amely ilyen széleskörű elismerést szerzett volna oly kevés azt ténylegesen alátámasztó bizonyíték nélkül (Tedeschit és Felsont idézi Baumeister – Tice 2001: 225). Az 1990-es évektől azonban számos kutatás és publikáció jelent meg, mely több érv és szempont alapján cáfolta – többek között a nemi erőszakot elkövetőkkel készült interjúk alapján, melyeket elsődleges forrásnak tekinthetünk a motivációk elemzésekor – a tézist, miszerint az erőszaknak nincs köze a szexuális vágyhoz.²⁶

A feminista elmélet az 1990-es évek folyamán tovább finomodott, és a háborús időszakban elkövetett nemi erőszak funkcióinak értékelését tekintve számos új elemmel gazdagodott, melyek bizonyos szempontból eltávolodást jelentenek a klasszikus tézisektől. Előtérbe került többek között a társadalom militarizáltsága, a hadsereg szerepe a férfiaságról alkotott képzetek, eszmék kialakulásában, illetve ezek közvetlen összefüggései a háborús szexuális erőszak jelenségével (ld. Enloe 2000). Más

---

definiálhatjuk, mint olyan „sajátos szerepek és kapcsolatok, személyiségjegyek, attitűdök, viselkedésmódok és értékek, melyeket a társadalom a nőknek és a férfiaknak tulajdonít” (Denhamot idézi Solhjell 2010: 9).

²⁶ A feminista elmélet által a nemi erőszak nem szexuálisan motivált jellegére adott 12 érv cáfolatáról ld. Palmer 1988. Több hasonló kutatás összegzéséről lásd Baumeister – Tice 2001: 227-229.. Annak ellenére, hogy téziseik számos ponton megkérdőjelezhetők, még a feministákat kritizáló kutatók is elismerik vitathatatlan érdemeiket abban, hogy a politikai döntéshozatal és a széles közvélemény figyelmét egyaránt a nemi erőszak jelenségére irányították. A feministáknak többek között sikerült megcáfolniuk és eloszlatniuk olyan közkeletű tévhiteket, mint hogy a megerőszakolt nők kiprovokálják – például kihívó öltözékükkel, viselkedésükkel –, sőt akár élvezik is az ellenük elkövetett nemi erőszakot (Palmer 1988: 514).

elemzések a női test szimbolikus jelentőségét hangsúlyozva az ellenség kulturális megsemmisítésének célját, vagy éppen az ellenfelek közötti kommunikáció egy formáját látják a nemi erőszak funkciójában (Seifert 1994: 59-64).²⁷

Evolúciós elmélet

A nemi erőszak evolúciós elméletének megszületésében nagy szerepe volt annak, hogy teoretikusainak értékelése szerint mintegy 25 évig egy olyan elmélet – a feminista modell – uralta a nemi erőszakkal kapcsolatos felfogást, mely több ponton is megkérdőjelezhető. Az evolúciós pszichológia két képviselője, Randy Thornhill és Craig Palmer kritizálták többek között azt a feminista felfogást, miszerint a nemi erőszaknak nincs köze a szexhez, azt nem szexuális – hanem például a hatalomra, erőre, dominanciára, és/vagy erőszakra vonatkozó – vágy hajtja (Thornhill – Palmer 2000: 123-152). Ezzel szemben Thornhill és Palmer elmélete szerint a férfiak genetikailag öröklik a nemi erőszakra való hajlamot, amely azt a célt szolgálja, hogy azok a férfiak, akik rossz reprodukciós eséllyel rendelkeznek, jobb szaporodási lehetőségeket kapjanak azáltal, hogy sebezhető nőket erőszakolnak meg (Wood 2006: 322). Thornhill és Palmer ezzel együtt azt sem ismerik el, hogy lennének ún. nemi erőszakra hajlamos (*rape prone*) és nemi erőszaktól mentes (*rape free*) társadalmak.²⁸ Álláspontjuk és kutatásaik eredményei alapján ugyanis a nemi erőszak minden emberi közösségben, társadalomban megtalálható, így a kulturális környezet mint hajlamosító tényező nem szolgálhat magyarázatul a jelenségre, hiszen ez azt implikálná, hogy minden egyes kultúra nemi erőszakra sarkallja a férfiakat (Thornhill – Palmer 2000: 140).

Ez az elmélet számos ponton támadható, hiszen ha a nemi erőszak reprodukciós funkciót lát el, akkor ez nem magyarázza meg, hogy miért erőszakolnak meg a reprodukciós kort még el nem ért, fiatal lányokat, illetve azt már meghaladott, idős asszonyokat, de nem ad magyarázatot a csoportos nemi erőszak jelenségére sem, a férfiak ellen elkövetett nemi erőszokról már nem is beszélve.

Szexuális erőszak mint háborús stratégia

A feminista elmélet csakúgy, mint a következőkben tárgyalandó, a háborús nemi erőszakot tervezett és szándékolt katonai stratégia részének tartó elképzelések szociokulturális elméletekként írhatók le; bár egyértelműen különböző feltevésekből indulnak ki és eltérő magyarázatokkal szolgálnak, bizonyos szempontok szerint egyformák. Először is a háborús nemi erőszakot nem véletlenszerű, hanem bizonyos funkciókkal bíró gyakorlatnak tartják. Másodszor tagadják, hogy a katona/harcos szexuális vágyai szerepet játszanának az erőszak elkövetésében, tehát annak szexuális jellege helyett a dominancia, erőszak és stratégia fontosságát hangsúlyozzák. Végül ezek az elméletek elvetik a jelenség biológiai-genetikai gyökerezettségét, ezzel szemben

---

²⁷ Előbbi magyarázata, hogy a női test egy adott közösség, csoport, vagy nemzet által meghatározott politikai test szimbóluma – illetve annak létfenntartását, stabilitását biztosítja –, tehát megerőszakolása olyan, mintha az általa képviselt kultúrán venne erőszakot az ellenfél. Utóbbi, vagyis a kommunikációs funkció pedig azt jelenti, hogy az ellenfelek között a másik „nőinek” megerőszakolása üzenet értéket hordoz, miszerint az ellenfél nem képes megvédeni őket. Ezzel végső soron tehát nem a nő, hanem a férfi ellenség megszegyenyítése, férfiasságának megkérdőjelezése a cél.

²⁸ A szerzőpáros által kritizált elméletet a „nemi erőszakra hajlamos” és „nemi erőszaktól mentes” társadalmakról ld. Sanday 2003.

egyértelműen a szociokulturális tényezők, környezet elsődlegességét hangsúlyozzák (Gottshall 2004: 133).

Mára egyértelműen azok az elképzelések, magyarázatok erősödtek meg mind az akadémiai szférán,²⁹ mind a nemzetközi közösségen³⁰ belül, melyek a háborúk során tömegesen és szisztematikusan elkövetett szexuális erőszakot stratégiai eszköznek, fegyvernek tekintik; a már részletesebben ismertetett „új háborúk” elmélete is főként így értelmezi a jelenséget. Az elmúlt két évtized során ismételten bebizonyosodott, hogy a konfliktusok, melyek során a polgári lakosság ellen használt fegyver nagyon gyakran szexuális erőszak formáját ölti, időben, térben, jellegüket (például vallási, etnikai, politikai hatalom megszerzéséért folyó háborúk) tekintve rendkívül heterogének; ebből adódik, hogy a nemi erőszak a háborús kontextustól függően eltérően értelmezhető jelenség.

A mai napig a szexuális erőszak szempontjából legtöbbet és legkimerítőbben kutatott háború az 1990-es évek első fél évtizedében lezajlott konfliktus Bosznia-Hercegovinában. Több tucat elemzés érvel amellett, hogy a bosnyák, vagyis boszniai muszlim, valamint kisebb mértékben a horvát nők ellen elkövetett szisztematikus nemi erőszak az etnikai tisztogatás egy formája, stratégiai eszköze volt ebben a háborúban (ld. többek között Copelon 1994; Enloe 2000; Farwell 2004; Mrdja 2007; Sharlach 2009; Stiglmayer 1994). Ennek egyik eleme az ún. nemi erőszak-táborok (*rape camps*) felállítása volt, melyekben tömegesen tartottak fogva és erőszakoltak meg szerb katonák túlnyomóan boszniai muszlim nőket részben azzal a céllal, hogy teherbe ejtsék őket. Ez a módszer az „etnikai vérvonal-frissítés” csupán egyik példája volt a háború alatt, azonban azt a mai napig nem sikerült bizonyítani, hogy a szerb katonák felső, politikai-katonai parancsra hajtották volna végre az erőszakot. Az 1994-es ruandai népirtás során – a leginkább mérsékelt becslések szerint – szintén több tízezer,³¹ nagyrészt tuszi nőt erőszakoltak meg. A Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék tevékenysége nyomán, illetve a történetekre reagálva született meg az ún. népirtó nemi erőszak (*genocidal rape*) fogalma, amelyről az előbbiekben már említést tettünk.

A nemi erőszak mint stratégiai fegyver további célja lehet a civil lakosság megfélemlítése, terrorizálása, behódolásra kényszerítése, vagy éppen megbüntetése az ellenséggel való vélt vagy valós kooperáció következtében, valamint az ellenfél társadalmi-kulturális értelemben vett teljes destruálása (Farwell 2014: 396-397; Sideris 2001: 147). Kísérlet történt már a háborús nemi erőszak politikai gazdaságtanának meghatározására is; a mozambiki és ruandai példák alapján Meredith Turshen úgy találta, hogy a nők ellen elkövetett szisztematikus nemi erőszak és bántalmazás azt a célt is szolgálhatja, hogy a nőket személyes tulajdonaiktól megfosztják (Turshen 2001).³²

---

²⁹ Természetesen a már említett feminista magyarázatok közül is többet sorolhatunk ebbe a kategóriába, hiszen valójában egyáltalán nem lehet élesen elkülöníteni ezeket az elméleteket.

³⁰ Lásd a már említett, az ENSZ BT által 2008-ban hozott, 1820-as számú határozatot.

³¹ Egyes becslések, például az ENSZ adatai szerint akár 250-500 ezer nő is nemi erőszak áldozata lehetett (Sharlach 2009: 187).

³² A nők tulajdonától való megfosztása két szinten értelmezhető: egyrészt a nők produktív és reprodukív munkaereje (a nő mint tulajdon), illetve vagyontárgyai és az értékkel bíró eszközökhöz, mint a földhöz vagy az állatállományhoz való hozzáférése révén (a nő és a tulajdon). Turshen továbbá hangsúlyozza, hogy a háborúk során elkövetett nemi erőszak társadalmilag konstruált tapasztalat, melyet tudatos stratégiai döntések eredményeznek, ennél fogva az nem egyértelműen előforduló vagy megváltoztathatatlan gyakorlat (Turshen 2001: 56).

Dilemmák, kritikák

Annak ellenére, hogy napjainkban szinte teljes konszenzus övezi az előbbieken felvázolt elméletet, a háborúk során elkövetett szexuális erőszak eszközként való felfogása számos ponton megkérdőjelezhető. Kérdéses, hogy ha – mint arra a dolgozat további fejezeteiben is igyekszünk rámutatni – a szexuális erőszak mind egyéni, mint közösségi és társadalmi szinten rendkívül negatív és hosszan tartó következményekkel jár, akkor ez elég alapot szolgáltat-e arra, hogy az erőszak elkövetését automatikusan az ezeket a hatásokat tudatosan és tervezetten elérni kívánó stratégiaként kezeljük? Elképzelhető ugyanis – mint arra Jonathan Gottshall is utal –, hogy sokkal inkább arról van szó, hogy az elmélet képviselői összekeverik a tömeges szexuális erőszak következményeit az elkövetők motivációival (Gottshall 2004: 132). Emellett megítélésünk szerint az imént bemutatott elméletekkel az a legnagyobb probléma, hogy nem képesek beépíteni saját rendszerükbe más elméleti megközelítések egyébként hasznosnak ítélt elemait. A nemi erőszakot nem lehet kizárólag szexuális vagy nem szexuális tettek tartani; gondoljunk csak azokra az esetekre, mikor éppen a másik feletti dominancia, hatalom, a számára okozott fájdalom, erőszak látja el a szexuális vágyat kiváltó és fenntartó funkciót, vagy mikor a nemi erőszak a személyes düh, frusztráció levezetésének egyik formájává válik. Mint látni fogjuk, a kongói háború esetében a hasonló motivációk mindegyikére találhatunk példát.

Elisabeth Wood néhány évvel ezelőtt egy igen egyedülálló kutatást végzett, melyben összevetette a világ – időben és térben – különböző konfliktusait (államok közötti és polgárháborúk, etnikai és nem etnikai konfliktusok) az alapján, hogy milyen mértékben és formában játszott bennük szerepet a szexuális erőszak (lásd Wood 2006). A kutatás eredményei szerint a konfliktusok rendkívüli változatosságot mutatnak ebből a szempontból; igazán érdekesek például azok az esetek, melyekben – annak ellenére, hogy a polgári lakosság elleni széleskörű erőszak jellemzi őket – csak igen korlátozott és ritka a szexuális erőszak „alkalmazása”. Ez utóbbi kategóriába tartoznak többek között az izraeli-palesztin és a Sri Lanka-i konfliktusok is. Wood meglátása, valamint jelen kutatás kiindulási pontja szerint is, a korábbiakban alkalmazott elméletek egyike sem tudja átfogóan értelmezni a konfliktusokhoz köthető szexuális erőszak jelenségét, melyet tehát példátlan variabilitás jellemez.

Jelen kutatás egyik legfontosabb célja szakítani az áldozat-központú megközelítéssel, mely eddig túlnyomóan jellemezte a kongói háború során elkövetett szexuális erőszak interpretálását. Ez nem jelenti azt, hogy kizárólag az elkövetők részéről fennálló vélt vagy valós motivációk elemzése szolgálhat kielégítő magyarázatul a jelenség megértéséhez, hanem inkább kiegészíti a létező interpretációk sokaságát. Az elkövetők szempontjainak vizsgálata továbbá nem implikálja azt sem, hogy ez által tetteik súlyossága alól számukra felmentést kívánnánk adni, de mindenképpen árnyalhatja, sőt megkérdőjelezheti azt a képet, mely ezeket a katonákat, fegyveres harcosokat mint állatias szörnyetegeket ábrázolja. Az elemzés során kiemelten vizsgáljuk a szexuális erőszak elkövetésének, valamint maguknak az elkövetőknek a politikai, gazdasági és szociokulturális hátterét, mely tovább finomíthatja a jelenség megértését. Mindenekelőtt pedig kritikusan kezeljük a nyugati diskurzusban fellelhető magyarázatokat, illetve az általa javasolt megoldási módszereket annak fényében, hogy azok mennyiben illeszkednek ténylegesen az afrikai realitáshoz.

2. Módszertan

Az egyes államok törvényhozásában csakúgy, mint a helyi vagy nemzetközi szervezetek által készített jelentésekben, a nemi erőszakot, illetve a szexuális erőszakot különböző módokon definiálják. Jelen dolgozat a Nemzetközi Büntetőbíróság által elfogadott definíciókat veszi át. Ez alapján a nemi erőszak során: „(...) az elkövető megtámadta³³ egy személy testét olyan módon, mely behatolást eredményezett, akár a legcsekélyebb módon, egy nemi szervvel az áldozat vagy az elkövető bármely testrészébe, vagy bármely tárgy vagy testrész által az áldozat anális vagy genitális nyílásába. A támadást erővel, illetve erővel vagy kényszerrel való fenyegetéssel követték el, mint amelyet az adott személy vagy más személy elleni erőszaktól való félelem, a fizikai kényszer, a bebörtönzés, a pszichológiai nyomás vagy a hatalommal való visszaélés, illetve a kényszerítő környezetből fakadó előnyök kihasználása eredményez, vagy a támadást egy olyan személy ellen követték el, aki nem képes valódi, őszinte beleegyezését adni.” (PCNICC 2000: 12).³⁴ A szexuális erőszakot a bíróság szinte ugyanezekkel a szavakkal írta körül, azzal a különbséggel, hogy bármely szexuális természetű tettet ide sorolt (tehát nem csupán az imént definiált, a behatolás körülményeit leíró kritériumokat) (ld. PCNICC 2000: 14).

Definiálnunk szükséges továbbá, hogy mit értünk széleskörű vagy tömeges (*widespread*), illetve mit szisztematikusan (*systematic*) elkövetett nemi/szexuális erőszakon; itt a Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék (ICTR) esetjoga által kialakult meghatározásokhoz tartjuk magunkat. Az ICTR egyes ítéleteiben egymástól csekély mértékben eltérő definíciókat adott arra, mit jelent – általában, nem kizárólag a szexuális jellegű erőszak esetén – a támadások széleskörű jellege. A legkiterjedtebb meghatározás az *ügyész kontra Seromba* ügyben a következő volt: a „(...) „széleskörű” ügy határozható meg, mint súlyos, gyakori, nagyarányú tett, amelyet jelentékeny súlyossággal, kollektívan követnek el, és mely az áldozatok sokasága ellen irányul.” (HRW 2010a: 87). Egy másik ügyvel kapcsolatban a bíróság a következőket mondta ki: „(...) a „szisztematikus” [jelző] az erőszakos tettek szervezett jellegére és véletlenszerű előfordulásuk valószerűtlenségére utal. A bűncselekmények sémája – vagyis a hasonló büntettek gyakori, nem véletlenszerű ismétlődése – az ilyen szisztematikus előfordulás gyakori kifejeződése.” (HRW 2010a: 87).

Érdekes, hogy míg a különböző nemzetközi kormányzati és nem-kormányzati szervezetek és a média is előszeretettel használják a nemi erőszak mint háborús fegyver, illetve háborús stratégia kifejezéseket, azt ritkán vagy egyáltalán nem határozzák meg, hogy mit értünk általában ezeken a kifejezéseken. Inger Skjelsbaek a Webster angol szótára alapján a háborús fegyver következő meghatározásait említi: (i) bármilyen

---

³³ Az eredeti angol szövegben az „invaded” (to invade) terminus szerepel, mely többféleképpen fordítható, például „megszáll”, „betör”, „behatol”, stb.. Mivel azonban a Nemzetközi Büntetőbíróság utal rá, hogy az „invasion” koncepcióját elég tágan kell ahhoz értelmezni ahhoz, hogy nem-semleges (*gender-neutral*) legyen (PCNICC 2000: 12), ezért a jelenlegi fordítás során a „támadás” terminust használjuk.

³⁴ Saját fordítás

eszköz vagy gépezet, melyet a küzdelem, harc vagy háború során támadásra vagy védelemre használnak, mint a kard, puska, ágyú, stb.. Továbbá (ii) bármi, amit egy ellenfél, ellenség vagy áldozat ellen használnak, vagy (iii) bármilyen rész vagy szerv, melyet támadásra vagy védekezésre használnak, mint a karmok, szarv, fogak, fullánkok, stb. (idézi Skjelsbaek 2001: 213). Ugyanakkor Skjelsbaek rámutat, hogy nem csupán a konvencionális fegyverek válhatnak háborús fegyverré, gondoljunk csak az élelmiszerbiztonságot érhető támadásra, vagy a média szerepére a különböző fegyveres konfliktusok esetén. Ezért szerinte a „(...) háborús fegyvernek tekinthető hagyományos és nem konvencionális fegyverek meghatározó vonása, hogy egy olyan szisztematikus politikai hadjárat részeként használják őket, melynek katonai-stratégiai céljai vannak” (Skjelsbaek 2001: 213). További fogalmi pontosításra szorul a háborús stratégia értelmezése; jelen dolgozat fogalomkészlete szerint a stratégia a hadviselésben az „(...) összes katonai, gazdasági, politikai, pénzügyi és egyéb erőforrások alkalmazásának, avagy felhasználásának tudománya és művészete, mégpedig annak érdekében, hogy elérjék a háború, a hadviselés céljait” (Csabai n.a.).

Fontos felhívni a figyelmet néhány módszertani dilemmára, amely a háborús időszakban elkövetett szexuális erőszak vizsgálatát megnehezíti, és különösen érvényes a kongói esetben is. Ezek a dilemmák elsősorban a statisztikai adatok megbízhatóságával állnak összefüggésben. Először is általánosságban elmondható, hogy a jelentett, tehát az illetékes hatóságok tudomására hozott nemi erőszak eseteinek száma még békeidőben – a legfejlettebb, leginkább demokratikusnak mondható államokban – is bizonyosan kevesebb, mint a ténylegesen előforduló nemi erőszakos esetek száma. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) szerint a rendőrségek, kórházak és nem-kormányzati szervezetek rendelkezésére álló számadatok (vagyis az áldozatok által jelentett esetek) viszonya a nemi erőszak globálisan és ténylegesen előforduló mértékéhez képest jól illusztrálható egy jégheggyel, melynek csúcsa emelkedik ki és látható a vízfelszín felett. Felmérésekkel ugyan tovább finomíthatók a nemi erőszak statisztikák, azonban a probléma jelentős és nem számszerűsíthető hányada még így is a felszín alatt marad. A rendőrségi statisztikák pontatlansága többek között azzal magyarázható, hogy az áldozatok szégyellik, ami velük történt, félnek attól, hogy őket hibáztatják, vagy nem hisznek nekik, ezért inkább nem jelentik a nemi erőszakot. A kórházak adatai pedig csak a durvább, súlyos testi sérüléssel járó, egészségügyi kezelésre szoruló eseteket veszik számba (Krug et al 2002: 150).

A kongói helyzetre utalva látnunk kell, hogy a háborús körülmények még inkább megnehezíti, hogy pontos és hű képet kaphassunk a szexuális erőszak előfordulásának mértékéről és milyenségéről. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a fegyveres harcok által kialakuló instabil helyzet miatt a jelenséget vizsgálni kívánó kutató állandó életveszélynek van kitéve, így a nehezen elérhető területek, távoli falvak lakosságának helyzetét szinte lehetetlen felmérni. Másrészt a nemi erőszak sokszor olyan mértékű szegényt és stigmatizáltságot jelent, amely a legtöbb esetben megakadályozza az áldozatokat abban, hogy jelentsék az ellenük elkövetett erőszakot. Egy másik fontos probléma, hogy nem létezik egy átfogó, nemzeti szintű statisztika az áldozatokról és az elkövetőkről, hiszen a kutatások inkább ad-hoc jellegűek, bizonyos területekre koncentrálnak, ráadásul a különböző humanitárius szervezetek adatai néha akár ellent is mondanak egymásnak (Solhjell 2008: 27). Továbbá igen nehéz megbízható tendenciákat leírni arról, miképpen alakul az egymást követő években az esetek száma, hiszen elképzelhető, hogy csupán a növekvő nemzetközi érdeklődésnek – például az

ENSZ és a nem-kormányzati szervezetek, vagy a média fokozott jelenlétének –, nem pedig az erőszak fokozódásának tudható be, hogy több nemi erőszakot jelentenek.³⁵

Az említett metodológiai dilemmák és korlátozottság figyelembe vételével szükséges eljárnunk, amikor a kongói helyzetet vizsgáljuk. Jelen dolgozat forrásainak gerincét elsősorban az ENSZ hivatalos szervei, illetve helyi és nemzetközi nem-kormányzati emberi jogi és humanitárius szervezetek által kiadott jelentések, valamint más kutatók terepmunkái során készített interjúk és megfigyelések jelentik. Ebből adódik – lévén nincs lehetőségünk személyes helyszíni adatfelvételre, interjúkészítésre –, hogy ezeket a forrásokat szükséges elsődleges forrásként kezelnünk, azonban az általuk nyerhető információkat igyekszünk önállóan interpretálni, nem egyszer kritikával illetve az általánosnak mondható nyugati megközelítéseket.

Jelen kutatás nem egy adott elmélet paradigmáin belül vizsgálja a kongói háború során elkövetett szexuális erőszakot, sokkal inkább egy esettanulmányon keresztül igyekszik néhány olyan megközelítést alkalmazni, megállapítást tenni, melyek más fegyveres konfliktusok eme vetületére vonatkozóan is helytállóak lehetnek. Megítélésünk szerint a jelenség összetettsége nem is ad arra lehetőséget, hogy plauzibilis állításokat tegyünk arról kizárólag egy adott diskurzus – például a feminista megközelítés – keretein belül.³⁶ Ráadásul, mint arra a kulturalista nézőpontra helyezkedő Chabal és Daloz is utalnak, a nyugatról eredő, univerzalizmusra törekvő elméletek által kínált magyarázatok gyakran rendkívül távol állnak a nem nyugati civilizációhoz tartozó egyének és közösségek által megélt és tapasztalt realitástól (idézi Solhjell 2008: 23).³⁷

---

³⁵ Nem zárhatjuk ki továbbá azt sem, hogy ezek a szervezetek – még ha valóban őszinte humanitárius motivációk vezérlik is munkatársaikat – olykor felnagyítják, eltúlozzák a szexuális erőszak mértékét és problémáját azért, hogy a figyelem felkeltésével anyagi és pénzügyi erőforrásaikat növelni tudják.

³⁶ Ha már a feminizmusnál tartunk, azt mindenképpen látnunk kell, hogy – mint arra már utaltunk – az semmiképpen sem egy egységes elmélet; témánk szempontjából talán a legjelentősebb törésvonal éppen a nyugati, valamint a fejlődő világbeli, esetünkben afrikai feministák között van. Természetesen még így sem egységes a kép, hiszen míg egyes afrikai származású feminista gondolkodók alapvetően a nyugati típusú feminista diskurzus által kínált fogalmi és elméleti kereteken belül maradván reflektálnak az afrikai problémákra, addig mások éppen azt megkérdőjelezve, kritizálva mutatnak rá a nyugati gondolkodásmód alkalmazhatatlanságára az afrikai realitás vizsgálatakor.

³⁷ Komoly erőfeszítések ellenére is nehéz azonban Afrikára nem „nyugati szemüvegen” keresztül reflektálni, főképp, ha bizonyos jelenségeket történelmi távlatokban is vizsgálni kívánunk. Történészek igen jelentős hányada még napjainkban is a „történelem előtti” (*prehistoric*) jelzővel látja el a legtöbb afrikai közösséghez hasonló, írással nem rendelkező társadalmat. Az írásnélküliségből következik az afrikai történetírás sajátos jellege, amennyiben az több évszázadon keresztül külső, kívülről jövő reflexió eredménye volt, hiszen a ránk maradt írásos emlékek, források szinte kivétel nélkül idegen – a 10. századtól kezdve arab, majd a 15. századtól európai – eredetűek. Valójában Afrika történelmének túlnyomó része, ahogyan azt ma ismerjük, arról szól, ahogyan az európaiak – utazók, antropológusok, etnográfusok, gyarmati tisztviselők – látták Afrikát, nem pedig arról, ahogyan az afrikaiak megélték és értelmezték hagyományaikat, szokásaikat, hitvilágukat, életük egyéb területeit. Ahogyan Hammond és Jablow – a britekre utalva, valójában a többi európaira is vonatkoztathatóan – megállapították: „négy évszázadnyi [történet]írás Afrikáról olyan irodalmat hozott létre, mely nem Afrikát, hanem a britek Afrikára adott reakcióját írja le. (...) Mint egy allegorikus színdarabban, a britek és az afrikaiak a civilizáció és a barbárság mintaképei, ebben a sorrendben.” (idézi Gordon 2007: 294). Ezzel összefüggésben látnunk kell, hogy – mint arra Paragi Beáta is utal (ld. Paragi 2008: 75: 3. l.) – az afrikai

A dolgozat a következőképpen épül fel: a harmadik fejezetben felvázoljuk a kongói konfliktus hátterét, jellegét, különös tekintettel a két kelet-kongói tartományra, Észak- és Dél-Kivura, valamint a háború azon jellegzetességeire – mint a természeti erőforrások szerepe vagy az etnikai hovatartozás jelentősége –, melyek összefüggésben állhatnak a szexuális erőszak széleskörűvé válásával. Ezután a negyedik fejezetben a kongói háború során elkövetett szexuális erőszak jelenségét – mértékét, módszereit, az elkövetőket és áldozatokat, a lehetséges következményeket – mutatjuk be. A szexuális erőszak kiterjedtségét és súlyos következményeit ismertetve képesek leszünk átlátni, miért tekinthető az – az áldozatok oldalát vizsgálva mindenképpen – háborús fegyvernek.

Az ötödik fejezetben az elkövetők oldaláról vizsgáljuk meg a szexuális erőszakot, szintén Észak- és Dél-Kivu vonatkozásában. Külön kezeljük a kongói nemzeti hadsereg katonái, illetve a két tartományban jelen lévő egyéb fegyveres csoportok által elkövetett szexuális erőszakot, és – a már ismertetett okok miatt – az előbbi csoportot vizsgáljuk hangsúlyosabban. Az „elkövetők” monolitikusnak tűnő csoportját rétegeire bontjuk, és külön elemezzük a lehetséges egyéni, csoportos és a legfelsőbb vezetés általi, vagy nemzeti/kormányzati (ha léteznek ilyenek) motivációkat és érdekeket, melyek fenntartják a tömeges nemi erőszak gyakorlatát. A szexuális erőszakot igyekszünk a háború tágabb kontextusába helyezni, ezzel együtt pedig a különböző fegyveres csoportok céljait, esetleges ideológiáját, a hadviselés jellegét, egyéni szinten az elkövetők gazdasági-társadalmi helyzetét is bevonni a vizsgált szempontok körébe. A kongói hadsereg katonái által elkövetett nemi erőszak tanulmányozása során továbbá össze tudjuk vetni az elméleti megfontolásokat a katonákkal készült interjúkban elhangzott véleményekkel is. Az egyes elkövetői csoportok háttere és motivációi után röviden áttekintjük a szexuális erőszak tágabb kontextusát, különös tekintettel azokra az intézményi, társadalmi és gazdasági struktúrákra és mechanizmusokra, melyek fenntartják, és ha közvetett módon is, de támogatják a széleskörű szexuális erőszak gyakorlatát. A kutatás eredményeinek ismertetése, azok elemzése és értékelése után képesek leszünk átlátni az utóbbi években a kelet-kongói konfliktus során széleskörűvé vált szexuális erőszak komplex jellegét, illetve annak okait, hogy a nők elleni erőszak gyakorlatát miért nem tekinthetjük kizárólag egy átfogó háborús stratégia eszközének.

---

közösségekben, államokban nem halmozódott fel olyan mértékű és minőségű strukturált tudás, ami az önreflexión keresztül lehetővé tenné, hogy - versenyképes kutatási eredmények létrehozásával – a nyugati civilizációhoz tartozó ember az afrikaiak szemén keresztül láthassa saját világukat (már ha ez egyáltalán lehetséges volna).

3. A kongói konfliktus áttekintése

„Az 1996-1997-es és 1998-2002-es háborúk egyesek szerint polgárháborúk voltak. Mások szerint államok közötti háborúk. Megint mások számára a ruandai hutu-tuszi konfliktus folytatása kongói földön. A szakirodalom jelentős hányada alapján az erőforrások megszerzéséért vívott háborúk voltak. A Kongó szomszédjai, különösen Ruanda és Uganda általi beavatkozások az önvédelem formái voltak. Ezek a szomszédok nagyhatalmak eszközeiként szolgáltak. Úgy tűnik, végeláthatatlan a rendelkezésre álló leírások és magyarázatok sora.”

Thomas Turner: *The Congo Wars: Conflict, Myth & Reality*³⁸

Az afrikai Nagy Tavak vidéke³⁹ az 1990-es évek elejétől kezdve komplex konfliktusok epicentrumává vált, melyek az Afrika „világháborújaként” aposztrofált, hivatalosan 1998 és 2003 között zajló második kongói háborúban csúcsosodtak ki. A háború összetettségét, különböző aspektusait és eltérő olvasatait megfelelően érzékelteti a fejezet elején, egy a konfliktussal foglalkozó monográfiából idézett rész. E fejezetnek – a dolgozat terjedelmi korlátaiból adódóan – nem célja a kongói háború(k) részletes bemutatása, inkább csak vázlatos áttekintése.⁴⁰ Megítélésünk szerint azonban – lévén annak egyik elemét adja – a szexuális erőszakot nem értelmezhetjük a háborús kontextus ismerete nélkül. A következőkben különös hangsúlyt fektetünk az általunk vizsgált két kelet-kongói tartomány, Észak- és Dél-Kivu konfliktusainak részletesebb ismertetésére, azok elhelyezésére a tágabb háborús eseményeken belül.

3.1. Előzmények: az első kongói háború és Mobutu megdöntése

A ma Kongói Demokratikus Köztársaságként⁴¹ ismert állam területi egységét 1885-ben II. Lipót belga király teremtette meg, aki nem kevés lelemény és ravaszság, illetve kellő

---

³⁸ Idézi Dragotesc 2009: 1

³⁹ Szűkebb értelemben a Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda és Burundi, illetve tágabban rajtuk kívül Uganda, Tanzánia és Kenya tartoznak ide.

⁴⁰ A konfliktus, illetve az utóbbi másfél évtized politikatörténeti háttérének részletesebb áttekintést adja magyar nyelven Szabó (2008). Angol nyelven a legfrissebb, igen részletes és vaskos monográfiát Gérard Prunier, elismert Afrikai-kutató tolmácsolásában ld. Prunier 2009.

⁴¹ Az állam legfontosabb adatai a következők: területe mintegy 2 345 000 km², fővárosa Kinshasa, lakossága körülbelül 68 700 000 fő (2009), melynek 47 százaléka 15 éven aluli. A születéskor várható élettartam 54.36 év, a 15 éves vagy azon felül népességben az írástudatlanság nagyjából 33 százalék. Több mint 200 etnikai csoport lakja, melyek többsége bantu; a lakosság 50 százaléka római katolikus, 20 százaléka protestáns, 10 százaléka kimbangista, 10 százaléka muszlim és 10 százaléka ősi afrikai vallások híve. Gazdag természeti erőforrásai – kobalt, réz, nióbbium, tantál, kőolaj, gyémánt, arany, ezüst, cink, mangán, ón, urán, kőszén, vízenergia, épületfa – miatt „geológiai botrányként” is emlegetik.

mennyiségű szerencse folytán – egy alapítvány, a Kongói Nemzetközi Társaság (*Association Internationale du Congo*) köntösébe bújtatva – megalapította a több mint két évtizedig „magánbirtokaként” létező Kongó Szabad Államot.⁴² A gyarmaton zajló atrocitások következtében, melyek a századfordulón igazi humanitárius botrányt eredményeztek, a belga parlament 1908-ban döntött arról, hogy állami kézbe veszi a területet, melyet Belga Kongó néven szervezett újra (Szabó 2009: 94).⁴³ Belga Kongó 1960. június 30-án vált függetlenné; az eseményt egy öt évig tartó polgárháború követte, melynek Joseph-Désiré Mobutu tábornok vetett véget azzal, hogy 1965 novemberében átvette a hatalmat, melyet több mint három évtizedig meg is tartott. Mobutu 1967-ben saját pártja megalapításával (*Mouvement Populaire de la Revolution*, MPR) egypártrendszerrel vezettetett be, majd 1971-ben, valamiféle autentikusan afrikai öntudat (autenticitás) kialakításának, illetve a gyarmati múlt levetkőzésének igényére hivatkozva a Zaire névre keresztelte át az országot (McCalpin 2004: 42).⁴⁴ Annak ellenére, hogy Mobutu és kleptokrata környezete akut válságba juttatták az országot, Zaire nyersanyagkészlete, illetve Mobutu „baráti zsarnok” szerepe miatt egészen a hidegháború végéig a nyugati hatalmak – elsősorban az Egyesült Államok, Franciaország és Belgium – támogatását élvezhette (Szabó 2008: 119-120)⁴⁵

Egy a kongói határon túl lezajló konfliktus – az 1994-es ruandai népirtás – hozta el az utolsó napokat az akkor már teljesen széthullóban lévő Mobutu-rezsim számára. Az események megértéséhez azonban elengedhetetlenül fontos a kelet-kongói helyzet ismerete, így most ennek felvázolása felé fordulunk.

1.2.4. Észak-és Dél-Kivu

A két tartomány Kongó keleti határán fekszik;⁴⁶ Észak-Kivu (*Nord Kivu*) Ugandával és Ruandával, Dél-Kivu (*Sud Kivu*) pedig Ruandával és Burundival osztozik szárazföldi

---

Ennek ellenére az ország az ENSZ Humán Fejlettségi Indexe (HDI) alapján a 176. helyen áll (182 országból), a vásárlóerő-paritáson mért GDP 300 dollár/fő (2009), a külső adósság pedig mintegy 10 milliárd dollár (az adatok forrása: CIA 2010; UNDP 2009).

⁴²A név semmivel sem kevésbé „groteszk elferdítése” a valóságnak, mint az állam aktuális elnevezése, lásd Crawford Young észrevételét az 1. lábjegyzetben.

⁴³Lipót király kongói „magánvállalkozásáról” és kegyetlen uralmáról ld. részletesen Hochschild 1999; Koskenniemi 2002: 155-166; Reader 1998 517-542; Renton et al 2007: 21-48; Meredith 2006: 94-96.

⁴⁴Nem csak az ország, illetve települések „afrikaibb” névre való átkeresztelése, de az európai keresztnevek megváltoztatása is ide tartozott. Ő maga például a Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Zabanga, vagyis a „győzelmet daloló kakas, a megállíthatatlan, egyre csak hódító harcos” nevet vette fel (Szabó 2008: 133).

⁴⁵A Mobutu-évekről, illetve a kongói konfliktus előzményeiről bővebben ld. Benkes 2004; illetve McCalpin 2004.

⁴⁶A Kongói Demokratikus Köztársaság 2006. február 18-án életbe lépő új alkotmánya alapján az addigi 10 tartomány, illetve egy város felosztáson változtatva 26 kisebb tartomány jönne létre, legkésőbb az alkotmány életbe lépésétől számított 36 hónapon belül, vagyis 2009. február 18-ig. Nem egészen világos, de valószínűsíthető, hogy máig a régi adminisztratív határok állnak fenn; többek között az ENSZ kongói békefenntartó ereje, a MONUC által publikált, a misszió országon belüli tartózkodási helyeit feltüntető aktuális térképek is erre utalnak. Észak-és Dél-Kivu régi és új határai egyébként egybeesnek, a tartományon (*province*) belüli további adminisztratív szintek pedig – a legnagyobbtól a legkisebbig haladva – a következők: kerület/körzet (*territoire*), közösség (*collectivité*), társulás/csoportosulás (*groupment*), helység/település (*localité*) (Englebert 2009: 130-131). Észak.Kivu területe 59 483 km², központja Goma; Dél-Kivu területe 65 070 km², központja

határon. Ebben a régióban a társadalmi helyzet – elsősorban az itt élő népcsoportok földért, illetve ezzel szoros összefüggésben az állampolgárságért vívott küzdelme miatt – rendkívül törékeny volt már az előtt is, hogy a ruandai népirtást követően több mint egy millió ruandai menekült érkezett ide.

Kinyarwanda nyelvet beszélő, hutu és tuszi – banyaruandának is nevezett – bevándorlók már legalább a 19. század elejétől fogva, több hullámban érkeztek ezekre a kongói területekre.⁴⁷ Észak-Kivuban ma egyes becslések 10-14 százalékra, mások akár 40 százalékra teszik a banyaruandák arányát;⁴⁸ többségük hutu, és a tartományi központ, Goma környékén (Masisi, Rutshuru körzetek) a lakosság többségét formálják, valamint kisebb arányban élnek még Walikale körzetben is. Észak-Kivuban a legnagyobb etnikai csoport az északon – Beni és Lubero tartományokban – többséget képező nande, valamint meghatározó még a hunde, a nyanga, a bashi és a tembo is (Englebert 2009: 122-123; IDMC 2008: 34).⁴⁹ Dél-Kivuban a tuszi eredetű banyamulenge⁵⁰ etnikumhoz

---

pedig Bukavu. Észak-Kivu erdős és dombos, Dél-Kivut magas hegyek (a Kahuzi-Biega hegycsúcs tengerszint feletti magassága 3340 m, a Francia Alpok Mount Blanc-jához hasonlítható) és sűrű erdők jellemzik; mindkét tartományban kevés vagy egyáltalán nincs infrastruktúra és út, a közlekedés pedig – különösen Dél-Kivuban – rendkívül nehéz (MONUC 2009a, 2009b).

Kritikus pont továbbá Észak-és Dél Kivu helyzetének megértéséhez a hatalmas távolság, amely a nagyjából Nyugat-Európa nagyságú országban a keleti tartományok és az ország nyugati csücskében található főváros, Kinshasa között van. A főváros és a tartományi központok, Goma és Bukavu között közel 2000 km az utazási távolság; a keleti tartományok nem kevesebb, mint öt másik ország fővárosához közelebb helyezkednek el, mint Kinshasához (Tull 2005: 63). A keleti régió hagyományos gazdasági-társadalmi kötődései Kelet-Afrikához, valamint az egyes szerzők szerint archaikusnak, befejezetlennek és elhasználtnak titulált kommunikációs és közlekedési hálózat tovább nehezítik az állami hatalom konszolidálását és megerősítését ezekben a tartományokban (Tull 2005: 63).

⁴⁷ Egyes források a 17. századra datálják az első banyaruandák érkezését (Prunier 2009: 51), mások a 18. századra teszik ezt az eseményt (ICG 2003: 4). A ma Észak-és Dél-Kivuban élő banyaruandák közül néhányan egészen a 19. század közepén itt letelepedő ruandai vérvonalig vezetik vissza őseiket, mások felmenői az 1930-as és 1950-es évek között érkeztek, a belga gyarmatosítók telepítéspolitikájának eredményeképp, vagy 1959-1963 között, majd az 1970-es években a tuszik erőszakos üldöztetése elől menekültek ide Ruandából (Englebert 2009: 123-124).

⁴⁸ Englebert Észak-Kivu lakosságát körülbelül 5 millióra becsli, ennek 10-14 százalékára, vagyis 500-700 ezerre teszi az itt élő banyaruandák számát (Englebert 2009: 123). Prunier ugyanakkor csupán 2.8 milliós észak-kivui népességgel számol, szerinte ennek 40 százaléka banyaruanda származású, vagyis ez nagyjából 1 millió 100 ezres nagyságrendet jelent (Prunier 2009: 52). Mindkét könyv ugyanabban az évben íródott, de Prunier-nél nem világos, hogy melyik időszakra gondol pontosan (háború előtt vagy a könyv megjelenésének idején, 2009-ben) a népesség számának említésekor, illetve az sem tiszta, hogy a menekültekkel, IDP-kel miként számolnak (számolnak-e egyáltalán) a szerzők. Az 1. táblázat adatai szerint 2008-ban az ENSZ/OCHA 5,2 millióra becsülte az észak-kivui lakosságot, a MONUC pedig 2009 decemberében 4.5 milliós népességgel számolt (MONUC 2009a).

⁴⁹ Az International Crisis Group 2007-es jelentésében a következő etnikai arányokkal számol Észak-Kivu esetén: a tartomány népességének nagyjából felét adják a nandék. Őket követik a hutuk, 30 százalékkal, a hundék, nyangák és tuszik pedig együttesen 20 százalékot tesznek ki. A kanók, tembók, tuszik és a mbuti pigmeusok nagyon kicsi kisebbséget alkotnak (ICG 2007: 22).

⁵⁰ A banyamulengék Ruandából és Burundiból származó tuszik (ICG 2003: 4), szintén több hullámban érkeztek Dél-Kivuba, és a Ruzizi síkság feletti Itombwe fennsíkon telepedtek le (Prunier 2009: 51). Nevük „Mulengeből valót” (Mulenge egy falu az Itombwe-on) jelent, és az 1970-es évek elején kezdték el használni, hogy megkülönböztessék magukat a ruandai

tartozók arányukban sokkal jelentéktelenebb kisebbséget alkotnak, hiszen a népesség csupán 3-4 százalékát, nagyjából 60-80 ezer főt számlálnak (Prunier 2009: 52).⁵¹ A banyamulengék főleg Fizi, Uvira és Mwenga körzetekben élnek, tradicionálisan állattartással foglalkoznak, de sokan közülük formális oktatást kaptak, szellemi tevékenységekkel foglalkoznak, a közigazgatásban vagy fegyveres erőkből vállaltak munkát (Eglebert 2009: 124). Egyéb fontos népcsoport a tartományban többek között a vira, a fulero, a bembe, és a shi (Englebert 2009: 124).

Az 1. táblázat mutatja Észak-és Dél-Kivu területének nagyságát, lakosságát és népsűrűségét egy 1984-es – azóta meg nem ismételt – népszámlálás, valamint a 2008-as évre vonatkozó becslések alapján. Külön figyelmet igényel a népsűrűség ugrásszerű növekedése, amely fontos szerepet játszik az itt élő népcsoportok földért folytatott küzdelmében. A Mellékletekben láthatjuk továbbá a Kivu tartományok etnikai térképét, valamint az egyes körzetek népsűrűségét, melyeket szintén érdemes összevetni a helyzet megértéséhez.

1. Táblázat: Észak-és Dél-Kivu főbb adatai

Terület (km ²)		Népesség		Népsűrűség (fő/km ²)	
		1984 (népszámlálás)	2008 (becslés)	1984	2008
Észak-Kivu	59 483	2 434 000	5 200 000	41	87
Dél-Kivu	65 070	1 940 000	4 700 000	30	72

Forrás: International Alert 2010: 12

E két tartományban a földért folytatott küzdelem már a gyarmati időktől kezdve szembefordította a magukat autochtonnak⁵² valló helyi népcsoportokat az idegennek tekintett banyaruandákkal és banyamulengékkal.⁵³ Előbb a belga gyarmatosítók, később pedig Mobutu elnök is az „oszd meg és uralkodj” logikáját követve, saját érdekeinek megfelelően játszotta ki az „etnikai kártyát” nem csupán itt, hanem Kongó egyéb

---

tuszi menekültektől, elkerülve ezzel, hogy idegennek, külföldinek tartsák őket (Prunier 2009: 52; Szabó 2008: 134).

⁵¹ A dél-kivui népességet Prunier 2.4 millióra becsli, de itt ugyancsak nem világos, melyik évre gondol. Az 1. táblázatban szereplő ENSZ/OCHA becslések a 2008-as évben 4,7 millióra, a MONUC 2009. decemberi adatai viszont ennél jóval kevesebbre, 3.8 millióra teszik a dél-kivui népességet (MONUC 2009b).

⁵² Az „autochton” szó görög eredetű, jelentése „a földből magából”, és az őslakosok és földjük közötti bensőséges kapcsolatot fejezi ki; gyakran a „föld fia” jelentést tulajdonítják neki (Jackson 2006: 98). Természetesen – mint sok más egyéb terminus is – az autochtonitás eszméje szintén a gyarmati időkben „importált” kategória. Először Francia Szudánban jelent meg a 19. század végén, és a fő rendezőelv lett, melyen keresztül a gyarmatosítók kategorizálták az uralmuk alá vont népeket, szigorú egyenlőséget feltételezve az identitás és a terület között (Jackson 2006: 98).

⁵³ Míg Észak-Kivuban a népsűrűség növekedése, ugyanakkor a népesség egyenlőtlen elosztása az egyes körzetekben szintén fontos vetületét jelenti a föld és etnicitás összefüggő dimenzióiból adódó problémáknak (ld. Prunier 2009: 48), addig Dél-Kivuban a banyamulengék és bembék közötti ellenszenv egyik meghatározó forrása az előbbi csoport szinte véletlenszerű részvétele a függetlenséget követő polgárháborúban (ld. Prunier 2009: 51-52).

területein is. Mobutu uralmának első felében például számos – főképp tuszi – banyarwanda jutott közigazgatási pozícióba, részben mivel törékeny helyzetük miatt nem jelenthettek akkora fenyegetést Mobutu hatalmára nézve, mint más etnikai csoportok elit rétegei (Autesserre 2008: 98; Englebert 2009: 124). 1969 és 1977 között például a tuszi származású Barthélémy Bisengimana az elnöki iroda vezetőjeként Mobutu jobb keze volt; Bisengimana és számos, a tartományi kormányzatokban pozíciót szerzett tuszi jól jövedelmező üzletekhez és jelentős nagyságú földterületekhez juttattak jó néhány kivui tuszit (Englebert 2009: 124-125; Prunier 2009: 49). Ez tovább mélyítette a helyi lakosok közötti ellentéteket – főképp az „autochton”-„allochton”⁵⁴ törésvonal mentén – még annak ellenére is, hogy a hétköznapi embernek legtöbbször semmilyen haszna nem volt az elitek korrump ügyleteiből (Prunier 2009: 49). Az állampolgárság kérdése továbbá egy igen sarkalatos pontja volt mind Mobutu megosztó politikájának, mind a kivui banyarwanda és banyamulenge csoportok törékeny helyzetének. Egy 1972-es törvény – az említett Bisengimana befolyásának és aktív közreműködésének eredményeképp – automatikusan zairei állampolgárságot adott minden személynek, aki „Ruanda-Urundiból” származott és 1950-ben vagy azt megelőzően Belga Kongó területén tartózkodott (Prunier 2009: 50).⁵⁵ 1981-ben azonban, a többi kivui közösség nyomására, Mobutu új törvényt hirdetett ki, melynek értelmében zairei állampolgárságot kapott bármely személy, „(...) akinek legalább egy őse olyan törzs tagja vagy tagja volt, amely a köztársaság 1885. augusztus 1-én fennálló határain belüli területén tartózkodott” (idézi Englebert 2009: 133). Ez alapján mindenki, aki e kategórián kívül esett, idegennek számított. Mivel Kongóban a földterületszerzéshez való jog kizárólag az állampolgárság megléte esetén érvényesíthető,⁵⁶ többek között ez a törvény is hozzájárult az itt élő, magukat autochtonnak tartó, illetve az általuk idegennek, külföldinek bélyegzett csoportok rendkívül feszült viszonyához. Azt azonban látnunk kell, hogy az Észak-és Dél-Kivuban élők közötti kapcsolatokat évszázadokon keresztül a békés együttélés és a különböző népcsoportok tagjainak házassága által biztosított keveredés jellemezte. Az itt élők között az utóbbi évtizedekben kialakult feszült viszony főképp az éppen meghatározó helyi és regionális szereplők politikai – illetve az elmúlt másfél évtizedben minél inkább gazdasági – érdekeinek megfelelő etnikai alapokon nyugvó politizálásnak, más néven az etnikai hovatarozás átpolitizálásának, nem pedig tényleges ősi ellentéteknek, szembenállásnak köszönhető (Thakur 2008: 56). Részben az etnikai identitás manipulálásának, a létező ellentétek tudatos felerősítésének köszönhetőek a feszültségek, melyek az 1990-es évek elején még csak helyi szinten jelentkeztek

---

⁵⁴ Az „allochton” (*allochtone*) terminus a kongói diskurzusban az „autochton” ellentétpárjaként jelentkezik, bár valójában a franciában – a görög megfelelő alapján – az „allogène” adja az „autochtone” ellentétét. Mint arra Stephen Jackson felhívja a figyelmet, nem véletlen, hogy – bár az „allochtone” kifejezés nem szerepel egyetlen standard francia szótárban sem – a közép-afrikai országok és az azokat gyarmatosító Belgium identitáspolitikáinak egymást tükröző jellegéből adódóan a flamand nyelvben viszont létező, a szélsőjobb által gyakran használt terminus az „allochtone” (Jackson 2006: 99; 120: 4. l.).

⁵⁵ Ezt megelőzően az 1964-es alkotmány kizárta az állampolgárságból az 1930-as években bevándorolt, illetve a későbbiekben menekültként érkező banyaruandákat, ld. Englebert 2009: 133.

⁵⁶ A földterületekre alapvetően kétféleképpen lehet jogot formálni: vagy a helyi törzsfőnökségeken keresztül – melyek törvényes hatáskörükön belül oszthatják szét a földeket –, vagy politikai szerepvállalással, vagyis az állami politikai és adminisztratív hatalom nemzeti vagy helyi szintjeinek irányításával (Englebert 2009: 129). Bővebben a föld és állampolgárság körüli küzdelmekről ld. Englebert 2009.

fegyveres összecsapások formájában, a Ruandában lezajló eseményeket követően viszont egészen új színezetet kaptak.⁵⁷

1994 nyarán – a nagyjából száz napig tartó, legalább 800 ezer tuszi és mérsékelt hutu halálát követelő ruandai népirtást követően – mintegy 850 ezer menekült érkezett az észak-kivui Goma környékére, illetve 332 ezer a dél-kivui Bukavuba, valamint 62 ezer menekült Uvira körzetbe (ahol egyébként további 255 ezer burundi menekült is tartózkodott) (Prunier 2009: 53). A menekülttáborok, melyek működtetéséhez – valószínűleg a ruandai népirtás miatt érzett kollektív felelősségérzet, illetve a be nem avatkozás miatti kollektív lelkiismeret furdalás talaján – a nemzetközi közösség rendkívüli nagyságrendű anyagi és pénzügyi erőforrásokat mozgósított,⁵⁸ hamarosan az illegális üzletek, valamint a népirtás levezényléséért felelős volt Ruandai Fegyveres Erők (*Forces Armées Rwandais*, a továbbiakban ex-FAR) és *Interahamwe*⁵⁹ újbóli felfegyverkezésének melegágyai lettek.⁶⁰ A fegyveres csoportok számára a menekültek a legfőbb ütőkártyává váltak; nem csupán azt érték el, hogy a – különböző formában lefőlözött – segélyek révén gyakorlatilag a nemzetközi közösség finanszírozta fegyverkezésüket, de később a menekülttáborokat humán pajzsként használva indították meg támadásaikat Ruanda ellen is. A kongói tuszik is a hutu szélsőségesek célpontjaivá váltak;⁶¹ a támadások elől Ruandába menekülő banyamulengéket és tuszikat ezután Paul

---

⁵⁷ Fontos megjegyeznünk, hogy nem csupán az autochton-idegen törésvonal mentén értelmezhető a két Kivu tartományban élők közötti konfliktusok természete. Egy másik – szintén az európai felfedezők, majd gyarmatosítók által meghonosított – mesterséges, ugyanakkor rendkívül meghatározó kategorizálás a nilota-bantu ellentét (bővebben ld. Jackson 2002); ez a diskurzus a térségben főként a tuszi-hutu szembenállás kapcsán elterjedt, illetve járt nagyon súlyos következményekkel, elég csak az 1994-es népirtásra gondolnunk. Ez a „mítosz” – ahogy Stephen Jackson nevezi – többek között a niloták (tuszik) felsőbbrendűségét hirdeti, akik évszázadokkal ezelőtt leigázták, uralmuk alá vonták, kisémmizték az itt élő bantukat (hutuk) (Jackson 2002: 4). E hiedelmek szerint a niloták és bantuk, illetve tuszik és hutuk faji alapon különállóak; ez az elképzelés annak ellenére meghatározó és tovább él napjainkban is, hogy mára történészek egyértelműen bebizonyították ellenkezőjét.

A nilota-bantu ellentét talaján az Észak-és Dél-Kivuban élő, magukat autochtonnak tartó törzsek a hutukkal „képzelt közösséget” alkotva (lévén ők bantuk) gyakran helyezkedtek szembe, illetve definiálták magukat a nilotának, idegen megszállóknak tartott tuszik ellenében.

⁵⁸ A Kongóban (ekkor még Zaire) tartózkodó menekültekre az 1993 és 1997 közötti 5 éves periódusban összesen mintegy 1 milliárd 516 millió dollárt költöttek a bilaterális és multilaterális donorok, illetve a különböző NGO-k (az ENSZ/OCHA adatait idézi Prunier 2009: 54).

⁵⁹ Az *Interahamwe* jelentése „akik együtt dolgoznak”; a név azt a hutu milíciát takarja, amely a népirtás nagy részének elkövetéséért felelős volt.

⁶⁰ Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (*United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR) által 1995-ben végzett felmérés szerint mintegy 82 ezer prosperáló üzleti vállalkozás volt a táborokban, többek között 2324 bár, 450 étterem, 62 fodrász, fényképészek, mozik, könyvtárak, stb. (Meredith 2006: 527). Az ex-FAR és az *Interahamwe* újjászerveződését és felfegyverzését nem csupán Mobutu támogatta, de a különböző humanitárius szervezetek is szemet hunytak felette, hiszen máskülönben nem tudták volna eljuttatni a segélyeket azoknak a – sokszor ártatlan, azonban számtalan esetben a népirtásban korábban aktívan résztvevő – menekülteknek, akikért elvileg felelősséggel tartoztak.

⁶¹ Az előzményekhez tartozik, hogy 1993-ban az észak-kivui hundék és nyangák helyi milíciákat szerveztek, hogy megtisztítsák Masisi körzetet a banyaruandáktól (tusziktól és hutuktól egyaránt). Az etnikai harcok több ezer áldozatot követeltek, mintegy 350 ezren pedig menekülni kényszerültek lakóhelyükről. Később számos ekkor menekültté váló hutu

Kagame tábornok⁶² fegyverezte fel, képezte ki, majd integrálta a Ruandai Hazafias Hadseregbe (*Rwandan Patriotic Army, RPA*) (Meredith 2006: 531).

Az első kongói háború kitöréséért felelős „utolsó csepp” a dél-kivui kormányzó 1996. október 7-i bejelentése volt, melyben felszólította a banyamulengéket, hogy egy héten belül hagyják el Zaire területét (Dunn 2004: 56). Ezt követően az Uganda támogatásával,⁶³ főképp pedig Ruanda aktív közreműködésével megszervezett és felfegyverzett, négy kisebb lázadó csoportot tömörítő koalíció, a Demokratikus Erők Szövetsége Kongó-Zaire Felszabadításáért (*Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire, ADFL*) a ruandai hadsereggel és a banyamulengékekkel együtt indított támadást a hutu menekülttáborok megszüntetése, a kongói tuszik védelme, valamint Mobutu megbuktatása céljából (Prunier 2009: 193; Szabó 2008: 120). Az ADFL vezetője a luba származású Laurent-Désiré Kabila⁶⁴ lett, akit személyes ismeretség kötött az ugandai Yoweri Museveni elnökhöz, illetve Paul Kagame-hez egyaránt; elmondható, hogy az ADFL létrehozása inkább szolgálta azt a célt, hogy Kagame egyfajta autentikus kongói arculatot teremtsen Ruanda zairei belügyekbe való közvetlen beavatkozásának. A lázadók gyorsan haladtak a kongói határ mentén dél felől északra, és 1996. november 1-ére – a dél-kivui Uvirát és a központot, Bukavut követően – bevették Észak-Kivu központját, Gomát (Dunn 2004: 56).⁶⁵ A felszabadító háborúhoz csatlakoztak a kivui mai-mai milíciák,⁶⁶ valamint az ADFL előretörésével besorozta a *kadogókat* (12-16 éves gyerekkatonák) is (Meredith 2006: 534; Szabó 2008: 121). 1997

---

militáns csatlakozott az *Interahamwe* erőihez a kongói tuszik elleni támadásokban (Meredith 2006: 529-530).

⁶² A népiertást követően a hatalmat átvevő Ruandai Hazafias Front (*Rwandan Patriotic Front, RPF*) katonai szárnya, az RPA tábornoka, illetve Ruanda elnöke.

⁶³ Uganda beavatkozásának hivatalos indoka a Zaire területén menedéket találó, Museveni elnök rezsimje ellen időnként fegyveres támadásokat indító különböző fegyveres csoportok – a Szövetséges Demokratikus Erők (*Allied Democratic Forces, ADF*), az Úr Ellenállási Hadserege (*Lord's Resistance Army, LRA*), illetve a Nyugat-Nílus-parti Felszabadítási Front (*West Nile Bank Liberation Front, WNBLF*) – felszámolásának igénye volt (Szabó 2008: 120). Uganda részvételéről a kongói háborúban részletesebben ld. Clark 2004a.

⁶⁴ Kabila előéletéről bővebben ld. Dunn 2004: 54-55; Prunier 2009: 114-116; Renton et al 2007: 184-85.

⁶⁵ A háborúnak ebben a szakaszában felszámolásra kerülő hutu menekülttáborokból mintegy 700 ezer menekült kényszerült visszatérni Ruandába, a menekültek jókora része pedig nyugatra, az ország belseje felé távozva keresett menedéket (Meredith 2006: 534). Rengeteg menekült viszont még Kivuban vesztette életét. 1998 márciusára készítette el az ENSZ emberi jogi jogsértéseket vizsgáló kutatócsoportja a jelentést, melyben megállapították, hogy a ruandai menekültek ellen előre megtervezett és szisztematikusan végrehajtott mészárlás történt. Kelet-Kongóban mintegy 40 olyan helyszínt azonosítottak, ahol összesen több mint 100 ezer ruandai menekültet gyilkoltak meg (Dunn 2004: 58).

⁶⁶ Eredetileg törzsi védelmi csoportok; küzdöttek többek között a gyarmatosítók ellen, majd 1964-ben Pierre Mulele akkori kongói ifjúságügyi miniszter gerillamozgalmát éllesztette újjá őket, az 1990-es években pedig a korrupt mobutista elit elleni küzdelem céljából, főleg szegény fiatalok bandáiból születtek újra (Szabó 2008: 134: 13. lj.). A „mai” jelentése víz, szuahéli nyelven; azért kapták ezt a nevet, mert a törzsfőnökök, akik gyakran gyógyítók is voltak, elhitették a fiatal harcosokkal, hogy nem foghatja őket golyó, hiszen a rájuk irányított lövedékek vízzé változva peregnek le róluk (IRIN 2006). A mai-mai milíciák elvben a helyi, „autochton” lakosság érdekeit képviselik, védelmükben lépnek fel, ennek érdekében illékony szövetségeket kötöttek különböző fegyveres csoportokkal az idegen megszállóknak tekintett, Ruanda által támogatott milíciák ellen. Valójában közelebb állnak a közönséges rablóbandákhoz, ugyanis a helyi lakosságot fosztogatva, az ellen kíméletlen erőszakot alkalmazva működnek.

áprilisára Kabila lázadói és a ruandai fegyveres erők hatalmuk alá vonták az ásványkincsekben rendkívül gazdag Shaba (Katanga) és Kasai tartományokat; a háborúnak ebben a szakaszában Angola is közvetlenül beavatkozott Kabila mellett és saját lázadó ellenzéke, az UNITA ellen, részben az ún. Katangai Tigrisek, részben saját fegyveres erőinek bevetésével (Dunn 2004: 57).⁶⁷ Végül 1997. május 17-én Kinshasa bevételével – valójában az ADFL vérfürdőt nélkülöző bevonulásával – megbukott Mobutu mintegy 32 éven át fennálló rezsimje, Laurent-Désiré Kabila lett az új államfő, az ország pedig visszakapta a Kongói Demokratikus Köztársaság nevet.

3.2. Afrika világháborúja

A „forradalom” ígérete ellenére a kialakuló Kabila-rezsim meglepő – vagy talán nem is annyira meglepő – folytonosságot mutatott a Mobutu idején kialakult politikai-gazdasági mintákkal és gyakorlatokkal. Kabila egyéb „baklövései” (ld. Szabó 2008: 122-124) mellett a következő mintegy egy év folyamatait a következőképpen foglalhatjuk össze: míg Kabilát belülről egyre több támadás érte az idegennek tekintett banyamulengék és ruandaiak túlzott politikai befolyása miatt, addig sem a kelet-kongói banyamulengék és banyaruandák nem kapták meg a hön áhított állampolgárságot, sem a környező országok – főképp Ruanda és Uganda – nem érték el egyik fő céljukat, vagyis a különböző fegyveres ellenzéki lázadó csoportok kongói földről való támadásainak beszüntetését.⁶⁸ 1998 nyarára aztán Kabila – a lakosság nagy részének Ruanda-ellenessége, Kabila fokozódó népszerűtlensége, valamint az ellene elkövetett puccskísérletek következtében fokozódó fenyegetettség érzete miatt – korábbi támogatói ellen fordult; többek között leváltotta a Kongói Fegyveres Erők (*Forces Armées Congolaises*, FAC)⁶⁹ tuszi vezetőjét, igyekezett eltávolítani a tuszikat a kormányzásból is, majd július 27-én távozásra szólította fel a ruandai hadsereget (Englebert 2009: 126; Szabó 2008: 124). Mindeközben Kabila az ex-FAR és az *Interahamwe* erőiből toborzott támogatókat (Meredith 2006: 538).

Egy újabb, ezúttal Kabila-ellenes lázadás, egyben a második kongói háború kezdetét egy új mozgalom, a Wamba dia Wamba által vezetett Kongói Tömörülés a Demokráciáért (*Rassemblement Congolais pour la Démocratie*, RCD)⁷⁰ megalakulása

---

⁶⁷ Az angolai kormány elsősorban saját fegyveres ellenzéki lázadó mozgalma, a Mobutu támogatását élvező Nemzeti Unió Angola Teljes Függetlenségéért (*Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola*, UNITA) felszámolása miatt avatkozott be.

⁶⁸ Közben egyre több helyi lakos csatlakozott a kivui mai-mai milíciákhoz, hogy földjeiket védjék a ruandai menekültektől, illetve a népiirtó, fosztogató fegyveres csoportoktól (Szabó 2008: 124).

⁶⁹ Mobutu alatt a kongói hadsereget Zairei Fegyveres Erőknek (*Forces Armées Zairoises*, FAZ), majd Laurent D. Kabila 1997-es hatalomátvételét követően Kongói Fegyveres Erőknek (*Forces Armées Congolaises*, FAC) hívták. A 2003-as sun city-i békekötést követően, a különböző hadviselő felek beolvasztásával jött létre az új, integrált kongói hadsereg, a Kongói Demokratikus Köztársaság Fegyveres Erői (*Forces Armées de la République Démocratique du Congo*, FARDC).

⁷⁰ Fegyveres erejét az RPA, és az egykori Zairei Fegyveres Erők (FAZ) elemei, a banyamulengék, banyaruandák, Kabilától elpártolt *kadogók* és FAC-katonák adták (Szabó 2008: 124). Egyes szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy mennyire hamis az a mítosz, miszerint Ruanda és Uganda a lázadók *mellett* avatkoztak be a második kongói háború kezdetekor. Valójában 1998 augusztusát megelőzően ezek a csoportosulások nem is léteztek; az RCD prominens vezetői közül például számos személy Kabila rezsimjében töltött be

jelezte, melynek létrehozásában aktív szerepet vállaltak Ruanda és Uganda vezetése, valamint a kivui banyamulengék is. Augusztus elejétől kezdve több fontos városban – többek között Gomában, Bukavuban, Kisanganiban, Kinshasában – is Uganda és Ruanda által támogatott lázadás tört ki; a hónap közepén Kabila számára is megérkezett a segítség, hiszen a zimbabwei elnök, Robert Mugabe, valamint az angolai államfő, Eduardo dos Santos, illetve kisebb létszámban Sam Nujoma Namíbiája is fegyveres erőivel támogatták a lázadók visszaverését a nyugati frontról (Szabó 2008: 124). A két tábor közötti front ezt követően befagyott; a keleti országrészben nem csak a különböző lázadó erők kezdtek széttöredezni,⁷¹ de hamarosan Uganda és Ruanda is egymás ellen fordultak.⁷² Uganda új frontot nyitott az észak-északkeleti Egyenlítői (*Équateur*) és Keleti (*Orientale*) tartományokban a Mozgalom Kongó Felszabadításáért (*Mouvement pour la Libération du Congo*, MLC) néven, Jean-Pierre Bemba vezetésével létrejövő fegyveres erő segítségével (Szabó 2008: 125).

Afrika „világháborúja” valójában három különböző típusú konfliktust foglalt magában. Az említett frontvonal mentén egy nagyrészt konvencionális háború zajlott a különböző külföldi hadseregek és kongói szövetségeseik között. Emellett Kongó szomszédjainak államon belüli konfliktusai is kongói földön vezettek fegyveres összecsapásokhoz. Végül – az erőszak pusztító hatása alatt – a különböző kongói közösségek között már régóta fennálló feszültségek elképesztő mértékű etnikai vérontásban öltöttek formát (ICG 2000: 2). E komplex válság tökéletes bizonyítékként szolgált a két Kivu tartomány; ezen a földön vívta egyrészt „külföldi” háborúját az RPA az ex-FAR-ból és *Interahamwe*-ből szerveződő különböző fegyveres erők (ALiR I, ALiR II, FDLR),⁷³ illetve a tuszik által dominált burundi hadsereg saját ellenzéki lázadó ereje, a hutu Demokrácia Védelmi Erői (*Forces de Défense de la Démocratie*, FDD) ellen. Itt folytak továbbá az RCD és a mai-mai milíciák, illetve a banyamulenge lázadók és az RCD közötti harcok is (ld. ICG 2003: 7-13).

Az első fontosabb tűzszüneti megállapodás a lusakai egyezmény⁷⁴ volt, melyet 1999. július 10-én írt alá a hat érintett ország – a Kongói Demokratikus Köztársaság,

---

meghatározó szerepet, egészen július végi „dezertálásukig” (Nzongola-Ntalaja 2004: 15-16). Az RCD hasonló körülmények között jött létre, mint két évvel korábban az ADFL, nagyrészt Uganda és Ruanda kormányainak hatására, beavatkozásuk legitimálása céljából.

⁷¹ 1999 márciusában Wamba dia Wamba Gomából Kisanganiba tette át székhelyét, megalapítva ezzel az RCD-ML-t (később azonban ebből is kiszállt, és Buniába távozott). A Gomában fennmaradó RCD pedig RCD-Goma néven működött tovább (Szabó 2008: 125); a két Kivuban 1998 és 2005 között az RCD, illetve vezetésének ruandai származású része gyakorolt tényleges hatalmat (Englebert 2009: 126).

⁷² Ruanda és Uganda csapatai a Kisangani (Orientale tartomány központja) gyémántipar feletti ellenőrzés megszerzéséért folytattak fegyverese harcot egymás ellen, 1999-2000 folyamán (ICG 2003: 6).

⁷³ Az ALiR I (*Armée de Libération du Rwanda*, vagyis Ruanda Felszabadítási Hadserege) Észak-Kivuban, míg az ALiR II Dél-Kivuban volt aktív; ezek a fegyveres mozgalmak főképp ex-FAR és *Interahamwe* elemekből, valamint a Kivu tartományokban toborzott hutukból álltak. Az FDLR katonai vezetőinek állítása szerint 2000. szeptember 30-án a ruandai hutuk Kinshasa-székhelyű vezetése stratégiai megbeszélést tartott a Kivu-székhelyű ALiR vezetéssel, amikor is megállapodtak erőik egyesítéséről; ekkor született meg közös szervezetük, a Demokratikus Erők Ruanda Felszabadításáért (*Forces Démocratiques de Libération du Rwanda*, FDLR) (ICG 2003: 7).

⁷⁴ Főbb rendelkezései: azonnali tűzszünet, a külföldi csapatok kivonása, a tűzszünetet alá nem író csoportok lefegyverzése, ezek ellenőrzésére katonai bizottság felállítása, a kongóközi párbeszéd megindulása (vagyis a konfliktusban résztvevő minden kongói fél tárgyalóasztalhoz ültetése), és egy ENSZ békefenntartó erő behívása (Szabó 2008: 126).

Ruanda, Uganda, Zimbabwe, Angola és Namíbia –, majd augusztus 31-én a főbb lázadó erők (RCD-Goma, RCD-ML, MLC) is (Prunier 2009: 223-225). Az ENSZ BT 1999. november 30-án meghozott 1279-es számú határozatával döntött egy kongói békefenntartó erő, a MONUC (*Mission des Nations Unies au Congo*) létrehozásáról (Szabó 2008: 126). A lusakai egyezmény tényleges kivitelezésében azonban nem sok előrelépés történt mindaddig, amíg 2001 januárjában Laurent-Désiré Kabilát meg nem gyilkolta saját testőre. Helyét fia, Joseph Kabila vette át, aki sokkal nagyobb elköteleződést mutatott mind a lusakai megállapodások előremozdítása, mind a kongóközi párbeszéd (*Dialogue Inter-congolais*, DIC), tágabb értelemben pedig az egész békefolyamat tényleges megindítása felé. 2002. február 25-én a dél-afrikai Sun Cityben indult meg ténylegesen a DIC; ennek eredményeképp 2002. december 17-én Pretoriában átfogó egyezményt fogadtak el a résztvevők, melynek alapját a hatalommegosztás elve adta. Ennek értelmében az átmeneti időszak két évén keresztül – mely a választások megrendezéséből adódó problémák fennállásakor 6+6 hónappal meghosszabbítható – Joseph Kabila maradt az elnök, munkáját pedig a kormánypártot, az RCD-t, az MLC-t és a politikai ellenzéket képviselő négy alelnök⁷⁵ segítette (DIC 2002: 5-7). A Kongói Demokratikus Köztársaság átmeneti alkotmányát szintén Sun Cityben, 2003. április 1-én fogadta el a DIC, április 7-én pedig beiktatták Kabilát a két éves átmeneti időszak elnökeként (Prunier 2009: 301).

Ami a háború külföldi résztvevőit illeti, a 2002-es év közepére Angola, Zimbabwe és Namíbia már kivonták csapataik nagy részét Kongóból (ICG 2003: 6). 2002. július 30-án Ruanda és a Kongói Demokratikus Köztársaság kormánya aláírták a pretoriai egyezményt, amelynek értelmében Ruanda kivonja összes csapatát Kongóból, cserébe a kongói kormány elkötelezi magát a területén tartózkodó – a háború során Kabila által támogatott –, ekkorra főképp a Demokratikus Erők Ruanda Felszabadításáért (*Forces Démocratiques de Libération du Rwanda*, a továbbiakban FDLR) nevű milíciába tömörülő hutu fegyveres erők lefegyverzése és feloszlása mellett (Salehyan 2009: 156-158).⁷⁶ 2002 augusztusában – szeptember 6-ai ratifikálással – pedig Uganda és a Kongói Demokratikus Köztársaság kormánya között is bilaterális békeszerződés született az angolai Luandában, mely rendelkezett az ugandai kormány hadseregének kivonásáról. Az ugandai és ruandai csapatok kivonása nagyjából 2003 tavaszára fejeződött be.

3.3. Keleten a helyzet változatlan

A következő évek korántsem hoztak békét az országnak, különösen annak keleti régiójának. Bár a kongói kormány – a pretoriai békeszerződésben foglaltaknak eleget téve – még 2002. szeptember 24-én hivatalosan is betiltotta az FDLR minden

---

⁷⁵ Az alelnökök: Yerodia Abdoulay Ndombasi (Kabila pártja, vagyis a *Parti du Peuple pour la Reconstruction et la Démocratie*, PPRD képviselőjeként), Jean-Pierre Bemba (MLC), Azaria Ruberwa Manywa (RCD-Goma) és Arthur Z'ahidi Ngoma (nem fegyveres politikai ellenzék) (Szabó 2008: 128).

⁷⁶ A megállapodás felállított egy harmadik fél általi verifikációs mechanizmust (*Third-Party Verification Mechanism*, TPVM) a szerződés betartásának ellenőrzésére, melyben a MONUC és a Dél-afrikai Köztársaság képviselői vettek részt. Ez a mechanizmus, valamint a tény, hogy a következő időszakban a kongói kormány számos lázadót letartóztatott, megerősítette a ruandai kormány bizalmát abban, hogy Kabila valóban elkötelezte magát az FDLR felszámolása mellett, egyben felgyorsította a ruandai csapatok kivonását (Salehyan 2009: 157-158). Ruanda két héten belül 23 ezer katonát vont ki Kelet-Kongóból (ICG 2003: 6).

tevékenységét, távozásra szólítva fel azt, a kapacitásbeli problémák miatt e kötelezettség tényleges kivitelezése rendkívül nehézkesen ment (Salehyan 2009: 158-159). Ráadásul a MONUC – melynek mandátuma az ENSZ BT 1376-os számú határozata folytán csak a DDRRR⁷⁷ folyamat öt elemére terjedt ki – nem rendelkezett a béke kikényszerítését segítő katonai eszközökkel (Rácz –Türke 2005: 19). Az Európai Unió *Artemis* névre keresztelt hadművelete, amely 2003. június 1. és szeptember 1. között zajlott a hema és lendu népcsoportok közötti véres összecsapások által sújtott Buniában (az Oriental tartománybeli Ituri körzet központjában), számos tanulsággal szolgált a MONUC számára.⁷⁸ Többek között az *Artemis* hatékonyabb és sikeresebb működésének köszönhető, hogy a misszióval egy időben, 2003. július 28-án az ENSZ BT meghozta 1493-as számú határozatát, mely felhatalmazta a MONUC-ot az Alapokmány VII. fejezete alapján történő fellépésre, azaz adott esetben erőszak alkalmazására is (Rácz – Türke 2005: 25), ami pedig egy hatékonyabb fellépés ígéretét hordozta magában.⁷⁹ Ez azonban nem akadályozta meg, hogy – a két Kivu tartományban kiújuló harcok miatt – az FDLR általi fenyegetésre hivatkozva 2004 végén ruandai csapatok ismét betörjenek az országba (Szabó 2008: 129).

Míg 2006 nyarán és őszén – az átmeneti periódust 12 hónappal meghosszabbítva, negyvenhat évvel a Kongó történetében első és egyetlen demokratikus választás után – sikeresen lezajlottak a Joseph Kabila győzelmet eredményező országos elnök-, illetve parlamenti választások,⁸⁰ addig keleten – főképp Észak-Kivuban – nem hogy megszűnni, hanem súlyosbodni látszottak a fegyveres harcok. Elsősorban a nemzeti hadsereg az átmeneti periódus során felemás eredménnyel

---

⁷⁷ DDRRR= *disarmament, demobilization, repatriation, resettlement, reintegration*, vagyis a harcoló felek lefegyverzése, leszerelése, hazatelepítése, illetve a civil életbe történő visszailleszkedésük elősegítése. A DDRRR folyamat a Kongóban tartózkodó külföldi fegyveres erőkre vonatkozik, melyek leszerelése után szükség van a származási országukba történő visszatelepítésre; e folyamat kivitelezése alapvetően a MONUC hatáskörébe tartozik (Thakur 2008: 54).

⁷⁸ Az *Artemis* hadműveletről és a MONUC-ról bővebben ld. Rácz – Türke 2005.

⁷⁹ Ezzel együtt a határozat döntött a MONUC létszámának jelentős emeléséről is, hiszen maximum 10 800 főben határozta meg az új létszámkeretet (Rácz – Türke 2005: 26). A misszió kezdeti létszáma egyébként 500 fő volt – ekkor még csak katonai megfigyelők formájában –, ez 2000. február végén 5537-re nőtt (békefenntartók és civil támogató személyzet együtt), majd az elkövetkező években a MONUC mandátumának számtalan meghosszabbításával egyenes arányban emelkedett a résztvevők száma (Rácz – Türke 2005: 18). Jelenlegi – 2010. február 28-i – adatok alapján a MONUC ereje a következőképpen néz ki: összesen 20 573 főt számláló egyenruhás személyzet, ebből 18 645 fős katonaság, 712 katonai megfigyelő és 1216 rendőr. Ezen kívül 1001 fős nemzetközi civil személyzet, 2690 helyi civil alkalmazott és 629 ENSZ-önkéntes (MONUC 2010).

⁸⁰ Az ifjabb Kabila legjelentősebb ellenfele az elnöki küzdelemben az a Jean-Pierre Bemba volt, akinek MLC nevű mozgalma csakúgy, mint a többi korábbi lázadó csoportosulás, politikai párttá alakult az átmeneti időszak során. A választások július 30-án lezajlott első fordulóján nem hozott abszolút többséget egyik félnek sem (Kabila 44.81, Bemba pedig 20.3 százalékot kapott), augusztus során pedig a rendkívül feszült helyzetben számos fegyveres összecsapásra is sor került a két fél támogatói között. A második fordulóra október 29-én került sor; ekkor Kabila a szavazatok 58 százalékát szerezte meg Bemba 42 százalékával szemben, s bár Bemba nem volt hajlandó elfogadni az eredményeket, a Legfelsőbb Bíróság érvényesnek ismerte el azokat (Prunier 2009: 311; 314). A parlamenti választások során sokkal vegyesebb eredmények születtek: az 500 fős parlamentben 111 helyet kapott a PPRD, 64 pedig az MLC. Ezen kívül bejutott 11 közepes és kis párt, továbbá 43 „politikai párt” színében pártonként egy-két képviselő, valamint 63 független jelölt is (Prunier 2009: 312-313).

végrehajtott integrálásának elhibázott lépései vezettek oda, hogy az RCD hadseregének (*Armée Nationale Congolaise*, ANC) számos tagja mehtagadta, hogy Kinshasába távozva csatlakozzon a kongói hadsereghez (*Forces Armées Congolaises*, FAC, majd az integrációt követően *Forces Armées de la République Démocratique du Congo*, vagyis FARDC). Ennek a disszidens csoportnak lett a vezetője a kongói tuszi származású Laurent Nkunda, aki korábban tábormoki rangban szolgált az ANC-ben. (ICG 2007: 2-3). Bár különböző fegyveres mozgalmakban 2003 és 2006 között is aktív volt, Nkunda a 2006-os választási időszakban – az RCD-Goma választási veresége, egyúttal a tuszi befolyás csökkenése nyomán – indította el legújabb politikai-katonai szervezetét, Nemzeti Kongresszus a Nép Védelmére (*Congrès National pour la Défense du Peuple*, CNDP) néven (ICG 2007: 7). A CNDP deklarált célja a Kelet-Kongóban élő néhány százezer kongói tuszi, illetve a mintegy 44 ezer Ruandában élő – főképp tuszi – kongói menekült védelme, érdekeinek érvényesítése, számukra politikai képviselő biztosítása (HRW 2009b: 25; Spittaels – Hilgert 2008: 6).

A CNDP kongói hadseregbe történő integrálására tett több kísérlet kudarca miatt a 2006-os év vége és a 2007-es év folyamán is számos alkalommal került sor nyílt fegyveres összecsapásra a CNDP és a FARDC között; a helyzet romlása egyben a kongói kormány újdonsült együttműködését eredményezte az FDLR-rel. 2007 végén azonban megoldódni látszott a kelet-kongói konfliktus, legalább is diplomáciai szinten úgy tűnt. 2007. november 9-én ugyanis a kongói és ruandai kormányok közös nyilatkozatot írtak alá a kenyai Nairobinban (ún. *Nairobi Communiqué*), melynek értelmében a kongói kormány ígéretet tett, hogy nem támogatja tovább az FDLR-t, valamint mindent megtesz annak felszámolásáért. Cserébe a ruandai kormány megakadályozza bármely kongói lázadó csoport – különösen a CNDP – bárminemű támogatását Ruandából (HRW 2009b: 33). Egy másik fontos egyezmény pedig 2008. január 23-án, Gomában (ún. *Acte d'Engagement*) született meg a kongói kormány és 22 fegyveres csoport között, melyek közül a CNDP volt a legfontosabb, az FDLR viszont nem volt jelen. Az aláírók többek között kötelezettséget vállaltak az azonnali tűzszünet betartására, a harcoló csapatok frontvonaláról való visszahívására, illetve azok a kongói hadseregbe való integrálására (HRW 2009b: 33). Ezt követően a kongói kormány *Amani* (a „béke” szuahéli nyelven) néven indított el egy megbékélési folyamatot, ami azonban nem bizonyult tartósan sikeresnek; 2008 júliusára összeomlott a Gomában aláírt megállapodás (HRW 2009b: 34).⁸¹

Végül 2009 januárjában mégis példátlan, addig soha nem tapasztalt együttműködés vette kezdetét Kongó és Ruanda kormányai között. Január elején Bosco Ntaganda,⁸² a CNDP vezérkari főnöke eltávolította Nkunda tábormokot pozíciójából,

---

⁸¹ És nem csak ez, hanem a Nairobinban született nyilatkozat érvénye sem maradt tartós. 2008 decemberében az ENSZ fegyvercsempészetet vizsgáló szakértői csoportja nyilvánosságra hozta jelentését, melyből kiderült, hogy 2007 végétől a 2008-as éven keresztül a kongói kormány a CNDP felszámolása céljából továbbra is támogatta, fegyverekhez juttatta és együttműködött az FDLR-rel. A jelentés továbbá beszámolt róla, hogy a ruandai kormány – csakúgy, mint az elmúlt 15 év során bármely, a hutu milíciák ellen harcolni hajlandó csoportosulás esetén – széleskörű támogatást nyújtott a CNDP számára az FDLR elleni harcban (a jelentés tartalmát idézi HRW 2009b: 29-32).

⁸² Ntaganda ellen 2006. augusztus 22-én elfogatóparancsot adott ki a Nemzetközi Büntetőbíróság, 15 éven aluli gyerekek fegyveres erőbe történő toborzása, besorozása és azok fegyveres összetűzésekben való aktív részvételének támogatása miatt (ld. ICC 2006). Ennek ellenére Nkunda eltávolításában játszott szerepének elismeréseként a FARDC-ban tábormoki rangot kapott, a *Kimia II* hadművelet során pedig parancsnokhelyettes volt. Ez utóbbi szerepéről a rendelkezésre álló bizonyítékokat a MONUC vezetése figyelmen kívül

majd beleegyezett a CNDP FARDC-ba történő integrálásába. Nkundát napokon belül elfogták és letartóztatták Ruandában, a CNDP pedig március végén politikai párttá alakulva helyet kapott a kongói kormányban, illetve számos fontos katonai posztra is szert tett a hadseregben (ICG 2010). Január 20-án a ruandai és a kongói hadsereg közös hadműveletet (ún. *Umoja Wetu*, jelentése „egységünk” szuahéli nyelven) indított az FDLR ellen; ennek során legalább 4000 ruandai katona lépte át a határt, hogy kongói földön üldözze a hutu milíciát (HRW 2009b: 42). A hadművelet február 25-én, kevés eredménnyel zárult; az *Umoja Wetu* végével az FDLR azonnal újjászerveződött és folytatta a civil lakosság elleni erőszakos hadjáratát (ICG 2010). 2009 márciusa és decembere között a MONUC és a FARDC közös akciója, a *Kimia II* névre keresztelt hadművelet is vegyes eredményeket hozott.⁸³ 2010. január 1-én a FARDC és a MONUC újabb hadműveletet indított *Amani Leo* néven, továbbra is az FDLR felszámolásának igényével, elvileg nagyobb hangsúlyt fektetve a civil lakosság és az emberi jogok védelmére (ICG 2010).

Becslések szerint a kongói háború 1998 és 2007 között mintegy 5.4 millió – ebből 4.6 millió az ország öt keleti tartományában élő – ember halálát okozta; a második világháború óta ez volt a legtöbb halálos áldozattal járó konfliktus (IRC 2007: 16). Az összes halálesetek kevesebb, mint 10 százaléka volt az erőszak közvetlen következménye, ugyanakkor azok túlnyomó része egyszerűen megakadályozható és kezelhető betegségeknek – például maláriának, hasmenésnek, tüdőgyulladásnak és alultápláltságnak – volt köszönhető (IRC 2007: 1). A háború további következménye az otthonukat és lakóhelyüket elhagyni kényszerülők rendkívül magas száma; az UNHCR 2009. januári adatai szerint 367 995 kongói menekült él az ország határain kívül (UNHCR 2010). Ennél sokkal jelentősebb az országhatárt át nem lépő menekültek száma, 2009 végén ugyanis több mint 2.1 millió IDP volt az országban. A 2009-es év során – a már említett hadműveleteknek köszönhetően – több mint egy millió ember kényszerült elhagyni lakhelyét, nagyrészt Észak-Kivu tartományban (IDMC 2010: 4). Számokkal felmérhetetlen továbbá az emberi szenvedés, amely a közel másfél évtizednyi, a polgári lakosság ellen elkövetett szisztematikus és tömeges erőszakkal jellemezhető fegyveres konfliktussal együtt járt

A háború során rendkívüli méreteket öltött Kongó természeti kincseinek fosztogatása; ennek köszönhetően egy idő után már lehetetlen volt megállapítani, hogy valódi politikai-biztonsági okok, vagy csupán a természeti erőforrások illegális kiaknázása és kereskedelme által biztosított anyagi haszonszerzés motiválta-e az egyes szereplőket a háborús helyzet további fenntartásában.⁸⁴ Még ha legitimek is voltak a

---

hagyva folytatta közös hadműveletét a kongói hadsereggel, anélkül, hogy bármit is tett volna Ntaganda elfogásáért (HRW 2009b: 11; 17).

⁸³ Becslések szerint 2008 végén 6500-7000 főt tömöríthetett az FDLR, ebből 2009 első 11 hónapjában 1400 kombattánst sikerült demobilizálnia a MONUC-nak (ICG 2010). Ugyanakkor az akció az civil lakosság elleni újabb erőszakhullámmal járt: a Human Rights Watch 1400 halálos áldozatot, 7500 nemi erőszakos esetet, 9000 felgyújtott épületet és 900 ezer új IDP-t regisztrált 2009-ben Észak-és Dél-Kivuban a hadműveleteknek köszönhetően (HRW 2009b).

⁸⁴ Csak néhány számadatot kiragadva: 2000-ben a Kongóból származó, Ruanda és Uganda által újraexportált gyémántok értéke Ruanda esetében 40, Ugandánál pedig 36 millió dollár értékű volt. Ugyanebben az évben Ruanda 29, Uganda pedig 89.9 millió dollár értékű kongói aranyat exportált újra. Az igazán jelentős bevételt azonban a koltán iránti megugrott világpiaci kereslet tette lehetővé; Ruanda például 2000-ben 200 millió dollár értékben exportált újra Kongóból származó koltánt. A 2000-es évben Ruanda esetén a különböző kongói ásványkincsek újraexportálásának összes nettó hozzáadott értéke 163.4, Uganda

különböző csoportok sérelmei – az etnikai vagy területi hovatartozáson alapuló kirekesztettség érzete, a földtulajdonnal kapcsolatos konfliktusok, a biztonság hiánya, illetve az, hogy a kormányzati intézmények képtelenek voltak a jogrend biztosítására –, a korrupció és a politikai-gazdasági opportunizmus talaján a legtöbb mozgalom eltért eredeti céljaitól. Az erőszak alkalmazása által biztosított könnyű területszerzéssel, majd az állami funkciók átvételével vagy helyettesítésével ezek a csoportok az ellenőrzésük alá tartozó területeken található ásványkincsek értékesítéséből vagy a helyi lakosságra kirótt különböző adókból származó bevételeikből biztosították túlélésüket; végül úgy tűnt, a gazdasági haszonszerzés nem csupán a háborús helyzet fenntartását segítette elő, de elsődleges motivációvá lépett elő, átvéve ezzel az etnikai vagy politikai alapú sérelmek helyét (Global Witness 2009: 16).

A kongói háború(k) eseményeinek, kontextusának áttekintésével megkíséreltük bemutatni az országot sújtó, rendkívül komplex válság természetét. *Abból adódóan, hogy a különböző szereplők a háború során számos eltérő érdekl, motivációval és céllal rendelkeztek, feltételezhetjük, hogy a konfliktus során általuk alkalmazott hadviselési gyakorlatok és eszközök is hasonlóan diverzifikált motivációk szerint változtak.* Az ötödik fejezetben vizsgálat tárgyát képező, a szexuális erőszak elkövetése mögött meghúzódó eltérő okok és magyarázatok megértéséhez elengedhetetlenül fontos volt tehát a háborús kontextus áttekintése, melyben a jelenség értelmezhetővé, értékelhetővé válik.

---

esetén viszont „csak” 25.2 millió dollár volt. Ez a kongói természeti erőforrások újraexportálásából származó – a kitermelés és a szállítás költségeinek levonása után keletkező – „tisztá bevétel” Ruanda esetében az ország GNP-jének 7.1, katonai kiadásainak pedig 190 százalékát tette ki (az adatok forrása: Prunier 2009: 244-245). Észak-és Dél-Kivu főbb ásványkincseit ld. Mellékletek.

4. Szexuális erőszak a kongói háborúban

Ebben a fejezetben áttekintjük a kongói háború során elkövetett nemi erőszak mértékét, mintáit, az elkövetők és áldozatok körét, illetve az erőszak egyéni és közösségi szinteken jelentkező következményeit. A jelenség pontosabb ismerete fényében ezután képesek leszünk átlátni, miért is válhatott elterjedté a szexuális erőszakra mint háborús fegyverre utalni, annak következményei ugyanis valóban felérnek bármely konvencionális fegyver pusztítási hatékonyságával.

4.1. Az erőszak mértéke és formái

Kongó esetében rendkívül keveset tudunk a konfliktushoz köthető, az attól függetlenül, illetve a háborút megelőző időkben elkövetett szexuális erőszak közötti kapcsolatáról, összefüggésekről. Ez elsősorban az ez irányú kutatások hiányának köszönhető, hiszen a jelenséggel kapcsolatos érdeklődés csupán az utóbbi évtizedben nőtt meg, az azt megelőző időszakról azonban szinte semmilyen adat, forrás nem áll rendelkezésünkre. Ebből következik, hogy nagyon nehéz megállapítani, mennyiben régi vagy új, hasonló vagy különböző a legutóbbi háború során tapasztalt nők elleni erőszak a korábbi időszak mintáihoz képest.

Mint arra a módszertani dilemmáknál már utaltunk, pontos és átfogó statisztikák nem léteznek a nemi és egyéb szexuális erőszak áldozatainak számát illetően. A kórházak, a helyi és nemzetközi NGO-k, valamint az ENSZ vonatkozó szervei – elsősorban az ENSZ Népesedési Alapja (*United Nations Population Fund*, UNFPA) és az ENSZ kongói békefenntartó missziója (*Mission des Nations Unies au Congo*, a továbbiakban MONUC) – által összegyűjtött és közölt adatok alapján is csak bizonytalan becslésekre következtethetünk. A következőkben ismertetett statisztikákat tehát mindenképpen óvatosan kell kezelnünk, közlésük célja elsősorban a nagyságrendek érzékeltetése, melyek a kongói helyzetet jellemzik.

A MONUC hivatalos adatai alapján a konfliktus kezdete óta (1996) országos szinten összesen több mint 200 ezer nemi erőszakos esetet dokumentáltak (MONUC 2009c), azonban a kongói családügyi minisztérium (*Ministère du Genre, de la Famille et de l'Enfant*) becslései szerint a ténylegesen előforduló esetek száma az egymilliót is meghaladhatja (Gouzou et al 2009: 42). Az UNFPA az egész országban 2006-ban 13 404, 2007-ben 13 247, 2008-ban 14 245, 2009 első hat hónapjában pedig 6433 nemi erőszakos esetet regisztrált (UNFPA 2009: 4). Mivel a fegyveres harcok elsősorban az ország keleti tartományait – Észak- és Dél-Kivut, Iturit és Észak-Katangát – érintették, ezért természetesen főképp ebben a régióban koncentrálódott a konfliktushoz köthető szexuális erőszak eseteinek száma (Gouzou et al 2009: 42).⁸⁵

---

⁸⁵ Azonban nem kizárólag ebben a régióban volt jellemző a tömeges nemi erőszak. 2008-ban az alsó-kongói (*Bas-Kongo*) konfliktusban – ahol jelentős rendőri és katonai beavatkozás

Dél-Kivuban a *Malteser International* nevű nemzetközi humanitárius NGO 2005-ben 9109, 2006-ban 6338, 2007-ben pedig 8541 nemi erőszak-áldozatot regisztrált (Steiner et al 2009: 6).⁸⁶ A szervezet azonban egy az egész tartományban elvégzett közvélemény-kutatás eredményei alapján úgy találta, hogy a dél-kivui lakosság 73 százaléka ismert olyan személyt, aki nemi erőszak áldozata volt (Steiner et al 2009: 5). A kórházi ellátásban részesült és regisztrált áldozatok száma tehát valóban csupán a „jéghegy csúcsa”; a MONUC egyébként a 2005-ös évben 14 000, 2006-ban pedig 13 000 áldozatot becsült ebben a tartományban. A 2008-as év során az UNFPA hivatalos adatai alapján 2883, 2009. január és szeptember között pedig 4333 nemi erőszak-áldozatot dokumentáltak Dél-Kivuban (HRW 2009b: 46). Észak-Kivuban az UNFPA hivatalos statisztikái alapján a 2008-as év során 4823, míg 2009. január és szeptember között 3207 nemi erőszakos esetet regisztráltak (HRW 2009b: 46).

A szexuális erőszak leggyakoribb formáit és módszereit a humanitárius szervezetek által az áldozatokkal készített interjúk alapján ismerhetjük meg. A történetek nagy része rendkívül megrázó és kegyetlen bánásmódot tár fel, ez pedig részben magyarázza a média által a kongói háború brutalitásáról festett képet. A konfliktus során a szexuális erőszak leggyakrabban előforduló formái a nemi erőszak és a szexuális rabszolgaság voltak. Ez utóbbi néhány naptól akár több évig tartó fogva tartást is jelenthet, mely során az áldozatot sorozatosan szexuális aktusra, valamint házimunkára, mezőgazdasági és egyéb, a harcosok szükségleteivel összefüggő tevékenységekre kényszerítik.

A kongói áldozatok beszámolóit alapján a nemi erőszak négy típusát különböztethetjük meg, melyek nem kizárólagosak, hanem sok esetben átfedhetik egymást. Ezek egyrészt az egyéni nemi erőszak, vagyis mikor egy elkövető van, illetve a csoportos nemi erőszak, két vagy több elkövetővel. A harmadik típus során az áldozatokat egymással való közösülésre kényszerítik; ez a legtöbb esetben családtagokat – például anya és fia, apa és lánya, nagynéni és unokaöccse – jelent. Ezekben az esetekben előfordul az is, hogy a családtagot arra kényszerítik, fogja le az áldozatot, miközben az elkövetők megerőszakolják. A negyedik típus során a nemi erőszakot valamilyen tárggyal – például puskacsővel, bottal, üveggel, főzőbanánnal – követik el. Nagyon gyakoriak továbbá a súlyos kínzások és csonkítások - verés, rúgás, bozótvasó késsel (*machete*) való megsebesítés, nemi szervek csonkítása, puskával az áldozat vaginájába lövés –, melyek vagy az áldozat halálát okozzák, vagy egy életen át tartó egészségügyi károsodással és súlyos szenvedéssel járnak. Az elkövetés módját tekintve

---

történt a Budia Dia Kongo nevű mozgalom megfékezésére – szintén drámaian megnőtt a nemi erőszakos esetek száma (Gouzou et al 2009: 42). *Equateur* tartományban pedig, annak ellenére, hogy ott már évekkel ezelőtt befejeződött a fegyveres konfliktus, 2005 és 2007 júniusa között mintegy 2500 nemi erőszak-áldozatot dokumentáltak (Ertürk 2008: 11).

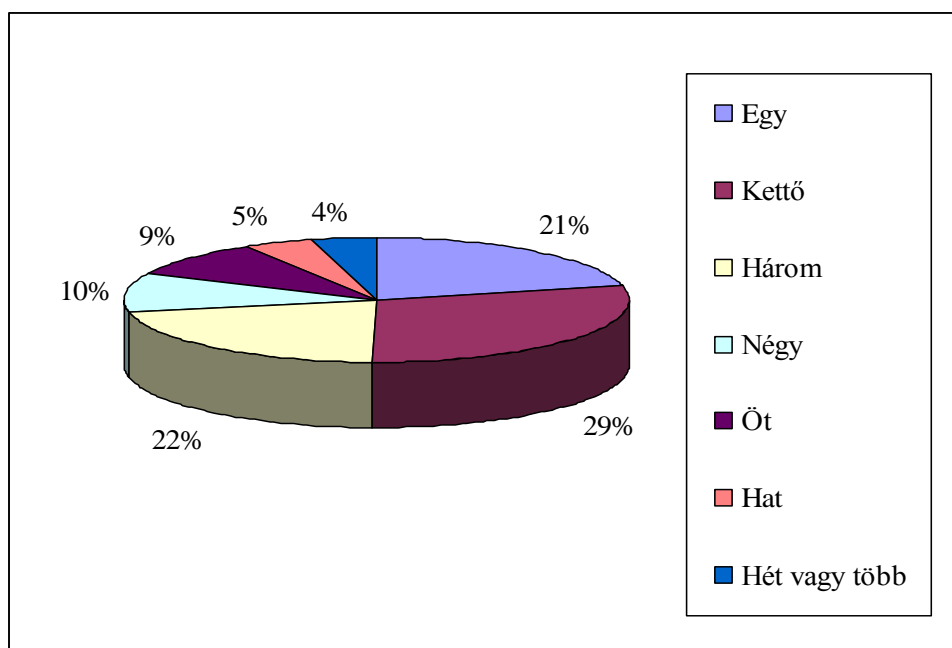
Mivel a legtöbb adat az Észak- és Dél-Kivuban elkövetett szexuális erőszakra áll rendelkezésünkre, illetve mivel a dolgozat folyamán kiemelten foglalkozunk ezzel a két tartománnyal, ezért a továbbiakban csak az ezekre vonatkozó statisztikákat közöljük.

⁸⁶ A 2005-ös magas szám azzal magyarázható, hogy az ekkor regisztrált áldozatok mintegy negyede ellen két vagy több évvel azelőtt követtek el nemi erőszakot. A szervezet egyébként a „túlélő” kifejezést használja az áldozatok számba vételénél, ez pedig egy további fontos problémára világít rá, ami általában ezeket a statisztikákat illeti. Mivel a nemi erőszakot követően meggyilkolt, vagy annak következtében kórházi ellátás nélkül meghalt áldozatokat nem regisztrálják, ezért ezek az esetek nyilvánvalóan nem is kerülnek be a statisztikákba. Ez egy újabb faktor, amely megmutatja, mennyire nehéz többé-kevésbé pontosan megbecsülni a tényleges esetek számát.

jellemző, hogy az esetek igen nagy részében nyilvánosan, családtagok, ismerősök, a falubeli közösség szeme láttára történnek (Omanyondo Ohambe et al 2005: 33-35).

Az 1. ábrán láthatjuk egy Dél-Kivuban 492 áldozattal készült interjú is magában foglaló kutatás⁸⁷ eredményeit arra vonatkozóan, hogy az áldozatok elkövetők száma szerinti megoszlása miként alakult (vagyis mennyi áldozat számolt be egyéni, illetve csoportos nemi erőszakról, ez utóbbi esetben mennyi elkövető volt). Mint láthatjuk, az áldozatok 79 százaléka csoportos nemi erőszak áldozata volt, és az esetek 18 százalékában öt vagy több elkövető követte el egymást követően vagy egyszerre az erőszakot. Ez az eredmény nagyon hasonló a Dél-Kivu központja, Bukavu közelében található Panzi kórházban 2004 és 2008 között kezelt áldozatok által tapasztalt nemi erőszak-mintákhoz. Ebben az időszakban 4311 nővel és lánnyal készült interjú – emellett további 4709 olyan beteget is ápoltak, akikről nincsenek ilyen részletes adatok –, melyek szerint az esetek mintegy 60 százalékában történt csoportos nemi erőszak (HHI – Oxfam 2010: 8; 16). Több különböző forrás alapján tehát kijelenthetjük, hogy a csoportos nemi erőszak egy igen meghatározó mintája a kongói háború során elkövetett szexuális erőszaknak.

1. Ábra: Nemi erőszak esetek megoszlása az elkövetők száma szerint Dél-Kivuban, egy 492 áldozat megkérdezésén alapuló kutatás eredményei szerint

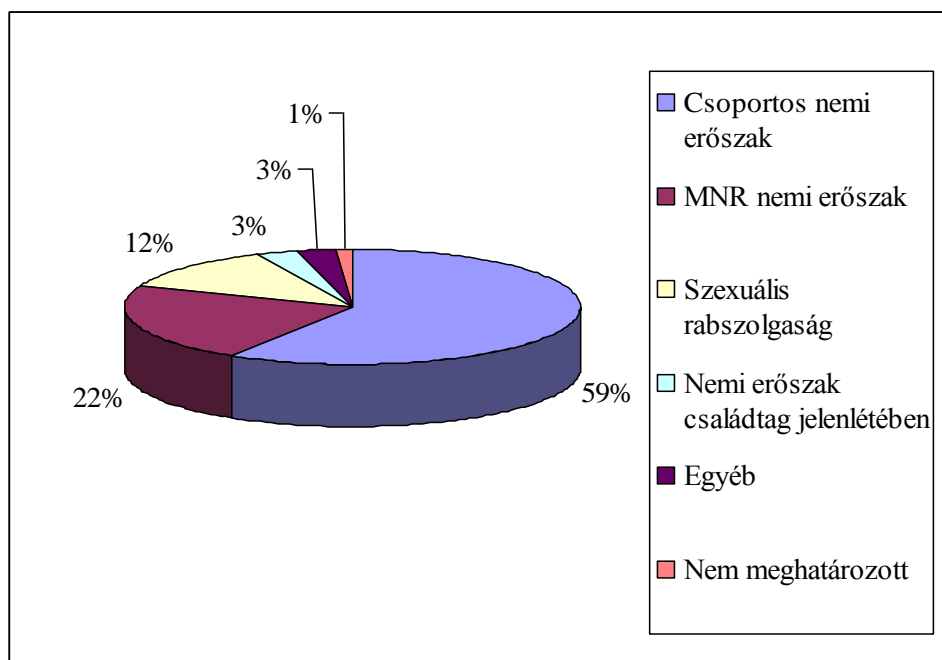
Adatok forrása: Omanyondo Ohambe et al 2005: 33

A 2. ábrán azt láthatjuk, hogy a Panzi kórházban kezelt 4311 áldozat milyen megoszlásban tapasztalta a szexuális erőszak különböző formáit. A következő mintákat kódolták a kutatók: csoportos nemi erőszak (két vagy több elkövető), szexuális rabszolgaság (az áldozatot szexuális erőszak céljából több, mint 24 óráig fogva tartották), nemi erőszak egy családtag jelenlétében, másképpen nem részletezett (MNR) nemi erőszak (egy támadó és nincs szexuális rabszolgaság, illetve ha nincs más adat, csak a nemi erőszak ténye), egyéb (pl. anális közösülés, kényszerített orális szex, stb.).

⁸⁷ Az *International Alert* két helyi szervezet segítségével folytatta le retrospektív kutatását, melyben félig strukturált, valamint fókuszcsoportos interjúkat alkalmaztak (Omanyondo Ohambe 2005: 13-15).

Az egybevágo mintákat külön kódolták, így összesen 4778 eset lett (HHI – Oxfam 2010: 9; 16). Ami érdekes, hogy az egyéb kategóriába csupán az esetek 3 százaléká tartozik, pedig ide sorolták az idegen tárggyal való behatolást a vaginába vagy végbélbe is; többek között ez az a módszer, amelyet gyakran emlegetnek a kongói háború során elkövetett szexuális erőszak brutalitásának bizonyítékaként. Azonban, mint láthatjuk, ez az esetek csak igen kis százalékában történik meg; ráadásul, bár a kórházi adatok nem reprezentatívak, azt feltételezhetjük, hogy általában a súlyosabb esetek kerülnek ide.

2. Ábra: A Panzi kórház betegei által tapasztalt szexuális erőszak típusai

Forrás: HHI – Oxfam 2010: 16

4.2. Elkövetők és áldozatok

Létezik néhány rendkívül problematikus aspektusa az elkövető-áldozat típusú kategorizálásnak, melyet fontos megemlítenünk a fejezetnek ebben a részében. Nem csupán a kongói konfliktushoz kötődő szexuális erőszakra igaz, hanem általában – nem csupán a háborúk során, hanem a mindennapi életben elkövetett erőszakra is – jellemző a férfiak kizárólag mint elkövetők, a nők pedig kizárólag mint áldozatok megjelenítése ezekben a helyzetekben.⁸⁸ Valójában ez a feltételezés több pontos is hibás; Kongóban a férfiak és fiúk is számos alkalommal váltak/válhattak nemi erőszak áldozatává. Ezekről az esetekről azonban – lévén a jelenség még inkább tabunak számít, a férfiak áldozatokként pedig talán jóval nagyobb megvetésre is számíthatnak, mint a nők – még kevesebbet tudunk, mértéküket megbecsülni szinte lehetetlen. A férfiak áldozatokká válnak akkor is, amikor egy családtagjuk megerőszakolására, vagy annak végignézésére, ahhoz való asszisztálásra kényszerítik őket (Gouzou et al 2009: 43). Az

⁸⁸ Napjainkban a háborúk és erőszakos konfliktusok elemzése során egyébként is nagyon gyakori a férfiak és nők egyfajta morális kontinuum két ellentétes oldalán való elhelyezése; ez azt jelenti, hogy míg a nőket rendszerint eleve elrendeltem békésnek, passzívnak, illetve áldozatnak tartják, addig a férfiakra túlnyomóan az agresszív, aktív, elkövetői szerepkör jut (Coulter et al 2007: 1).

érem másik oldala, hogy hivatásos katonaként vagy milíciák tagjaiként nők is állhatnak az elkövetői oldalon. A jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján azonban kijelenthetjük, hogy a kongói háború során az elkövetők többsége férfi, az áldozatok többsége pedig nő volt.

4.2.1. Elkövetők

A különböző humanitárius szervezetek jelentései szerint a konfliktus során az összes harcoló fél követett el nemi erőszakot. Az azonosítás nehézségei – a megkülönböztető jelzések esetleges hiánya, a katonák által használt nyelv, vagy kinézetük alapján történő helytelen kategorizálás – miatt lehetetlen és valószínűleg értelmetlen is számításokba bocsátkozni azzal kapcsolatban, hogy mely fegyveres csoportoknak tulajdonítható az erőszak kisebb vagy nagyobb hányada. Az áldozatok legtöbbször csak annyit tudnak felidézni, hogy „egyenruhás fegyveres férfiak” támadták meg őket, és nagyon gyakori az is, hogy a támadásokat olyan csoportnak tulajdonítják, amellyel kapcsolatban ellenszenvet éreznek (HRW 2002: 26). A kongóiak között például igen gyakori a vélekedés, miszerint a Kongó területén tartózkodó, a ruandai népirtásban résztvevő (ún. *génocidaires*) fegyveres csoportoknak köszönhető az erőszakhullám, akik a nemi erőszakot a népirtás egy formájaként használják. Az UNFPA adatai alapján azonban a 2008-as évben Észak-Kivuban jelentett nemi erőszakos esetek csupán 12 százalékát tulajdonították az áldozatok külföldi milíciáknak (idézi Solhjell 2009: 18). A jelentések szerint az utóbbi években megszorodtak a polgári lakosság által elkövetett nemi erőszak-esetek is (Ertürk 2008); azt azonban nehéz meghatározni, hogy ez a nemi erőszak általános „normalizálódásának” tudható-e be a társadalmon belül, vagy a leszerelt és demilitarizált katonák által elkövetett erőszakra van szó (Gouzou et al 2009: 45).⁸⁹ Meg kell említenünk továbbá, hogy 2004-ben napvilágot láttak a MONUC békefenntartói által elkövetett szexuális kizsákmányolásról szóló feltételezések is. Az ENSZ vizsgálata alapján bebizonyosodott, hogy egyes MONUC katonák és kongói nők és lányok között valóban szexuális kapcsolat volt, melyért cserébe a kiszolgáltatók nőket éllelmet vagy kisebb összegű pénzt kaptak (idézi Ertürk 2008: 12). A békefenntartók által elkövetett, a civil lakosság kiszolgáltató helyzetéből adódó hasonló visszaélések is gyarapítják az ENSZ előtt álló megoldatlan problémák sorát.

4.2.2. Áldozatok

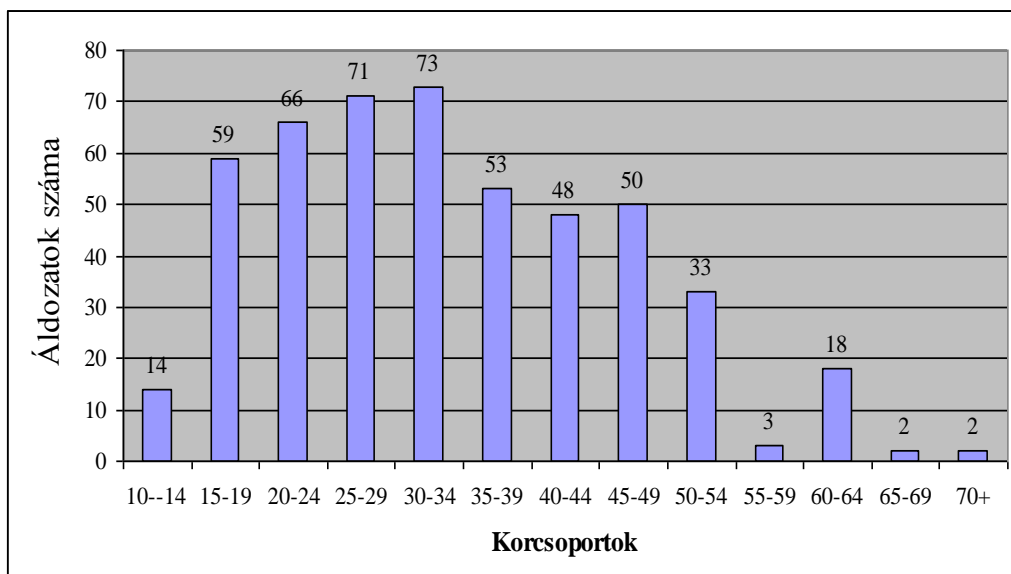
Az áldozatok kor szerinti megoszlása rendkívül változatos; sajnos nem egy esetben néhány éves gyermekek, sőt egy éven aluli kisbabák szexuális zaklatását, megerőszakolását is jelentették különböző szervezeteknél (Amnesty Int. 2008; HRW 2002; HRW 2005; Pratt – Werchick 2004; Taylor 2008). Az áldozatok felső korhatára is igen magas; a már említett Panzi kórházban dolgozó kongói nőgyógyász, dr. Denis Mukwege 2007-ben arról számolt be, hogy a nemi erőszakot elszenvedett betegek közül egy 3 éves kislány volt a legfiatalabb, egy 75 éves hölgy pedig a legidősebb (Gettleman 2007). Az UNFPA által a 2008-as évben összesen regisztrált áldozatok mintegy 65 százaléka gyerek, vagyis tizenhét éven aluli volt, többségük serdülőkorú lány; becslések szerint az áldozatok 10 százaléka tíz éven aluli gyermek volt (HRW 2009a:

---

⁸⁹ Az UNFPA statisztikái szerint 2008-ban Észak-Kivuban az általuk regisztrált nemi erőszakos esetek 34 százalékát civilek, 31 százalékát pedig a FARDC katonái követték el (idézi Solhjell 2009: 17).

14). A 3. ábrán az *International Alert* már idézett dél-kivui kutatásának eredményeit láthatjuk, melyek szintén bizonyítják, hogy minden korcsoportot érint a nemi erőszak.

3. Ábra: Áldozatok korcsoport szerinti megoszlása Dél-Kivuban, egy 492 áldozat megkérdezésén alapuló kutatás eredményei szerint

Adatok forrása: International Alert 2005: 29

Az áldozatok etnikai megoszlása is változatos, tehát nem kifejezetten és kizárólagosan egy etnikai csoport ellen követnek el széleskörű nemi erőszakot. A Dél-Kivuban végzett kutatás szerint az áldozatok 18 különböző etnikai csoporthoz tartoztak, közülük jellemzően azok voltak felülreprezentálva, akik hagyományos lakóhelye a fegyveres konfliktus sújtotta területeken volt, vagy éppen a ruandai és burundi határhoz közel (Omanyondo Ohambe et al 2005: 32). A megkérdezett áldozatok társadalmi-gazdasági státuszáról annyit még érdemes lehet elmondani, hogy közel 67 százalékuk soha semmilyen formális oktatásban nem vett részt – ez gyakori jelenség a vidéki területeken élő nők esetében –, 76 százalékuk a mezőgazdaságban dolgozott, és 59 százalékuk volt férjhez (Omanyondo Ohambe et al 2005: 30-31). Ezek az eredmények nagyjából megegyeznek a bukavui Panzi kórházban 2004 és 2008 között kezelt, nemi erőszakot túlélő betegek demográfiai adataival (ld. HHI – Oxfam 2010: 10).

4.3. Következmények

A nemi erőszak az elkövetés módszereiből, illetve annak szexuális jellegéből adódóan számos következménnyel jár egyéni szinten az áldozatok, illetve tágabb értelemben a családok, közösségek és az egész társadalom számára. Egészségügyi szempontból az erőszak következtében fellépő súlyos vérzések, fekélyek, kínzások során a genitáliák szétrombolása az áldozatok reproduktív és emésztőrendszerének egész életen át tartó működésképtelenségét eredményezhetik. A bukavui Panzi kórházban például évente körülbelül 3500 nőt és lányt kezelnek súlyos genitális sérülések miatt (Ertürk 2008: 7).⁹⁰

⁹⁰ Az egészségügyi infrastruktúra, a működőképes kórházak hiánya miatt az áldozatok többsége valószínűleg egyáltalán nem részesül egészségügyi ellátásban. Egy 2004-es adat szerint az

Emellett a nemi erőszak nem kizárólag egyéni, de társadalmi következménye is a HIV/AIDS és az egyéb szexuális úton terjedő betegségekkel való megfertőződés veszélye. Egyes források Dél-Kivu vonatkozásában a nemi erőszak áldozatai között 22 százalékra becslik a HIV-fertőzöttek arányát (Ertürk 2008: 14). Szakértők 2002-es becslései alapján a reguláris hadseregek katonáinak és a milíciák fegyvereseinek mintegy 40-60 százaléka volt HIV fertőzött Kongóban (Elbe 2002: 163-164; HRW 2002: 67). A jelenleg rendelkezésre álló adatok a HIV/AIDS-fertőzöttek országos arányát 1.3 és 5 százalék közé teszik;⁹¹ ezeket az adatokat azonban kellő óvatossággal kell kezelnünk, valójában ugyanis a felnőtt lakosság körülbelül 90 százaléka még soha nem esett át HIV/AIDS-teszten (Gouzou et al 2009: 50). Megbízható statisztikák ellenére is feltételezhetjük, hogy a fegyveres konfliktus során elkövetett szexuális erőszak mindenképpen tovább súlyosbítja a fertőzés elterjedésének mértékét.

A fizikai sérülések mellett a lelki trauma miatt kialakuló pszichés és viselkedési problémák – mint az álmatlanság, az állandó izgatottság és félelem, az öngyűlölet, az emlékezetvesztés vagy az agresszió – is kihatással vannak az áldozatok jövőjére. Emellett számos NGO jelentése utal arra, hogy rendkívül nagy problémát jelent a nemi erőszakkal együtt járó szégyenérzet és stigmatizáltság, ez pedig gyakran az áldozatok férjeik, családjaik általi elutasításához, hagyományos közösségeikből való kizárásukhoz vezet (Lásd HRW 2002; Amnesty Int. 2004; Omanyondo Ohambe et al 2005). Ez a gyakorlat – a beszámolók szerint – azzal magyarázható, hogy a nemi erőszak egyrészt tabunak számít, másrészt uralkodó nézet, hogy a nő tehet az ellene elkövetett erőszakról (például mert viselkedésével kiprovokálta azt, nem ellenkezett eléggé, vagy akár bele is egyezett abba); a HIV-fertőzés gyanúja, illetve ha a nemi erőszakból gyermek fogan, még nagyobb diszkriminációt és szégyent jelent. Bizonyos kutatások azonban rációfoltak arra, hogy ezek a családi és közösségi attitűdök valóban széles körben elterjedtek volnának. A *Maltese International* már említett dél-kivui statisztikái alapján nem tűnik ennyire gyakorinak a család általi elutasítás, illetve társadalmi kirekesztés a nemi erőszak következtében. A 4. ábrán láthatjuk, a regisztrált áldozatok milyen arányban váltak kizáróttá, illetve mennyiben voltak sikeresek a későbbi mediációs kísérletek a családokba való visszailleszkedés tekintetében. Az adatok alapján 2005-ben az áldozatok 12.4 százalékát érte hasonló kirekesztés, de később ezen esetek 61 százalékában sikeres volt a családba való visszailleszkedés. 2006-ban ez az arány körülbelül 6 és 65 százalék, 2007-ben pedig 2.4 és 37 százalék volt (Steiner et al 2009: 6).⁹²

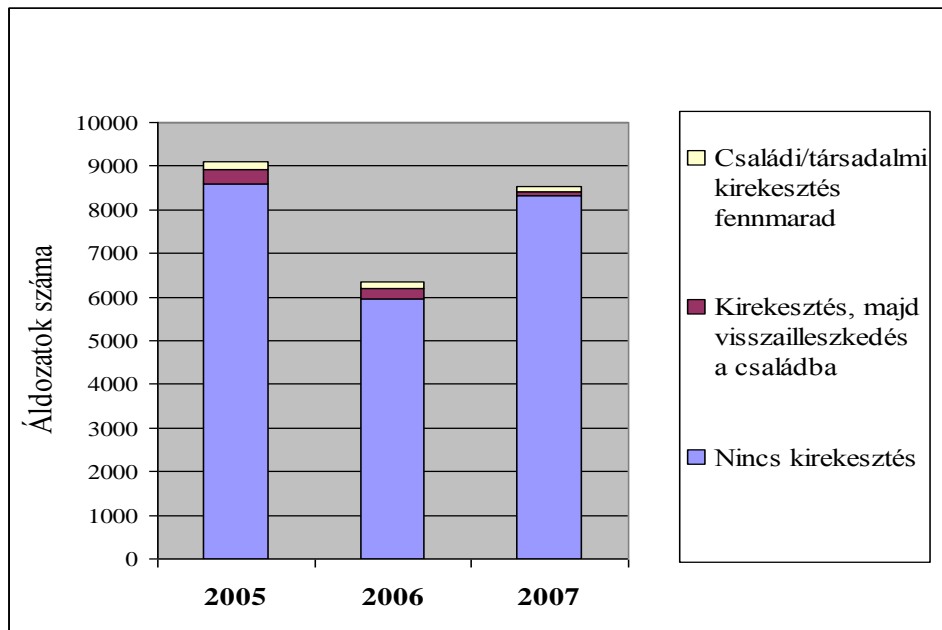
---

egész országban csak két olyan – nemzetközi humanitárius NGO-k által működtetett vagy fenntartott – kórház létezett, amely megfelelő kapacitással és képességgel rendelkezett a nemi erőszak következtében szükségessé váló sebészeti beavatkozások elvégzéséhez (Amnesty International 2004: 25).

⁹¹ A 2007-es, Kongó történetében első – a tervezési és az egészségügyi minisztérium együttműködéséül lefolytatott – országos demográfiai és egészségügyi felmérés 1.3 százalékra, míg a UNDP és a Világbank 5 százalékra becsüli ezt az arányt a teljes népességben belül (Gouzou et al 2009: 50)

⁹² Nem egészen világos, hogy a kirekesztés csökkenő tendenciája a különböző helyi női és emberi jogi szervezetek felvilágosító kampányának eredménye-e – mellyel a nemi erőszakkal kapcsolatos hiedelmeket, az azzal járó stigmát, szégyenérzetet és diszkriminációt igyekeztek csökkenteni –, vagy annak következménye, hogy a szexuális erőszak tömegessége folytán mára már szinte minden családot érint a probléma (Amnesty International 2004: 34; Steiner et al 2009: 5).

4. Ábra: Családi/társadalmi kirekesztés a *Malteser International* által Dél-Kivuban regisztrált áldozatok között, 2005-2007

Adatok forrása: Steiner et al 2009: 6

A nemi erőszak további fontos következményeként meg kell említenünk a nem kívánt terhességeket. Az abortuszt törvény tiltja Kongóban, és a társadalmi normaképzésben meghatározó intézmények – főképp az egyházak és a szokásjog – is mélyen elítélik annak gyakorlatát (Gouzu et al 2009: 53). Az anyát, az apát és az abortuszt végző orvost börtönbüntetéssel sújthatják; ez alól egyedül az az eset képez kivételt, mikor az anya életét veszélyezteti a terhesség, tehát a nemi erőszak következtében fogant magzatot is tilos elvetetni (Gouzou et al 2009: 53). Ebből adódóan az erőszakból fogant magzatok esetén különösen magas lehet a nem biztonságos, nem szakképzett személyek által végzett abortuszok aránya; azokhoz a gyermekekhez pedig, akik végül megszületnek, rendkívül ellentmondásos érzelmekkel viszonyulhatnak mind az anyák, mind családjuk és tágabb környezetük. Előfordul, hogy az idegen fegyveresek által elkövetett nemi erőszakból fogant és született gyermekek kifejezett üldöztetésnek vannak kitéve a helyi közösségek által, hiszen az ellenség utódait látják bennük. Napjainkban még meglehetősen kevés figyelem irányul az erőszakból született gyermekekre, és nagyon nehéz előre látni, milyen kockázatokat rejt magában a jövő társadalmára nézve a több ezer hasonló körülmények között fogant gyermek.⁹³

A tömeges szexuális erőszak számos egyéb társadalmi-gazdasági hatását azonosíthatjuk. Annak fizikális és pszichés következményei, valamint a félelem miatt – mivel a támadások jelentős része akkor történik, mikor a nők piacra vagy az erdőbe tartanak, vizet hordanak, vagy a földeken dolgoznak – a nők jelentős része nem képes többé részt venni a mezőgazdasági termelésben, vagy egyéb munkát végezni, ez pedig komoly élelmezésbiztonsági problémát jelent és növeli a szegénységet. Ez különösen fontos egy olyan ország esetén, ahol túlnyomóan a nők termelik meg a háztartások számára szükséges élelmiszert (Gouzou et al 2009: 38). Számos jelentésben megfogalmazódik az állítás, miszerint a nemi erőszak mértéke, széleskörű elterjedése a

⁹³ A témában született kevés tudományos kutatás egyikét ld. Ismail 2008.

társadalmi normák lebomlásához, végső soron pedig az erőszak normálisként, normaként való elfogadásához vezetett a kongói társadalomban. Ez az álláspont jelenik meg egyébként számos, az első fejezetben már említett újságcikkben, hírműsorban is. Mint arra a későbbiekben még utalni fogunk, meglátásunk szerint ebben az esetben sokkal inkább arról van szó, hogy az elhúzódó háború és válsághelyzet – melynek következtében több millió ember vesztette életét, vagy megélhetési forrását, vált hontalanná, szenvedett el megannyi emberi jogi jogsértést – tehető felelőssé a norma- és értékrendszer feltételezett összeomlásáért. A konfliktus következtében családok és helyi közösségek – az afrikai társadalmak hagyományosan legfontosabb alapegységei, legerősebb kötőszövelei – szakadtak szét, ennek következtében a tradicionális problémamegoldó mechanizmusok működésképtelenné váltak, és a büntetlenség vette át a hatalmat az egyéni és közösségi lét minden szintjén. Nos, ezek azok a folyamatok, melyek az erőszak „normalizálódásához” vezettek, ahogyan arra sokan utalnak; az ötödik fejezetben még visszatérünk a háború ezen aspektusához is.

Mint láthattuk, a szexuális erőszak valóban hatékony fegyver lehet; ha a költséghatékonysági szempontokat vesszük figyelembe, a nemi erőszak, illetve az azzal nagyon gyakran együtt járó testi bántalmazás, kínzás ugyanarra az eredményre is vezethet, mintha az áldozatot egyszerűn agyonlőnék, viszont sokkal alacsonyabb költségekkel jár, hiszen még golyót sem kell rá pazarolni. Sőt, ha a nemi erőszak során az áldozat szexuális úton terjedő betegséggel – különösen HIV/AIDS vírussal – fertőződik meg, akkor az nem csupán egy, de számos más ember életét is veszélyezteti. *Mégis, pusztán a következmények pusztító hatásait figyelembe véve megalapozott lehet-e az a kijelentés, hogy a tömeges szexuális erőszak egy háborús stratégia része, eszköze?* A következő fejezetben erre a kérdésre keressük a választ/válaszokat.

5. Motivációk és magyarázatok az elkövetők szemszögéből

Ebben a fejezetben az érdekek és motivációk komplexitás vizsgáljuk meg, melyek a különböző fegyveres csoportokat arra ösztökélhetik, hogy széleskörűen és időnként szisztematikus módon kövessenek el szexuális erőszakot a kelet-kongói Észak-és Dél-Kivuban élő nők ellen. Az elkövetői csoportokat külön választva először a kongói nemzeti hadsereg (FARDC) katonáinak betudható, majd a két tartomány főbb milíciái által elkövetett szexuális erőszakot elemezzük, igyekszünk értékelni, magyarázni azt. Ez utóbbi csoportok – mint azt a háborús események áttekintése során láthattuk – meglehetősen változékony természetükről tettek tanúbizonyságot a konfliktus másfél évtizede alatt, formális kereteiket tekintve csakúgy, mint a köztük fennálló együttműködés, szövetségek szempontjából. Hogy mégis könnyebben megragadható és vizsgálható csoportokat kapjunk, ugyanakkor a dolgozat terjedelmi kereteire is tekintettel legyünk, három fő elkövetői csoportot veszünk górcső alá: a tuszi és hutu milíciákat, vagyis a CNDP-t és az FDLR-t, valamint a mai-mai fegyveres csoportokat. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elemzés főként a második kongói háború formális lezárását követő időszakot öleli fel, napjainkig.⁹⁴ Az elkövetők lehetséges szempontjainak elemzését követően a háborús időszakban széleskörűvé váló szexuális erőszak tágabb kontextusáról is szót ejtünk, különös tekintettel azokra az intézményi, társadalmi és gazdasági struktúrákra és mechanizmusokra, melyek annak gyakorlatát fenntartják, illetve közvetett módon támogatják.

A háborús időszakban a polgári lakosság ellen elkövetett erőszak, így a szexuális erőszak vizsgálata során is elengedhetetlenül fontos – lévén az egyéneket, csoportokat és közösségeket egyaránt érint – a mikro szintű kölcsönhatások vizsgálata. Az aggregát modellek ugyanis sokszor elfedik az erőszak helyi dinamikáit, ugyanakkor azokat közelebbről vizsgálva könnyen láthatóvá válik, hogy az erőszak megfigyelt mintái nem feltétlenül tükrözik csoportos stratégiát (Weinstein 2007: 201). Jeremy Weinstein szerint az észlelt erőszak stratégiával való összemosása hajlamossá teszi a kutatókat arra, hogy kizárólag az erőszak különböző formáinak – például az amputáció, a mészárlás és a nemi erőszak – stratégiai értékére keressenek kézenfekvő magyarázatokat, attól függetlenül, hogy az effajta viselkedést a fegyveres csoportok parancsnokai rendelték-e el vagy sem (Weinstein 2007: 201). Bár Weinstein alapvetően a lázadó mozgalmakat vizsgálja, megállapításait a reguláris hadseregekre nézve is helyesnek kell tartanunk; érvelése szerint ugyanis az erőszak alkalmazásának kiterjedtsége, formái és intenzitása egyaránt függenek a fegyveres erők *szervezettségétől* (vagyis hogy adott stratégiát miképpen hoznak működésbe a csoportok), illetve a köztük és a polgári lakosság között fennálló *interakcióktól* (vagyis hogy tetteiket miképpen fogadják, valamint azokra hogyan reagálnak a civil lakosok) (Weinstein 2007: 201).

---

⁹⁴ Tehát nem vizsgáljuk az 1996 és 2003 között a két tartományban tartózkodó külföldi fegyveres erők (pl. a ruandai és burundi hadsereg, vagy a burundi lázadó mozgalmak, az FDD és az FNL) által elkövetett szexuális erőszakot.

Mint azt a következőkben láttatni igyekszünk, az elkövetők különböző szintjeinek vizsgálata lehetővé teszi számunkra annak megértését, hogy egy adott stratégia hogyan képeződik le a gyakorlatban, vagy éppen azt is, hogy a fegyveres szervezetekhez tartozó egyes egyének vagy azok bizonyos csoportja által elkövetett erőszakot miként és miért értelmezik sokan egy magasabb szintről meghatározott stratégia részeként. Ahogyan azt Stathis Kalyvas megjegyzi, a polgárháborúk során alkalmazott erőszak természetével kapcsolatos feltevések – empirikus hitelességüktől függetlenül – általában nem tesznek különbséget az erőszak mint eredmény, illetve az erőszak mint folyamat között (Kalyvas 2006: 21). E megállapítás analógiájára az is elmondható, hogy a háborúk során elkövetett nemi erőszakot vizsgáló kutatók jelentős része nem tesz különbséget a tömegesen és gyakran különösen kegyetlen bánásmóddal, kínzással együtt elkövetett nemi erőszak következményei, eredménye, illetve az elkövetés körülményei, az annak háttérében meghúzódó motivációk és célok között. Ebből következik, hogy a háborús időszakban elkövetett nemi erőszakkal kapcsolatos számos megközelítés, magyarázat az említett módokon elkövetett nemi erőszak következményeit – lévén azok mind egyéni, mind kollektív szinten felérhetnek a konvencionális háborús fegyverek pusztításával – eleve egy stratégia céljaként értelmezi. A következő elemzés során e felfogás hibáira, hiányosságaira is igyekszünk rámutatni a kongói háború konkrét példáján keresztül.

5.1. Hadsereg és nemi erőszak Kongóban

Az utóbbi években számos statisztika és jelentés látott napvilágot, mely szerint a kongói nemzeti hadsereg katonái követik el – a többi fegyveres erőhöz képest – a legtöbb nemi erőszakot; Észak-Kivuban például a 2009-es évben több helyi szervezet is azt jelentette, hogy az általuk regisztrált összes nemi erőszak-eset nagyjából felét feltehetőleg a FARDC követte el (Ertürk 2008: 6; HRW 2009a: 21; HRW 2009b: 47).⁹⁵ Még ha a statisztikák nem is adhatnak pontos képet, annyi bizonyos, hogy a kongói hadsereg – 2009 eleji becslések alapján a Kelet-Kongóban állomásozó mintegy 60 ezer katonájával – a potenciális elkövetők legnagyobb csoportját adja (HRW 2009a: 20). A következőkben elsősorban arra keresünk magyarázatot, hogy milyen személyes és csoportos motivációk, illetve a kongói hadsereggel kapcsolatos strukturális problémák teszik lehetővé, hogy az elvben a polgári lakosság védelmére hivatott hadsereg – az erőszak legkülönbözőbb formáival együtt – tömegesen kövessen el nemi erőszakot a helyi nők és lányok ellen.

5.1.1. Lipót király szelleme?⁹⁶

Anélkül, hogy részletes történelmi elemzésbe bocsátkoznánk, arra mindenképpen szükséges rámutatnunk, hogy Lipót király uralmától egészen napjainkig a kongói katonai kultúra meghatározó eleme volt a polgári lakosság elleni erőszak. Míg a

---

⁹⁵ Már többször utaltunk rá, hogy ezeket a statisztikákat kellő óvatossággal kell kezelnünk; az, hogy a kongói hadseregnek a rendelkezésre álló adatok alapján az esetek ekkora aránya tudható be, részben azzal is magyarázható, hogy ezek az esetek jobban elérhető és megközelíthető helyeken történnek, szemben a különböző fegyveres csoportok által elkövetett erőszakkal.

⁹⁶ A cím Adam Hochschild *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* c. regényére utal.

gyarmati időkben a civilizálatlannak tekintett afrikaiak európai értékrend szerinti átformálásának igénye, addig a függetlenedés után az egységes zairei identitás megteremtéséhez elengedhetetlenül fontos etnikai alapú kötődések felszámolása, a politikai ellenzék elleni fellépés, vagy éppen a kommunizmus elleni harc egyaránt legitimálhatták a lakossággal szembeni erőszakot (Masinda 2004: 5). A Lipót király „magánvállalkozása” révén Kongóban meghonosított, az elefántcsont és gumi begyűjtését szolgáló kényszer- és rabszolgamunka, illetve az azt lehetővé tevő erőszak és kizsákmányolás alapjaira épülő rendszer a 20. század elején az első igazi nyugati humanitárius kampányt eredményezte.⁹⁷ Miközben – brit misszionáriusok jóvoltából – a világot bejárva a kongói kegyetlenkedések szimbólumaivá váltak azok a fotók, melyeken végtagjaikban megcsonkított kongói férfiak, nők és gyermekek, vagy éppen levágott kezekkel teli kosarak láthatóak, addig az ebben az időszakban a *Force Publique*⁹⁸ katonái, vagy a különböző vállalatok őrszemei által elkövetett szexuális erőszak csekély figyelmet sem kapott (Hunt 2008). Ennek ellenére léteznek erről a korszakról szóló beszámolók, amelyek a szexuális erőszak különböző formáit is részletesen leírják; egy flamand misszionárius ugyanis 1953-ben esszéíró versenyt rendezett Kongóban azzal a céllal, hogy az írások segítségével felidézzék az európaiakkal és a Kongó Szabad Állam időszakával kapcsolatos kongói emlékeket (Hunt 2008: 226). Az egyik ekkor keletkezett esszéből származik a következő idézet: „(...) arra kényszerítettek egy nőt, hogy szexuális kapcsolatot létesítsen a fiával. Ha ellenkezik, megölik (...) Levágták egy nő egyik mellét és meghagyták neki a másikat (...) Megparancsolták egy fiúnak, hogy közösjön az anyjával, ha nem teszi, akkor megölik.” (idézi Hunt 2008: 235). Egy másik írás megemlíti az őrszemeket, akik „jól szórakoztak, miközben a nők vaginájának belsejébe botokat szurkáltak” (Hunt 2008: 237).

Lipót uralkodásának időszakáról szóló művében Adam Hochschild részletesen leírja, miként folyt a gumi begyűjtésének és beszolgáltatásának kikényszerítése az egyes falvakban. Amikor a *Force Publique* katonái megérkeztek egy faluba, először is kifosztották azt – elvitték a csirkéket, kecskéket, gabonát, egyéb hasznosnak ítélt dolgokat –, majd megtámadták az ott élőket és elrabolták a nőket, illetve időnként a gyerekeket, időseket, vagy a törzsfőnököket is. A foglyokat addig nem engedték el, amíg a falu többi lakója nem gyűjtötte be és adta át a katonáknak a kívánt mennyiségű gumit. Ezt követően a nőket néhány kecskéért cserébe visszaadták „tulajdonosuknak”,

---

⁹⁷ Egyes becslések szerint 1880 és 1920 között legalább felére csökkent a kongói népesség; nehéz megállapítani, hogy ez számszerűen mit jelent, a legtöbb forrás szerint Lipót uralmának legalább néhány, de akár tíz millió áldozata is lehetett (Benkes 1985: 5; Hochschild 1999: 233; Meredith 2006: 96).

⁹⁸ A *Force Publique* 1888-ban jött létre Kongó Szabad Állam rendfenntartó erejeként; egyszerre volt megszálló, az ellenálló népek ellen bevetett hadsereg, és rendőri erő, mindenekelőtt pedig a politikai és gazdasági elnyomás elsődleges eszköze (Ebenga – N’Landu 2005: 63-64). A századfordulóra több mint 19 ezer tisztet és katonát tömörítő fegyverese erővé nőtte ki magát, és ekkora az állami költségvetés több mint felét emésztette fel fenntartása. Az eredetileg maroknyi katonai állások 1900-ra 183-ra, 1908-ra már 313-ra nőttek (Hochschild 1998: 123-124). A *Force Publique* hivatásos tisztjei kivétel nélkül fehérek voltak, főleg belgák, de más nemzetiségűek is; a közkatonák eleinte Zanzibárról és Brit Nyugat-Afrikából érkező zsoldosok, pár év múlva már többségében kongóiak voltak. A katonákat rosszul fizették, azért már akkoriban is gyakoriak voltak a kisebb-nagyobb lázadások (Hochschild 1998: 127). Ugyanakkor, mint azt az egyik katona találóan megfogalmazta azzal kapcsolatban, hogy miért állt be és maradt a *Force Publique*-ben: jobb „a vadászok oldalán állni, mint az üldözöttekén” (Hunt 2008: 235). A kongói hadsereg és erőszak alkalmazás történeti előzményeiről bővebben ld. Musambachime 1990, illetve Hochschild 1998.

és ez így folytatódott faluról falura (Hochschild 1998: 161-162). A *Force Publique* egyik tisztje 1985-ös naplóbejegyzésében a következőket írja: „a nők, akiket az utolsó támadás során raboltunk el Engwettránál, végtelen gondot okoznak számomra. Minden katona akar egyet. Az őrszemek, akiknek felügyelniük kellene őket, eloldozzák a legszembetűnőbbeket és megerősítik őket” (Hochschild 1998: 162). A szexuális erőszak különböző mintái – melyek az idézett forrásokban megjelennek – kísértetiesen emlékeztetnek az aktuális kongói konfliktus során tapasztalható gyakorlatokra. Természetesen nem arról van szó, hogy valamiféle mesterséges történelmi folytonosságot szeretnénk teremteni a szexuális erőszak jelenkori, illetve a Kongó Szabad Állam időszakában tapasztalható jelensége között, csupán igyekszünk érzékeltetni a hasonlóságokat, melyeket említésre méltónak találunk.

Kevésbé ismert és idézett tény, hogy az 1960-as kongói függetlenséget követő események során szintén jellemző volt az elsősorban belga és más származású fehér nők ellen elkövetett tömeges nemi erőszak-hullám (Brownmiller 1975: 132-139). Hogy az aktuális eseményekhez közelebbi időszagnál maradjunk, a Mobutu-rezsim utolsó éveiben a hadsereg és a rendőrség olyannyira demoralizálódott – többek között annak köszönhetően, hogy nem kaptak fizetést –, hogy többé-kevésbé nyíltan is a polgári lakosság zaklatására, kifosztására, fizikai bántalmazására ösztönözték őket. A *civil azali bilanga ya militaire*, vagyis „a lakosság a hadsereg [kukorica] földje” kifejezés is ezt a helyzetet foglalja össze (Eriksson Baaz – Stern 2009: 502). Valójában a háború által érintetlenül hagyott területeken a hadsereg és rendőrség lakosság elleni erőszakos fellépése valószínűleg sokkal féktelenebb volt a Mobutu-korszak késői időszakában, mint napjainkban (Eriksson Baaz – Stern 2009: 502). Látnunk kell tehát, hogy a kongói háború során tapasztalt polgári lakossággal szembeni széleskörű erőszak bizonyos szempontból folytonosságot mutat előző történelmi időszakok hasonló mintáival.

5.1.2. Az integrált kongói hadsereg (FARDC) háttere

A 2002. december 17-én a kongóközi párbeszéd (DIC) résztvevői által aláírt megállapodás értelmében a különböző fegyveres csoportokra vonatkozó demilitarizációs, vagyis leszerelési, demobilizációs és reintegrációs (*disarmament, demobilisation, reintegration*, a továbbiakban DDR) folyamatnak a védelmi szektor reformjával (*Security Sector Reform, SSR*), illetve a hadsereg integrációjával párhuzamosan, legkésőbb a 2006 nyarán-őszén megtartott választásokig be kellett volna fejeződnie. A folyamat azonban rendkívül lassan haladt, és napjainkban sem tekinthető sem befejezettnek, sem pedig különösebben sikeresnek. A védelmi rendszer strukturális reformja felé egészen idáig kevés előrelépés történt, amit nagyban magyaráz az is, hogy a kongói kormány „importált irányvonalnak” tekintve azt, nem tartotta magáénak a védelmi szektor reformjának nemzetközi közösség által megfogalmazott koncepcióját (Hoebeker et al 2008: 4). A koordináció és koherencia hiánya a kongói kormány egyéb politikaterületek esetében mutatott általános hiányosságait is jól példázza; a korlátozott politikai tapasztalat, a szélsőséges politikai fragmentáció, a helyi feszültségek, a korrupció, a vezetés és politikai akarat hiánya egyaránt okolhatóak az intézmények elégtelen működéséért (Hoebeker et al 2008: 4). Mint azt látni fogjuk, a DDR/SSR folyamat hiányosságai, kudarcai által teremtett problémák jelentősen hozzájárulnak – mind közvetlen, mind közvetett módon – a kongói hadsereg által a polgári lakossággal szemben elkövetett erőszakhoz, így a szexuális erőszak gyakorlatához is.

A második kongói háború végére Kabila hadserege, a Kongói Fegyveres Erők (FAC) nagyrészt kevésbé motivált ex-FAZ katonákból, valamint tapasztalatlan

kadogókból (gyerekkatonák) állt (ICG 2006: 13). A DDR folyamat⁹⁹ során a különböző fegyveres mozgalmak harcosai lefegyverzésük, leszerelésük után dönthettek arról, hogy kívánnak-e integrálódni a nemzeti hadseregbe, vagy visszatérnek a civil életbe (Thakur 2008: 55). Az új, integrált hadsereg, a FARDC létrehozásánál elsődleges szempont volt az ún. *brassage* („keverés”) folyamat kivitelezése; ennek eredményeként integrált dandárok¹⁰⁰ jöttek létre, vagyis a hadsereg olyan egységei, melyeket különböző hátterű (pl. ex-MLC, ex-RCD, ex-mai-mai, FAC) és az ország különböző régióiból származó (tehát etnikailag heterogén) katonák tesznek ki (MONUC – OHCHR 2009: 7).¹⁰¹ A *brassage* folyamat keretében a katonák három hónapos alapkiképzést kaptak, azonban hamar bebizonyosodott, hogy ennyi idő egyáltalán nem elég a megfelelő felkészítéshez; végül 18 integrált dandár jött létre, de közülük csak néhány kapott kiegészítő kiképzést (HRW 2009a: 20). Nem lehet tudni, hogy pontosan mennyi még integrálatlan dandár van, melyek kizárólag egyes frakciók – például ex-RCD, ex-MLC, ex-FAC – katonáiból állnak, de tény, hogy a *brassage* folyamat még nem fejeződött be.

A nem megfelelő kiképzés mellett további problémát jelent a párhuzamos kötődések, egymással versengő vagy ellenséges parancsnoki láncolatok rendszere, amely ma a kongói hadsereg struktúráját jellemzi. Az új FARDC katonák közül sokan – megőrizve eredeti etnikai és regionális alapú elköteleződésüket – az előző parancsnokuk felé maradnak lojálisak, megkérdőjelezve az új vezetés legitimitását; a dandárok közül sok súlyos belső konfliktusokkal küzd, és általában kikerül a katonai hierarchia teljes kontrollja alól (HRW 2009a: 26; 40). A dandárok parancsnokai gyakran tekintélyes mértékű autonómiával rendelkeznek, melyet sokszor arra használnak fel, hogy a helyi lakosságot és a természeti erőforrásokat ellenőrzésük alá vonják (HRW 2009a: 26).

Emellett a másik komoly problémát a korrupció jelenti; erre igen jó példa a hadsereg tényleges nagysága, illetve az államkincstár által fizetett katonák száma közötti hatalmas különbség. 2004 februárjában a Legfelsőbb Védelmi Tanács 240 ezer katonát helyezett a hivatalos bérlistára, és ezt követően ez alapján utalta a havi fizetéseket; ugyanakkor a legtöbb megfigyelő véleménye, illetve egy dél-afrikai csoport által lefolytatott összeírás eredménye szerint a hadsereg tényleges nagysága 130 ezer fő

---

⁹⁹ Míg a DDRRR folyamata a külföldi fegyveres erőkre vonatkozik, és hazatelepítésüket is tartalmazza, addig a DDR a különböző kongói (belső) lázadó csoportokat érinti. Míg előbbi kivitelezéséért a MONUC, finanszírozásáért pedig a Világbank és az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) felelős, utóbbit egy kifejezetten e célból felállított bizottság (*Commission Nationale pour la Démobilisation et la Réinsertion*, vagyis CONADER) koordinálja és teljes egészében a Világban fedezi költségeit (Thakur 2008: 54).

¹⁰⁰ Bár a dandárok a hadsereg nemzetiségétől vagy az egység típusától függően különböző méretűek lehetnek, egy standard dandár 4-5 ezer katonából áll. Egy zászlóalj általában 500-1500, a század 50-200 főből áll, ez utóbbit még 30-50 katonából álló szakaszokra osztják fel (MONUC – OHCHR 2009: 7).

¹⁰¹ Az integrált dandárok mellett Észak-és Dél-Kivuban jelen voltak még 2006 decembere és 2007 augusztusa között az ún. *mixage* folyamaton keresztül ment egységek; ezek Nkunda tábornok és a kongói kormány közötti megállapodás nyomán születtek meg, Nkunda és katonái ugyanis nem voltak hajlandóak integrálódni a hadseregbe akkor, ha el kell hagyniuk korábbi területüket. A megállapodás szerint két Nkundához lojális zászlóalj keveredett össze három Kinshasához hű zászlóaljjal, és ez így keletkező 5 vagy 6 kevert dandár Kivu tartományokban állomásozott. Az új dandárok azonban hamar szétestek, ugyanis a zászlóalj alatti szinteken egyáltalán nem keverték össze a különböző hátterű katonákat, így mikor 2007 augusztusában a hadsereg és a CNDP között kiújultak a harcok, a Nkundához hű zászlóaljak azonnal átálltak oldalára (Spittaels – Hilgert 2008: 12). Ezen kívül néhány a régióban működő dandár sem a *brassage*, sem a *mixage* folyamaton nem ment át, ennek köszönhetően ezek az egységek etnikailag homogénebbek (MONUC – OHCHR 2009: 7).

vagy annál is kevesebb (ICG 2006: 16). 2006-os adatok szerint a kongói kormány havonta 8 millió dollárt költött az egész hadsereg fizetésére, mivel azonban a fizetési lista mintegy felén csupán „szellemkatonák” szerepelnek, ezért valószínűleg 2004 és 2006 között nagyjából 100 millió dollárt sikkasztottak el a hadsereg integrációjában résztvevő különböző frakciók (ICG 2006: 16). A sikkasztások következtében gyakori, hogy a katonákhoz nem is jut el zsoldjuk, vagy ha igen, akkor az eredetinel kisebb összeg, mivel a parancsnokok a központilag kiutalt bérek jó részét zsebre teszik (ICG 2006: 16).¹⁰² Sokatmondó példa a Keleti (*Orientale*) tartományban az Úr Ellenállási Hadserege (*Lord's Resistance Army*, LRA) által fenyegetett lakosság védelmét elvben ellátó FARDC egységek helyzete;¹⁰³ a Szudánnal határos Felső-Uele (*Haut-Uele*) körzetben szolgáló katonák a 2009 decemberét megelőző négy hónapban egyáltalán nem kaptak zsoldot, és december elején is csupán egy havit. A hadseregnek nyújtott támogatás keretében a MONUC – naponta egy dollár értékben – élelemmel járul hozzá mintegy 6000 FARDC katona ellátásához, azonban a fejadag csupán 30-50, rosszabb esetben 10 százaléka jut el valóban a katonákhoz, míg a maradékot nagy valószínűséggel a feletteseik fölözik le (Cakaj 2010: 5-6). A hadsereg reformjának tervezetében maga a kormány is elismeri, hogy a katonák közül sokan alapvető szükségleteiket sem tudják kielégíteni, hiányt szenvednek élelemben, tiszta vízben, megfelelő szállásban, egészségügyi és pszichológiai ellátásban; néhányan közülük rendszeresen fogyasztanak alkoholt és drogokat (HRW 2009a: 44-45). Alapvetően ezeknek a körülményeknek köszönhető, hogy a hadsereg egységei a polgári lakosság fosztogatása, zsarolása, kényszermunkára fogása – illetve az ezeket lehetővé tevő széleskörű erőszak alkalmazása – révén teremtik meg megélhetésük alapjait.

A korrupció és patronázs kiterjedt rendszerének kitűnő bizonyítéka a bányászati szektor, melyben meghatározó politikai és gazdasági szereplők hatalmas vagyonokra tettek/tesznek szert, természetesen a helyi lakosság kárára (Global Witness 2009: 26). A FARDC a 2006-os évtől kezdve van jelen Észak-és Dél-Kivuban, és ettől az időszaktól kezdve jelentős szerepük van a természeti erőforrások törvénytelen kitermelésében és kereskedelmében is. Nem csupán alacsonyabb rangú katonák bővítik így alkalomadtán kevés jövedelmüket, sokkal inkább egy kiterjedt és jól szervezett üzletről van szó; a parancsnokok közvetlenül érintettek, a profitból pedig a katonai hierarchia magasabb szintjei is részesednek. Ez egyrészt a tartományi parancsnokságok – a nyolcadik katonai régió (Észak-Kivu) és a tizedik katonai régió (Dél-Kivu) – rangidős tisztjeit, egyes helyi és nemzetközi források szerint pedig jó néhány kinshasai vezető politikai és katonai tisztségviselőt is érint (Global Witness 2009: 25; International Alert 2010:6). Néhány esetben a FARDC katonák maguk is aktívan részt vesznek az ásványkincsek bányászatában, legtöbbször azonban a helyi lakosság végzi ezt a munkát. Észak-és Dél

---

¹⁰² 2006-ban egy katona havi zsoldja 10 dollár volt, míg egy miniszter hivatalosan 5000 dollárt, egy ENSZ-sofőr 600 dollárt, egy rangidős katonatiszt viszont csak 50 dollárt keresett havonta (ICG 2006: 16). A katonák fizetését az elmúlt években 40 dollárra emelték, de ez még így is nagyon alacsony összeg, melyet néha hónapokig meg sem kapnak.

¹⁰³ 2005-2006 folyamán az ugandai hadsereg újabb hadjáratot indított az LRA ellen, melynek eredményeként Dél-Szudán és Uganda területéről az északkelet-kongói Garamba Nemzeti Parkba települt át a fegyveres lázadó mozgalom. 2008 őszétől kezdve az LRA támadást indított a park mellett élő kongói lakosság ellen, mely a karácsonyi szünetben 865 civil meggyilkolásával és legalább 160 gyerek elrablásával járó támadásban csúcspontot ért el. Az OCHA adatai szerint a 2009-es év során az LRA 1096 civil lakost ölt meg, valamint 1373 felnőttest és 255 gyereket rabolt el Haut- és Bas-Uele körzetekben; ennek ellenére a kongói és ugandai kormányok hivatalos álláspontja szerint az LRA már nem jelent komoly veszélyt Észak-Kongóban (bővebben ld. HRW 2010b).

Kivuban a bányászat jelenleg kizárólag az informális szektorban zajlik,¹⁰⁴ ún. kézműves technikákkal – vagyis a bányászok pusztá kezükkel vagy nagyon kezdetleges szerszámokkal dolgoznak –, ami rendkívül veszélyes, és sokszor vezet halállal vagy súlyos sérülésekkel végződő balesetekhez (International Alert 2010). A FARDC és a bányászok közötti kapcsolat különböző formákat ölthet; néhány esetben kényszermunkát jelent, sokszor azonban a helyiek beletörődnek, hogy a kitermelt ásványkincsek egy részét át kell adniuk a hadseregnek. Bizonyos bányák esetén heti egy nap termését kötelező átadni a FARDC katonáinak, sőt az is előfordul, hogy a helyi hatóságok vagy tradicionális törzsfőnökök felé tartoznak hasonló kötelezettséggel a bányászok (Global Witness 2009: 26-27). A hadsereg nem csupán a bányák közvetlen helyszínén, de az utaknál felállított katonai ellenőrzési pontokon is „megadóztatja” az ásványkincseket szállító polgárokat (Global Witness 2009: 27).

A kongói hadsereg bizonyos egységei azonban nem kizárólag az ásványkincsek fosztogatásában vesznek részt. Egy 2008-as jelentés szerint a FARDC az FDLR-rel, illetve kisebb mértékben a PARECO-val, a legnagyobb mai-mai milíciával együtt érintett volt egy nagy hasznot hajtó illegális drogkereskedelmi láncolatban (Spittaels – Hilgert 2008: 21).¹⁰⁵ Ezen kívül meg kell említenünk az észak-kivui Beni körzet északi részén az épületfa illegális kitermelését és kereskedelmét, melyben – többek között a szállítás megszervezése és megkönnyítése révén – szintén érintettek a FARDC egyes elemei (Spittaels – Hilgert 2008: 23-24).

Mindent egybevéve elmondhatjuk, hogy a kongói hadsereg rendkívül megosztott, szervezetlen és fegyelmezetlen, az egységek többsége nem részesült megfelelő kiképzésben; míg a magasabb rangú feletteseik a mindent átható korrupció segítségével jutnak kiegészítő keresethez, addig az egyszerű katonák közül sokan a polgári lakosság terrorizálása révén biztosítják megélhetésüket.

5.1.3. A katonák hangja: egyéni motivációk és magyarázatok

2005 szeptembere és 2006 októbere között, illetve a 2008-as év során a Göteborg Egyetem két kutatója, Maria Eriksson Baaz és Maria Stern összesen 193, a FARDC kötelékében szolgáló katonával készített interjút, főleg Kongó fővárosa, Kinshasa környékén (Eriksson Baaz – Stern 2009: 501; 503).¹⁰⁶ Az interjúk elsősorban az

---

¹⁰⁴ Csúpan néhány helyi vagy külföldi vállalat működik a keleti tartományokban, de ezek még nem kezdték meg a kitermelést, csak a helyszínek feltárásának kezdeti szakaszában járnak (Global Witness 2009: 24).

¹⁰⁵ A cannabis egy helyi változatát, az ún. *chanvre*-t Lubero, Walikale és Rutshuru körzetek határvidékén termelik hatalmas mennyiségekben, főképp helyi lakosok és az FDLR katonái, az FDLR ellenőrzése alatt. A *chanvre* elsőszámú felvásárlói a FARDC kilencedik dandárjához tartozó tisztviselők feleségei; miután az üzlet lezajlik a termelési helyszínekhez közeli egyik városban, az áru útját a kilencedik dandár katonái biztosítják azáltal, hogy ellenőrzésük alá tartozik a Gomába vezető út. A drogot egyrészt helyi használatra termelik, másrészt a határon keresztül Uganda és Ruanda felé értékesítik. A FARDC második dandárja is részt vett a drogkereskedelemben, amíg azon a környéken szolgált; századosok és parancsnokok egyaránt nyertesei voltak az üzletnek (Spittaels – Hilgert 2008: 21).

¹⁰⁶ Az interjúalanyok körülbelül 80 százaléka nemrégiben szerzett tapasztalatokat a keleti frontvonalon. A megkérdezettek a katonai személyzet különböző rangú, korú, nemű és etnikai hovatartozású tagjai voltak; nagyjából felük rangidős és helyettes tiszt, fennmaradó részük katona, körülbelül 20 százaléuk nő volt. Az interjúk félig strukturált csoportos interjúk voltak; a 3-4 fős csoportokban a katonák/tisztek ugyanabból az egységből származtak, ugyanolyan rangú és nemű személyek voltak. Az interjúkat tolmács nélkül

erőszakról, szűkebb értelemben a szexuális erőszakról, illetve annak a férfiasságról alkotott elképzelésekkel való kapcsolatáról a hadseregben fennálló különböző diskurzusok feltárását szolgálták. A kutatók célja tehát nem az volt, hogy bemutassák, milyenek „valójában” a katonák, illetve mik az erőszak elkövetésének „igazi” okai, hanem saját tapasztalataik elmesélésén, narratíváján keresztül annak megismerése, hogy maguk a katonák miként értelmezik saját motivációikat, hogyan igazolják és magyarázzák az általuk elkövetett erőszakot (Eriksson Baaz – Stern 2008: 59).¹⁰⁷ Az interjúk segítségével árnyaltabb képet kaphatunk a FARDC katonái által elkövetett szexuális erőszakról, persze azt szem előtt tartva, hogy a katonák beszámolóit – mint minden narratíva – gyakran ellentmondásosak és leegyszerűsítőek lehetnek.

A feminista kutatók többsége szerint a hadseregben a férfiak és nők „megtanulnak” erőszakosak lenni, mivel ahhoz, hogy valaki jó katonává váljon, hajlandónak kell lennie arra, hogy akár gyilkoljon is a hazája védelméért. A militarizáció folyamatán keresztül a férfiasság ideális típusa az erőszak elkövetésére való képességhez és hajlandósághoz fog kötődni (Eriksson Baaz – Stern 2008: 66). Egyes szerzők szerint az egyik oka annak, hogy a férfiak számára vonzó lehetőség katonává válni az, hogy ezáltal igazolhatják és megerősíthetik saját férfiasságukat (Seifert 1994: 59). Az erős, harcra kész, gyilkolni képes katona mint ideáltípus – erős kontrasztban a gyenge, „nőies” vonásokkal rendelkező civilekkel – számos kongói katona elbeszélésében is megjelent, azonban mégsem ez a kép volt általánosan elfogadott az ideális férfiról, katonáról. A legtöbb katona számára az ideális munkaköri pozíció a hadseregben nem a harcoláshoz, az erőhöz és erőszakhoz kötődött, a legtöbben ugyanis az adminisztratív, irodai munkát tartották kívánatosnak (Eriksson Baaz – Stern 2008: 70). A katonák számára az ideális férfi gazdag és városban él, irodában dolgozik, szép háza és autója van, nem pedig valamiféle erőszakos, harcos macsó. A katonák a hadseregbe való belépésüket elsősorban az oktatás, illetve az egyéb lehetőségek hiányával és általában a szegénységgel indokolták, nem pedig a bosszúszomjas erőszak és a megtorlás vágya hajtotta őket (Eriksson Baaz – Stern 2008: 70). Az afrikai katonákról kialakult domináns diskurzussal szemben a megkérdezett katonák elmondása szerint a jó katona fegyelmezett, jól képzett, alázatos, tiszteli a hadsereg hierarchikus szervezeti felépítését, teljesíti a parancsokat és betartja a hadsereg szabályzatában (*Règlement Militaire*) előírtakat (Eriksson Baaz – Stern 2008: 72-73). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a valóságban is ennek megfelelően viselkednek a katonák. Sokan közülük rendkívül elégedetlenek volt azzal, amit a várttal – oktatás, karrier, előrelépési lehetőség, pénz – szemben a hadseregtől kaptak. Különösen meghatározó volt a feljebbvalókkal, parancsnokokkal kapcsolatban érzett elégedetlenség, düh, harag és frusztráció; ez főképp abból adódott, hogy a katonák elmondásuk szerint gyakran éheznek, nincs megfelelő ellátásuk, kiképzésük, nem kapnak orvosi kezelést, gyógyszereket, illetve ugyanezeket családjuk, feleségük és gyermekeik számára sem tudják biztosítani (Eriksson Baaz – Stern 2008: 75-77). A katonák főként a szegénységgel, saját szenvedésükkel magyarázták, hogy meg kellett sérteniük a hadsereg szabályzatát, illetve konkrétan a polgári lakosság ellen elkövetett erőszakot is ezzel igazolták.

---

folytatta le Maria Eriksson Baaz, aki beszéli a helyi lingala nyelvet, amely a hadsereg hivatalos nyelve is egyben (Eriksson Baaz – Stern 2009: 503).

¹⁰⁷ A kutatás eredményeit a szerzők két külön cikkben publikálták; az első cikk a katonák által elkövetett erőszakot vizsgálta általánosságban (ld. Eriksson Baaz – Stern 2008), a második cikk kifejezetten a szexuális erőszakra koncentrált (ld. Eriksson Baaz – Stern 2009).

Áttérve a katonák által elkövetett szexuális erőszakhoz azt kell látnunk, hogy számos különböző motiváció és magyarázat kapott helyett az interjúalanyok narratíváiban. A szexuális erőszak „szükségességének” indoklásában egyrészt igen fontos szerephez jutott a pénz, az anyagi javak, illetve egész pontosan azok hiánya, illetve a férfiasságról kialakított elképzelések. A katonák nagy része rendkívül nehéznek érezte, hogy igen rossz életkörülményei mellett megfeleljen az „ideális férfi” szerepnek, vagyis képes legyen gondoskodni családjáról, biztosítani hozzátartozói megélhetését (Eriksson Baaz – Stern 2009: 507). A katonák gyakorta megemlékeztek, hogy „a feleségem többé már nem szeret”; a „szeretet” kifejezés itt elsősorban a családjáról gondoskodó férfi tiszteletét, felsőbbrendű pozíciója elismerését foglalta magában, illetve a feleség hajlandóságát házastársi kötelezettségei ellátására, a ruhák kimosásától kezdve a hűségig, a férjjel való szexuális kapcsolatig (Eriksson Baaz – Stern 2009: 507). Az idealizált férfiszerep ellátására való képtelenség, a férfiasság „kudarca” egyértelmű frusztrációt okozott a katonák számára; ezt a kudarcélményt aztán a társra kivetítve, aggályaikat és félelmeiket fogalmazták meg azzal kapcsolatban, hogy – anyagi javak nélkül – feleségük hűségét nem tudják megtartani, az előbb-utóbb biztosan új társ, vagy egyéb pénzszerzési lehetőségek (például prostitúció) után néz. Ezzel együtt általában a női nemről is hasonlóan negatív kép bontakozott ki – valószínűleg a férfiasság megélt kudarcának ellensúlyozására –; a katonák elmondása szerint a nők gyengék, alsóbbrendűek és hűtlenek (Eriksson Baaz – Stern 2009: 507-508). Az említett percepciók mind komoly szerepet játszottak a szexuális erőszak elkövetésének megindokolása során.

Az interjúk során a katonák alapvetően két különböző típusú nemi erőszak között tettek különbséget: egyrészt a szexuális vágyon alapuló, „normális” nemi erőszak (*viol ya posa*), másrészt a kegyetlen, „ördögi” nemi erőszak (*viol cruel/viol ya mabe*) típusait különböztették meg. Ezek a kategóriák bizonyos etikai tartalmakat is hordoznak, amennyiben a katonák szerint az előbbi nemi erőszak-típus morálisan elfogadhatóbb az adott körülmények között – vagyis a hiány és szenvedés állapotában, melyet a katonák magukra nézve meghatározónak éreztek –, míg az utóbbit alapvetően brutálisnak, embertelennek ítélték (bár körülményeiket tekintve ezek előfordulását is „érthető”, ugyanakkor személyes felelősségükön kívül álló dologként értékelték). Bár a két típust megkülönböztető határvonal a beszélgetések során gyakran elmosódott, a katonák mégis próbálták fenntartani a köztük lévő megkülönböztetést, ezáltal igazolva az esetlegesen saját maguk illetve kollégáik által elkövetett „normális” nemi erőszakot, egyúttal élesen elhatárolódva azoktól, akik az „ördögi” nemi erőszak elkövetői (Eriksson Baaz – Stern 2009: 508).

A katonák szerint a legtöbb nemi erőszak a szexuális vágy, a testi szükségletek eredménye, vagyis *viol ya posa*; a katonák által megjelenített diskurzusokban tehát a férfiakat egyértelmű testi szükségleteik vezérik, ezért nem élhetnek hosszú ideig szex nélkül, és ha arról van szó, erővel veszik el, amire vágnak. A pénz, az anyagi javak itt megint fontos szerepet kaptak, néhány katona ugyanis kifejezetten azzal indokolta, igazolta a nemi erőszak elkövetését, hogy kényszer nélkül – ajándékok vásárlásához, „randevú” lebonyolításához szükséges pénz híján, vagyis ha nincs mit a nőnek adniuk – nem lett volna esélyük elcsábítani, megkapni egy nőt (Eriksson Baaz – Stern 2009: 509). A nemi erőszakot tehát egyrészt a pénzhiánnyal, saját szegénységükkel magyarázták a katonák, másrészt elégedetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy nagyon ritkán kapnak eltávoztást, akár egy évig is családjuk, feleségük nélkül kell élniük (Eriksson Baaz – Stern 2009: 509). Bár a szex és a pénz közötti szoros kapcsolat egyébként is megtalálható a kongói társadalomban, a nemi erőszak „normalizálódása” itt abban az értelemben értendő, hogy a katonák a szexualitás és férfiasság diskurzusait

a hadseregben betöltött pozíciójukhoz viszonyítva fogalmazzák újra (Eriksson Baaz – Stern 2009: 510). Ez azt jelenti, hogy egy egyébként a társadalom által nem elfogadott, „abnormális” dolog – például az erővel kikényszerített szexuális aktus – a hatalomtól való megfosztottság és a kielégítetlen férfiasság diskurzusain keresztül „normalizálódik”, válik elfogadhatóbbá a hadsereg közegében. Ebben az értelemben tehát a nemi erőszak a férfiasság „performatív aktusain” keresztül válik lehetővé (Eriksson Baaz – Stern 2009: 510).

A *viol ya mabe*, vagyis az „ördögi” nemi erőszak kategóriája a különös brutalitással elkövetett, csonkításokkal, néha az áldozat megölésével is együtt járó nemi erőszakra vonatkozik. A katonák elmondása szerint az „ördögi” nemi erőszakot gyakran az „emberek megszegényítése”, „beszennyezése” céljából követik el; ugyanakkor érdekes, hogy a katonák narratívájában nem jelennek meg kifejezett identitáspolitikai, például etnikai hovatarozáson alapuló motivációk az áldozatok megalázásának szükségessége mögött (Eriksson Baaz – Stern 2009: 510). Míg a nemi erőszak „normális” típusát a szexuális vágyak kielégítésének igényével indokolták, addig a különös kegyetlenséggel, brutalitással elkövetett nemi erőszakot a katonák szerint elsősorban a pusztítás vágya – illetve az azt kiváltó szegénység, frusztráció, a fegyver által biztosított hatalom, illetve a háború „örülete” – magyarázza. A nemi erőszak tehát a szenvedés és frusztráció miatt keletkező általános pusztítási vágyba illeszkedik; továbbá néhány katona a „háború szellemével és örületével”, valamint a harcosok által használt drogok hatásával magyarázta a különösen brutális nemi erőszakot (Eriksson Baaz – Stern 2009: 511-512). Ez utóbbi magyarázat megfelel a hadviselésről és a katonákat sújtó pszichés traumáról fennálló általános elképzeléseknek, vagyis hogy a háború mint „abnormális” állapot hatása a harcoló személyre az általa elkövetett erőszak olyan mértékéhez vezethet, amely már egyértelműen meghaladja a katona „normális” személyiségének határát. A gyakori feltételezéssel szemben tehát a kongói katonák a sajnálatos és nem kívánatos erőszakot a szenvedés és rossz vezetés „eredményeképp”, nem pedig egy elfogadott és természetes állapotként értelmezték (Eriksson Baaz – Stern 2008: 80-81).

Az interjúk során szinte az összes katona megemlítette, hogy a nemi erőszak rossz, morálisan elfogadhatatlan és tilos, mind a katonai, mind a civil életben, vagyis azt egy „deviáns” magatartási formának tartották. Mégis narratíváikban egyértelműen megjelent, hogy a „normális” nemi erőszakot – az „ördögi” nemi erőszakkal szemben – elfogadhatóbbnak találták; valaminek, ami a férfi másképp kielégíthetetlen szexuális vágyának „terméke” (Eriksson Baaz – Stern 2009: 513).

Természetesen, mint arra már utaltunk, az „elkövetők igaza”, narratívája nem kizárólagos, csak úgy, mint ahogy az áldozatok tapasztalatai sem szolgáltathatnak egyedüli és kielégítő magyarázatot a szexuális erőszak gyakorlatára. Az interjúkban megszólaltatott katonák száma csupán töredékét képezi a hadsereg egészének, az általuk említett motivációk és magyarázatok tehát nem tekinthetők reprezentatívnak, nem képezhetik általánosítások alapját. Azért is igaz ez – és az etnikai alapú feszültségek hiánya a katonák diskurzusáiban talán ezzel is magyarázható –, mert a megkérdezett katonák főképp ex-FAZ és ex-FAC háttérrel rendelkeznek, így nem jelenítik meg a Kelet-Kongóban korábban különböző lázadó mozgalmakban harcoló, majd a hadseregbe integrált katonák nézőpontjait. A katonák „megszólaltatása” nem azt a célt szolgálta, hogy számukra az általuk elkövetett súlyos bűntettek alól felmentést adjunk, tetteik igazoltnak, jogosnak véljük, erről természetesen szó sincs. Azonban meggyőződésünk, hogy ezek a beszámolók jelentősen árnyalják a kongói háborúban elkövetett szexuális erőszakra kialakult képet, főképp mivel láthattuk, hogy azok jelentős részét a katonák egyáltalán nem egy katonai stratégia részeként írták le.

5.1.4. A szexuális erőszak elkövetésének azonosítható mintái és indítékai

A kongói hadsereg háttérének, illetve a katonák egyéni motivációinak ismeretében, valamint újabb források bevonásával a következőkben a FARDC által elkövetett szexuális erőszak mintáit igyekszünk azonosítani; továbbra is arra keressük a választ, hogy a hadsereg által elkövetett nemi erőszak mennyiben képezi egy tágabb, felülről irányított katonai stratégia részét, illetve mennyiben tekinthető egyéb motivációk eredményének.

Az előbbieken már láthattuk, hogy egyéni szinten milyen motivációkkal magyarázták az egyes katonák a nemi erőszak elkövetését. A FARDC kötelékében szolgálók közül legtöbben az – akár feleségük, akár parancsnokaik, feljebbvalóik, illetve tágabb értelemben az egész társadalom általi – elhagyatottság érzéséből és a szegénységből következő frusztrációt és szenvedést jelölték meg az erőszak közvetett kiváltó okaként, melyek egyértelműen kötődnek a katonák gazdasági-társadalmi helyzetéhez. Számos katona a jobb élet, könnyebb megélhetés, magasabb társadalmi presztízs, oktatási lehetőségek reményével magyarázta a hadseregbe való belépését. Valójában azonban többségük számára a hadsereg sem biztosított jobb megélhetési alternatívát annál, mint amit egy egyszerű polgár általában tapasztalt a szélsőséges szegénységgel sújtott országban; egyes katonák kifejezetten így fogalmaztak: „úgy élünk, mint a kutyák” (HRW 2009a: 44). A nem megfelelő fizetés és ellátás következtében a katonák többsége számára – a civil lakosság kizsákmányolásán keresztül – fegyverük válik megélhetésük fő biztosítékává. Ezzel összefüggésben a FARDC katonák által elkövetett szexuális erőszak jelentős részének háttérében valóban valamiféle instrumentális logika húzódik meg, amely viszont sokkal inkább tekinthető személyes *megélhetési stratégiának*, mintsem egy felülről irányított katonai stratégia részének. Az ilyen motivációkkal elkövetett nemi erőszak tágabb kontextusa a helyi lakosság zaklatása, kizsákmányolása, vagyis az egy olyan eseménysor része, mely során a katonák néhány civil lakost vagy akár egész falvakat támadnak meg, fosztogatnak, kényszer és erőszak révén élelmet, pénzt, állatokat, egyéb vagyontárgyak követelnek az ott élőkötől. A fosztogatásokkal egy időben elkövetett szexuális erőszak egy olyan trend, amely Kelet-Kongó sok olyan területén jellemző, ahol a kongói hadsereg katonái állomásoznak (HRW 2009a: 27). A nemi erőszak ezekben az esetekben sokszor pusztán az említett személyes frusztrációk levezetése, a hatalomvágy, a férfiasság kiélésének eszköze lehet egy olyan környezetben, melyben az erőszak mindennaposá, „normálissá” vált. Ráadásul ha egy kisebb csoport néhány tagja rendszeresen követ el szexuális erőszakot, akkor a konformitási hatás következtében a többi tag által elkövetett szexuális erőszak társadalmi költségei is csökkennek, ami azt eredményezi, hogy azok a személyek, akik egyébként nem lennének hajlamosak erőszakot elkövetni, a csoportban betöltött pozíciójuk védelme érdekében szintén részt fognak venni abban (Wood 2006: 323). Ez a folyamat hasonlóan játszódik le a fiatalokból álló bandákban is, és tekintettel arra, hogy a kongói konfliktus során rendkívül gyakori a csoportos nemi erőszak, valószínűleg ebben az esetben is gyakran a csoportos kötődés, a csoporthoz tartozás megerősítésének egy formáját jelenti.

A megélhetési stratégia egy speciális formája a nők elrablása, amit gyakran szexuális rabszolgaságnak is neveznek. Egyes szerzők szerint azonban az, hogy az elrabolt nők rendszeresen nemi erőszak áldozatává is válnak, még nem jelenti azt, hogy ez volt elrablásuk valódi oka; sok esetben ugyanis a nők produktív munkaerejének szükségessége a meghatározó motiváció fogva tartásukban (Coulter et al 2007: 2). A mindennapi teendőket, mint a főzés, mosás, mezőgazdasági termelés ugyanis a háborús időszakban is el kell látni, ezért a nők gyakran igen fontos szerepet játszanak a

kombattánsok mindennapi túlélésének biztosításában, illetve a háború rendszerének működtetésében és fenntartásában (Coulter et al 2007: 2).¹⁰⁸ Az elrablásuk után szexuális szolgáltatásokra, háztartási és mezőgazdasági munkavégzésre kényszerített nők ellen elkövetett szexuális erőszak tehát a „gazdasági erőszak” egy formáját jelentheti (Omanyondo Ohambe et al 2005: 47).

Az elkövetők egyéni szintjét vizsgálva tehát azt találjuk, hogy a szexuális erőszak a legtöbb esetben valamilyen személyes hasznot, jutalmat hordoz, akár a hatalmon és erőszakon keresztül kiélt férfiasság „performatív aktusaként”, akár egy adott csoporthoz való tartozás bizonyítékaként, vagy éppen egy megélhetési stratégia részeként. Hasonló módon érvelt Butler, Gluch és Mitchell, amikor az egyéni döntésekre hangsúlyt helyezve, a megbízó-ügynök probléma¹⁰⁹ keretében vizsgálták a kormányzati biztonsági erők által elkövetett szexuális erőszakot (ld. Butler et al 2007). Érvelésük szerint a politikai erőszaknak ez a speciális formája az ellenőrizhetetlen ügynökök – ide tartoznak többek között a nemzeti hadsereg, a rendőrség, az elnöki testőrség, a kormány által támogatott fegyveres csoportok tagjai – személyes motivációinak eredménye. Az állam ügynökei számára ugyanis a szexuális erőszak önmagában a jutalom egy formája lehet, egy olyan pótlólagos haszon forrása, melyet egyenruhájukkal, hatalmukkal és tekintélyükkel való visszaélésükből adódóan aknázhatnak ki (Butler et al 2007: 669). A kutatók egy 163 országból álló minta alapján úgy találták, hogy – az ügynökök ellenőrizhetetlenségét implikáló változókként - a demokrácia, illetve a gazdasági fejlettség foka, valamint a korrupció feletti kontroll mértéke¹¹⁰ fordított kapcsolatban áll az ügynökök által elkövetett szexuális erőszak előfordulásának mértékével; egyúttal a változók közül a korrupció feletti kontroll, illetve annak előfordulási valószínűsége mutatta a legrobosztusabb negatív korrelációt a szexuális erőszak gyakoriságával (Butler et al 2007: 675-676). A FARDC hátterét ismerve kijelenthetjük, hogy a korrupció, az állam ügynökeinek különböző rejtett

---

¹⁰⁸ Meredith Turshen hasonlóképpen azt fogalmazza meg, hogy a szisztematikus nemi erőszak a nők tulajdonától – saját produktív és reprodukív kapacitásaiktól, illetve személyes vagyontárgyaiktól – való megfosztását szolgálhatja (ld. Turshen 2001).

¹⁰⁹ A megbízó-ügynök modellt eredetileg a könyvvitel, a jog és a közgazdaságtan alkalmazta, a „vásárlók” (vagyis a megbízók) és „eladók” (ügynökök) közötti szerződéses kapcsolat leírására (Waterman – Meier 2004). A megbízó-ügynök elmélet (*principal-agent theory*) két sarokköve az eltérő célokból eredő konfliktus, valamint az információs aszimmetria problémája; egyrészt a megbízónak – jelen esetben például a hadsereg főparancsnokának, tágabb értelemben a kormányzatnak, mely felé a hadsereg lojalitással tartozik – és az ügynöknek – a harcokban közvetlenül résztvevő katonáknak – különböző érdekeik, céljaik lehetnek. Másrészt bár formálisan a megbízó irányít és gyakorol felügyeletet, az ügynök lényegesen több információval rendelkezik mind az adott területtel, mind saját céljaival és tevékenységével kapcsolatban. Ebből adódik, hogy az információs hátrány következtében a megbízó nem képes megfelelően ellenőrizni az ügynök tevékenységét, az ügynök pedig, visszaélve helyzetével, a tudása, egyenruhája, valamint a kormányzati források által biztosított előnyöket saját javára használhatja fel (Butler et al 2007: 670).

¹¹⁰ A kutatók a következőképpen érveltek: ahol a demokrácia foka magasabb, ott az információk áramlása könnyebb, vagyis nagyobb az ügynökök feletti felügyelet és azok elszámoltathatósága, tehát alacsonyabb lesz az általuk elkövetett szexuális erőszak mértéke. A gazdasági fejlettséggel összefüggésben áll a köztisztviselők fizetése; ha a köztisztviselők – jelen esetben a katonák, rendőrök – fizetése magasabb, akkor jobban becsülik pozíciójukat és kevesebb késztetést éreznek arra, hogy azt veszélyeztessék. A pénzügyi korrupció előfordulása pedig növeli az egyéb rejtett tevékenységek – például a szexuális erőszak – elkövetésének valószínűségét, tehát minél kisebb a korrupció lehetősége, annál alacsonyabb lesz az ügynökök által elkövetett szexuális erőszak mértéke (Butler et al 2007: 673-675).

tevékenysége – gondoljunk csak a természeti erőforrások illegális kitermelésében és kereskedelmében játszott szerepre, vagy a katonák zsoldjának elsikkasztására – egyértelműen meghatározóak a kongói esetben. Azonban nem az „ellenőrizhetetlen ügynökök” által elkövetett erőszak a FARDC katonáknak betudható szexuális erőszak egyetlen mintája.

A szexuális erőszakot mint háborús fegyvert, stratégiát az elkövetők csoportos szintjén értelmezhetjük, és általában katonai vezetők vagy politikus általi hivatalos ösztönzést, támogatást értünk rajta (Solhjell 2008: 39). Ez az a kategória, melyre a katonák a velük készült interjúk során „ördögi”, különösen kegyetlen és durva nemi erőszakként utaltak. A nemi erőszaknak ezt a típusát általában családtagok, szomszédok, a falvak lakosai előtt, éppen ezért gyakran közterületeken követik el; e típusnál gyakori a csoportos nemi erőszak, illetve a bántalmazás egyéb formái, a kínzás, a test megcsónkítása, illetve néha az áldozat megölése is. A szexuális erőszak elkövetési módszereinek hátterében ilyenkor nem csupán az áldozat megalázásának, a felette gyakorolt dominancia igényének személyes motivációja áll; az erőszaknak ez a típusa egyértelműen a tágabb közösség számára mutatott „példán”, a számukra okozott traumán keresztül a lakosság ellenállásának megtörésére, a felettük gyakorolt hatalom kifejezésére, egyúttal az adott fegyveres csoportnak való behódolásra kényszerítésére, illetve nagyon gyakran az ellenséggel való vélt vagy valós kooperáció megbüntetésére irányul. A nemi erőszak ebben az esetben egy széleskörű támadás részét képezi, jellemzően az éppen aktuális fegyveres összecsapásokkal egy időben zajlik. Azokon a területeken és/vagy időszakokban, melyekre nem jellemzőek fegyveres összetűzések, a már említett „gazdasági erőszak” nem kizárólag egyes katonák, de egész csoportok számára hasznos lehet túlélésük biztosításához, ráadásul egy adott faluközösség ellenőrzés alá vonása kritikus lehet akkor is, ha a közelben természeti erőforrások találhatóak.

Különböző szervezetek jelentései szerint egyértelműen következtethetünk arra, hogy a FARDC bizonyos egységei is „alkalmazzák” a nemi erőszakot a polgári lakosság elleni szisztematikus támadás részeként. A kongói és ruandai hadsereg FDLR elleni közös hadművelete, az *Umoja Wetu* során nemi erőszak áldozatául eső 21 éves lány például arról számolt be, hogy kinyarwanda nyelven beszélő katonák azzal gyanúsították meg, hogy az FDLR-hez tartozik (HRW 2009b: 92). Egy másik eset kapcsán, mely szintén az *Umoja Wetu* alatt történt, az is világosan látható, hogy a FARDC-ba integrált, korábban különböző milíciák tagjai gyakran a hadseregen belül, annak „leple” alatt folytatják eredeti háborújukat. A korábban a CNDP-ben harcoló FARDC katonák például Masisi körzet egyik településén azért büntettek egy 52 éves férfit és feleségét is nemi erőszakkal, mert szerintük a házaspár a tuszikhoz tartozó dombra épített házat (HRW 2009b: 93). A MONUC és a FARDC közös hadművelete, a *Kimia II* alatt tovább folytatódtak a súlyos emberi jogi jogsértések, köztük a széleskörű szexuális erőszak is. A *Human Rights Watch* által Észak-Kivuban dokumentált, a *Kimia II* hadművelet során elkövetett 527 szexuális erőszak-esetből 350-et az áldozatok vagy szemtanúk egyértelműen a FARDC katonáknak tulajdonítottak (HRW 2009b: 105). Jó néhány, korábban a CNDP-ben különböző tisztségeket betöltő, a *Kimia II* során a FARDC-ban ezredesi pozícióban szolgáló személy, illetve a hadművelet parancsnokhelyettese, a már említett Bosco Ntaganda esetén is erős a gyanú, hogy háborús és emberiség elleni büntettek elkövetésére adtak parancsot (HRW 2009b: 113-114). A legtöbb esetben azonban nagyon nehéz egyértelműen megállapítani a parancsnoki felelősséget, mert Észak-és Dél-Kivuban is – talán tudatos taktika eredményeképp – állandóan cserélődtek a tisztségviselők. Egyes források szerint a *Kimia II* észak-kivui parancsnoka, illetve az egész hadművelet főparancsnoka szinte

semmilyen ellenőrzést nem gyakorolt a területeken tevékenykedő parancsnokok felett, nem hagyták jóvá a műveleteket, és talán még azzal sem lehettek tisztában, hogy azok egyáltalán elindultak (HRW 2009b: 114).

A jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem beszélhetünk arról, hogy a FARDC katonák által elkövetett szexuális erőszak a legfelsőbb katonai-politikai vezetés által elrendelt stratégia lenne; nem csak abból következtetünk erre, hogy a katonákkal készült személyes interjúk során ennek lehetősége nem merült fel. Makroszintű megközelítésben a szexuális erőszak hadviselési stratégiaként szolgálhat egy felülről elrendelt és irányított, a katonai hierarchia különböző szintjei által közvetített, majd az egyes katonák által ténylegesen kivitelezett gyakorlat formájában. Ugyanakkor Wood szerint ahhoz, hogy a katonák valóban készek legyenek a polgári lakossággal szembeni erőszak e szélsőséges formájának végrehajtására, feljebbvalóikat, illetve azok irányítását és tekintélyét legitimként kell elfogadniuk (Woodot idézi Solhjell 2008: 46). Wood továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a kombattánsok akkor követik a kiadott parancsokat, ha keresztülmentek bizonyos szocializációs folyamatokon és megfelelő kiképzést kaptak a hadviselési technikák szempontjából. Ráadásul – érvel Wood – ha egy fegyveres csoportnak, illetve a mögötte álló politikai-katonai vezetésnek az a célja, hogy egy adott területet a későbbiekben kormányozzon, akkor a vezetők kevésbé fogják tolerálni az ott élő lakosság ellen elkövetett széleskörű nemi erőszakot (Wood 2006: 328-329); ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy az erőszak – a szexuális erőszak pedig különösen – komoly ellenállást válthat ki a polgári lakosság részéről. A FARDC szervezetlensége, a katonák megfelelő kiképzésének és ellátásának hiánya, a dandárokon belüli feszültségek – melyek sokszor éppen a parancsnokok legitimitásának megkérdőjelezéséből adódnak –, az egyes egységek viszonylagos szabadsága és a felsőbb katonai vezetés kontrollja alól való kiesése mind jelentősen hozzájárulnak a polgári lakossággal szembeni súlyos emberi jogsértések elkövetéséhez. Emellett eleve a tény, hogy az integrált kongói hadsereget korábban egymással ellenséges viszonyban álló katonák alkotják, akik sokszor megőrzik kötődéseiket a még harcoló milíciák felé, még tovább súlyosbítja a helyzetet. A korábban a mai-mai, a CNDP és egyéb lázadó milíciák kötelékében harcolók eredeti – a föltulajdon, ezzel szoros összefüggésben az állampolgárság kérdésén, az átpolitizált etnikai hovatartozáson, illetve az ideológiai tartalomtól mentes gazdasági érdekeken alapuló – sérelmei és követeléseai ugyanis feltételezhetően nem tűnnek el csupán a kongói hadseregbe történő integrálással.

Az, hogy makroszintű értelemben jelenlegi tudásunk alapján nem beszélhetünk a FARDC katonáknak tulajdonítható széleskörű szexuális erőszokról mint a legfelsőbb vezetés által elrendelt átfogó katonai stratégiáról még nem jelenti azt, hogy ezért a katonai-politikai vezetése nem tartozik felelősséggel. Valójában ugyanis az eredmény tekintetében nincs különbség abban, hogy az adott gyakorlatot elrendelik, bátorítják vagy szemet hunyva felette, az elkövetők felelősségre vonásának elmulasztásával hagyják, hogy az tovább folytatódjon. A szexuális erőszak elkövetését övező széleskörű büntetlenségre a későbbiekben még visszatérünk.

5.2. Céltalan lázadás? – Milíciák és szexuális erőszak

A FARDC katonák által elkövetett szexuális erőszak azonosítható mintái közül mindegyiket megtalálhatjuk a többi fegyveres csoportnál – többek között az FDLR, a CNDP és a mai-mai milíciák esetén – is; különösen igaz ez általában a civil lakosság

fosztogatásával egybekötött nemi erőszakra (ld. HRW 2007). A Kivu tartományokra jellemző gazdasági-társadalmi problémák azonban – melyekről a harmadik fejezetben bővebben is szóltunk – számos további motivációt is lehetővé tesznek, főképp az átpolitizált etnikai hovatartozás, illetve az azzal szoros összefüggésben álló, földhasználati jogokkal kapcsolatos helyi konfliktusok talaján. A Mobutu-rezsim utolsó éveiben fokozódó „autochton”-„idegen”, illetve a ruandai népirtás következtében Kongó keleti régiójába „importált” tuszi-hutu ellentét jellegéből adódóan jogosan következtethetünk arra, hogy az ellenséges csoporthoz tartozó nők elleni széleskörű és szisztematikus szexuális erőszak szolgálhat bizonyos háborús célok elérésének eszközeként; azonban a különböző észak-és dél-kivui milíciák esetén sem kizárólag ilyen motivációkkal magyarázható a nemi erőszak „alkalmazása”.

A Kelet-Kongóban tevékenykedő fegyveres csoportok és milíciák általános hadviselési motivációit három jelentős, egymást kölcsönösen erősítő szinten értelmezhetjük. Egyrészt meghatározó a személyes meggazdagodás vágya – mind egyéni, mind a vezetés szintjein –, valamint átfogó szervezeti szinten az illegális gazdasági tevékenységek, mint a bányászati területek elfoglalása és ellenőrzése, a fegyverek/lőszerke és egyéb utánpótlás számára a szállítási útvonalak biztosítása, a fegyverkereskedelem, az illegális adószedés és a fosztogatás (Thakur 2008: 60). Másrészt fontos szempont – főképp a mai-mai milíciák és a CNDP számára – a saját közösség biztonságának garantálása, illetve földjeinek védelme, melynek szükségességét felerősítik az átpolitizált etnicitásból adódó vélt vagy valós veszélyek (Thakur 2008: 60). A harmadik szint az átmeneti időszakot követő politikai légkörből adódó előnyök kiaknázásához és a demilitarizációs folyamat elutasításához kötődik. A második kongói háborút követő politikai átmenet és újjáépítés során a politikai együttműködés, a hadsereg integrációja és a gazdasági növekedés élvezett prioritást, az ebből adódó széleskörű büntetlenség pedig – például a különböző FARDC-ba integrált, súlyos háborús és emberiség ellenes bűntettek elkövetésében részes fegyveres csoportok kombattánsainak felelősségre vonásának elmulasztása, számukra átfogó amnesztia biztosítása – jelentősen megkönnyíti a milíciák fennmaradását és további elszaporodását (Thakur 2008: 61). Mint lehetséges járható út, a különböző Észak-és Dél-Kivuban továbbra is aktív fegyveres mozgalmak előtt a már a kongói politikai életbe, valamint a hadseregbe integrált korábbi lázadó csoportok példája áll; ahhoz, hogy saját követeléseik meghallgatásra és kielégítésre találjanak, ezek a milíciák egy igen szélsőséges útját választják annak, hogy a politikai tárgyalóasztalnál helyüket biztosítsák. Ez az út a polgári lakosság ellen elkövetett széleskörű erőszak, mely nem csupán a szexuális erőszakot, de a tömeges mészárlást, az önkényes letartóztatást, kínzást, csonkítást, és az erőszak egyéb formáit is magában foglalja. A fegyveres csoport hatalmának és erejének, általában a biztonság veszélyeztetésére irányuló jelentős képességének bizonyítása lehet az egyik motiváció a széleskörű szexuális erőszak elkövetésére, ez pedig valójában egy háborús stratégia eszközeként szolgálhat.

Az FDLR, a CNDP és a mai-mai milíciák által elkövetett nők elleni erőszak további lehetséges okait magyarázhatjuk e mozgalmak etnikai törésvonalak mentén történő szerveződésével is. Az FDLR belső magját például még mindig a ruandai népirtásban résztvevő, ex-FAR és *Interahamwe* tagok alkotják, habár harcosaik többsége ebből a szempontból ártatlan, hiszen a népirtás idejében ezek a fiatalok csupán gyerekek voltak (Spittaels – Hilgert 2008: 8). Mivel a ruandai események során bizonyos esetekben a széleskörű és szisztematikus szexuális erőszak a népirtás egy formájaként szolgált (ld. Sharlach 2009), ezért a ruandai hutukból szerveződő különböző fegyveres csoportokat, így az FDLR-t is gyakran érte az a vád, hogy az „erőszak kultúráját” ők honosították meg Kongóban. Ez a feltételezés a helyi, „autochton” népcsoportok

részéről fennálló tágabb diskurzusba illeszkedik, amely az „idegeneket”, külföldieket tekinti elsődleges bűnbaknak a kongói konfliktus kirobbanása és elhúzódása kapcsán. A negyedik fejezetben már említett, az *International Alert* által végzett kutatás eredményei szerint például a megkérdezett nők 57.3 százaléka határozottan meg volt győződve arról, hogy a külföldi fegyveres erők tagjai által velük szemben elkövetett szélsőséges erőszak és kegyetlenség egy átfogó terv része, amely a kongói nép vagy a szűkebb közösségek elpusztítását szolgálja; az áldozatok többek között azt is állították, hogy a HIV vírus terjesztése is ennek a szándékos stratégiának a részét képezheti (Omanyondo Ohambe 2005: 48-49). Talán nem meglepő módon ezek az elképzelések gyakran megjelennek a nyugati médiában is, bár azt a kérdést nem sokan teszik fel, hogy ha a felnőtt népesség nagyjából 90 százalékát még soha nem is tesztelték a vírusra (Gouzou et al 2009: 50), akkor a katonák miképp lehetnének fertőzöttségük tudatában, ami lehetővé tenné az említett tudatos stratégia kivitelezését. Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy az etnikai alapokon szerveződő milíciák az etnikai tisztogatás egy formájaként használják a nemi erőszakot, elsősorban a szélsőséges erőszak egy formájaként, amellyel terrorizálják és távozásra kényszerítik a nemkívánatos népcsoportokat. Különösen igaz lehet ez azért, mert a kelet-kongói konfliktus egyik meghatározó eleme a földért folytatott küzdelem, a kényszermigráció pedig a földszerzés egyik eszközeként szolgálhat. Ezzel kapcsolatban azonban nem állnak rendelkezésünkre megfelelő források és információk, ezért találgatásokba nem bocsátkoznánk.

A FARDC katonák esetén említett „büntető nemi erőszak”, vagyis az ellenséggel való vélt vagy valós kooperáció megtorlása szexuális erőszak formájában a különböző milíciák esetén is igaz. Az FDLR például az ellene indított *Umoja Wetu*, majd *Kimia II* hadműveletekre a polgári lakosság elleni tömeges és szisztematikus erőszakkal, többek között nemi erőszakkal válaszolt, de a CNDP nemzeti hadseregbe történő integrációját megelőzően erre a mozgalomra is hasonló stratégia volt jellemző (HRW 2007: 36; HRW 2009b: 51-53). „Békeidőben”, vagyis fegyveres harcok nélküli időszakokban a „gazdasági erőszakként” is felfogható szexuális rabszolgaság szintén gyakori ezeknél a fegyveres csoportoknál, sőt előfordul, hogy a kombattánsok – talán valamiféle normalitásra vágyva az abnormalis körülmények között – feleségként kezelik az erőszak áldozataul eső nőket. Bizonyos források szerint a mai-mai milíciák esetén a szexuális erőszak kultúrspecifikus jelentést is hordoz, hitük szerint ugyanis a nők egy bizonyos csoportjával – szűz lányokkal, várandós nőkkel és szoptató anyákkal, illetve pigmeus nőkkel – létesített szexuális kapcsolat mágikus hatalmat és legyőzhetetlenséget biztosít számukra a csatamezőn (Omanyondo Ohambe 2005: 49-50). Nehéz megállapítani, hogy ténylegesen mennyire elterjedt ez a gyakorlat, illetve hogy az valóban e csoportok hagyományos kultúrájának részét képezi-e, vagy csupán a külső szemlélők által alkotott sztereotípiák közé tartozik (Solhjell 2008: 45).

A különböző fegyveres csoportok harcosainak egyéni szintjét vizsgálva azonban azt kell látnunk, hogy a polgári lakosság elleni erőszak számukra is gyakran egyfajta „megélhetési stratégia” részét képezi. A Kivu tartományokban aktív milíciák és lázadó hadseregek nagy része tizennyolc éven aluli fiatalokból áll; számukra a besorozás gyakran alternatívát jelent egyéb munkalehetőségek hiányában, illetve az iskolarendszer összeomlásnak következtében, mely de facto privatizáláson ment keresztül és hatalmas költséget jelent a legtöbb család számára (Beneduce et al 2006: 5). Továbbá az állam összeomlása a biztonság általános hiányához vezetett, ez pedig ideális hátteret biztosít a helyi vezetők számára, hogy az etnikai identitás manipulálásán keresztül fegyveres csoportokhoz való csatlakozásra ösztönözzék a fiatalokat. Ebben a helyzetben – David Keen érvelése szerint – a társadalmi hierarchia csúcsán és alján lévő szignifikáns

csoportok számára egyaránt lehetőséget, nem pedig problémát jelent az erőszak (idézi Beneduce et al 2006: 5). Weinstein érvelése szerint az opportunisták lázadó mozgalmak résztvevői elsősorban rövidtávú anyagi haszonszerzés céljából csatlakoznak ezekhez a csoportokhoz, emiatt kevésbé elkötelezettek a mozgalom céljai iránt, általában fegyelmetlenség, a polgári lakosság fosztogatása, tulajdonuk elpusztítása, az ellenük elkövetett széleskörű erőszak jellemzi őket (Weinstein 2007: 204-205). Wood szerint azonban abban az esetben, ha egy lázadó mozgalom rá van utalva a helyi lakosság támogatására – például a túlélést biztosító mezőgazdasági termelés, vagy a fegyverek beszerzését finanszírozó ásványkincsek kitermelése kapcsán –, akkor sokkal inkább mérsékli a lakosság elleni erőszakos eszközök alkalmazását (idézi Solhjell 2008: 51). Az igazság azonban az, hogy bár a Kelet-Kongóban működő fegyveres csoportok egyértelműen függenek a helyi lakosságtól, együttműködésüket sokkal inkább kényszer és erőszak, nem pedig békés eszközök segítségével érik el.

A kivui lázadó mozgalmakat azonban nem lehet kizárólag gazdasági motivációk által vezérelt, opportunisták szereplőkként leírni, főképp a már említett, a konfliktus hátterében húzódó politikai-társadalmi konfliktusok miatt.¹¹¹ Legalább ennyire helytelen az a megállapítás is, hogy ezek a fegyveres csoportok kizárólag stratégiai célok elérése érdekében alkalmazzák a széleskörű szexuális erőszakot. Mint azt a következőkben látni fogjuk, az erőszak bizonyos szempontból a helyi lakosság, főképp a fiatal, felnövekvő generáció számára az identitás egy alternatív megfogalmazásának formájává vált egy olyan időszakban, melyben a tradicionális kultúra és a társadalmi szerveződés hagyományos formái már nem képesek a valóságnak értelmet adó, azt strukturáló funkciójukat ellátni (Beneduce et al 2006: 6).

5.3. A szexuális erőszak elkövetésének tágabb kontextusa

A kongói háború során elkövetett szexuális erőszak vizsgálata mindenképpen megköveteli annak tágabb, politikai, gazdasági és szociokulturális kontextusának vizsgálatát is. Bár a dolgozat terjedelmi korlátaiból adódóan ezeket a szempontokat csak igen vázlatosan tudjuk áttekinteni, mégis fontosnak tartjuk megemlíteni őket, hiszen tovább árnyalják a jelenségről az előzőekben kialakított képet.

Számos kutató érvelt már az afrikai konfliktusok kapcsán amellyel, hogy erős összefüggés mutatkozik a fiatalok gazdasági és társadalmi marginalizálódása és a háború előfordulásának valószínűsége között; ez a folyamat egyértelműen meghatározó Észak- és Dél-Kivu esetében is (Jourdan 2006: 7). A fiatal generáció fokozatos társadalmi és gazdasági perifériára szorulása olyan komplex történelmi folyamatok eredménye, mint a földosztás hagyományos rendszerének erodálódása, vagy az állam és

---

¹¹¹ Az utóbbi években igen népszerű lett a különböző lázadó mozgalmakat mindenféle politikai céloktól mentes, pusztán kapzsiságuk, gazdasági motivációik által hajtott, kegyetlen hadurak vezetése alatt álló csoportosulásokként leírni (Tull 2005: 95); igen jó példa ezekre a mára széleskörű elismerést élvező elképzelésre az első fejezetben ismertetett „új háborúk” elmélete. Bár a fosztogatás és a természeti erőforrások illegális kiaknázása egyértelmű jellemzője a kongói konfliktusnak is, az azonban nem értelmezhető kizárólag a különböző állami és nem-állami szereplők gazdasági érdekeinek függvényében. A két Kivu tartományban a fegyveres csoportok és a civil lakosok közötti komplex kapcsolatrendszer meghatározó elemei ugyanis olyan politikai-társadalmi kérdések, mint a földhasználati és állampolgársági jog, az identitás, illetve ezekkel igen szoros összefüggésben a fokozott migrációs nyomásból adódó problémák (Bøås 2008: 6).

intézményeinek összeomlása, különös tekintettel az oktatási rendszerre. A nehéz életkörülmények, illetve az ebből adódó frusztrációk egyértelműen hatással vannak a fiatalok fegyveres csoportokhoz való csatlakozására, amelyekben – mint azt az előbbiekben már említettük – a kombattánsok igen nagy hányadát teszik ki. Achille Mbembe érvelése szerint a jelenkori Afrika esetén a háború állapotát egy általános kulturális tapasztalatként szükséges felfogni, amely az identitások formálójává vált éppúgy, mint a család, az iskola és egyéb társadalmi intézmények (idézi Beneduce et al 2006: 6). A hagyományos közösségi normák és mechanizmusok erodálódása következtében a tradicionális kultúra már nem képes ellátni identitásformáló szerepét, ugyanakkor a modernizáció és fejlődés eszméje szintén megbukott, ez pedig további kiábrándultsághoz és frusztrációhoz vezet a fiatal generációk között (Beneduce et al 2006: 6). A „háború állapota” az egyéni és kollektív erőszak általános premisszájává, az erőszak pedig az identitás egy alternatív formálójává, az önkép megerősítésének egyik eszközévé válik. Jourdan szerint éppen ezért a háborúk elhúzódó jellege egy olyan változó, melyet mindenképpen szükséges figyelembe venni az afrikai konfliktusok vizsgálata során (Jourdan 2006: 12). Kelet-Kongóban éppen úgy, mint számos más régióban, a háború elvesztette kivételes jellegét a mindennapi életben: a kombattánsok számára szinte lehetetlen saját helyzetükre vonatkozóan olyan ideológiai vagy politikai magyarázatot kialakítani, mellyel tetteiket igazolni tudnák. Ebben a helyzetben az erőszak önmagát szentesítő gyakorlattá válik, akár a személyes bosszú által motivált gyilkosságok és pusztítás, a bizonyos anyagi javak iránti kapzsiság által vezérelt fosztogatás, vagy éppen egy nő birtoklásának pillanatnyi vágya által motivált nemi erőszak formájában (Jourdan 2006: 12). Ez utóbbi esetben tehát a nők elleni szexuális erőszak egyáltalán nem kötődik a háború általános céljaihoz – már ha ezek léteznek egyáltalán –, hanem az elkövető személyes identitásának formálójaként szolgál. Ez a megállapítás rímelt a kongói hadsereg katonáival készült interjúkból levonható tapasztalatokra, amennyiben azok szintén a „bukott” férfiasság átmeneti ellensúlyozására, az alacsony gazdasági-társadalmi státusból, illetve a rossz életkörülményekből adódó frusztrációk, harag és szenvedés kiélésére engednek következtetni a szexuális erőszak funkciójának értelmezése során.

A szexuális erőszak széleskörűvé válásához továbbá közvetetten, de igen jelentősen hozzájárul az a büntetlenség, amely annak elkövetését általában övezi. Ez nagyrészt a bűnüldözésért és igazságszolgáltatásért felelős intézményrendszer teljes működésképtelenségéből, a politikai akarat hiányából, illetve a mindent átható korrupció gyakorlatából egyaránt következik. A 2006-ban a kongói büntetőtörvénykönyvhöz csatolt szexuális erőszakra szóló törvény,¹¹² illetve a kongói igazságszolgáltatási rendszer reformjának jegyében történt néhány előrelépés, de a szexuális erőszak elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonása még mindig igen kezdetleges stádiumban van (HRW 2009a: 45-50). A tényleges elkövetőknek csupán töredékét ítélték el eddig a katonai bíróságok – a 2008-as év során például összesen 27 katonát ítélték el szexuális erőszak vádjával a két Kivu tartományban –, és egy igen figyelemreméltó trend továbbá, hogy szinte kizárólag alacsony rangú katonákat vádoltak meg, míg a magas rangú tisztek és parancsnokok által elkövetett eseteket, illetve parancsnoki felelősségük kérdését érintetlenül hagyták a bírósági vizsgálatok (HRW 2009a: 47). A FARDC katonákkal készült interjúk szövegéből egyértelműen kiderül, hogy számos katona szerint részben a büntetlenséggel magyarázhatóak a szexuális erőszak elkövetésének hátterében álló motivációk (Eriksson Baaz – Stern 2008: 79).

---

¹¹² A törvény főbb pontjainak összefoglalását ld. Gouzou et al 2009: 18-19.

Bár a nemzetközi közösség által támogatott programok túlnyomóan az állami intézményrendszer reformját tartják elsődlegesnek a büntetlenség felszámolásáért folytatott küzdelemben,¹¹³ véleményünk szerint ez a megközelítés önmagában nem lehet sikeres; egyrészt mert az áldozatok többsége nem bízik a nemzeti igazságszolgáltatásban, másrészt mivel a nemi erőszak kérdése egy olyan probléma, amelyet hagyományosan a különböző közösségeken belüli tradicionális problémamegoldó mechanizmusok segítségével büntettek és oldottak meg Kelet-Kongóban. Bár a háborút megelőzően a nemi erőszak-esetek általában nem kerültek bíróság elé – ilyen értelemben tehát nem jelent újdonságot az intézményes bűnüldözés és igazságszolgáltatás jelenlegi állapota –, a nemi erőszakot Kongó legtöbb részén súlyos bűncselekményként kezelték.¹¹⁴ A nemi erőszakra nem kizárólag vagy elsődlegesen a nő vagy lány mint egyén, hanem annak családja elleni büntettként tekintettek, ezzel összefüggésben pedig különböző módokon, kompenzációt és/vagy megszegényítést magában foglaló módszerekkel büntették azt (Gouzou et al 2009: 45). Ez annál is inkább fontos az egyes afrikai közösségek számára, mert azok alapvetően vallásos attitűdökön keresztül tekintenek a szexuális szokásokra, és a bevett normáktól való eltérést általában igen érzékeny kérdésként kezelik. A nemi erőszakhoz hasonló szexuális vétségek ugyanis megbolygathatják a közösségen belüli kapcsolatokat – a már eltávozott, szellemként tovább élő tagokat is beleértve –, ezért attól függetlenül, hogy a bűnösöket fizikailag megbüntetik-e vagy sem, a büntetteket rituális tisztítási szertartásnak kell követnie, máskülönben abból szerencsétlenségek származhatnak (Mbiti 1990: 144). A háború kitörésével ezek a tradicionális problémamegoldó mechanizmusok, illetve általában a hagyományos közösségi struktúrák szétestek; minden szinten a teljes büntetlenség váltotta fel őket, ez pedig nagymértékben hozzájárult a szexuális erőszak széleskörű elterjedéséhez, egyben annak „normalizálódásához” az egyes közösségeken belül.

A nyugati diskurzus túlnyomóan a nők rendkívül alacsony státuszával, a férfiak dominanciájával, általában a patriarchális társadalom értékrendjével magyarázza a kongói háború során elkövetett nők elleni erőszakot. Azonban féltő, hogy a nyugati média és a nemzetközi közösség utóbbi években megnövekedett érdeklődése a jelenség iránt – lévén a nőket kizárólag a fegyveres konfliktus áldozataként, gyenge, tehetetlen, passzív résztvevőjeként ábrázolja – végső soron szintén a nők változatlan helyzetéhez vezet, szemben azzal a sokat hangoztatott, már-már közhelyszerű kijelentéssel, mely

---

¹¹³ Igen jó példa erre a MONUC által 2009 tavaszán meghirdetett, Átfogó Stratégia a Szexuális Erőszak Elleni Küzdelemben a Kongói Demokratikus Köztársaságban (*Comprehensive Strategy on Combating Sexual Violence in DRC*) névre keresztelt akcióterv, melynek fő pillérei a büntetlenség elleni küzdelem, a megelőzés és az áldozatok védelme, a védelmi szektor reformja (SSR), valamint a szexuális erőszak túlélői számára nyújtott multiszektorális segítségnyújtás jelentik (bővebben ld. MONUC 2009d).

¹¹⁴ Itt azonban különbséget kell tennünk a nemi erőszak nyugati értelemben vett felfogása, illetve a helyi szokások által megszabott „definíció” között. Nem csupán a házasságon belüli nemi erőszak kategóriája nem létezik a legtöbb afrikai társadalomban, de a szexuális aktus hagyományosan bizonyos társadalmi funkciókkal is bír; így például néhány közösségben a vendégszeretet bevett jele a ház urának feleségét, lányát, vagy testvérét felajánlani a vendég számára, máshol a férj testvérenek, megint másutt az egy korcsoportba tartozóknak van joga szexuális kapcsolatot létesíteni a másik feleségével (Mbiti 1990: 143). Bár ezekben az esetekben valószínűleg fel sem merül a nők beleegyezésének kérése a szexuális kapcsolat létesítésére vonatkozóan, ezt a gyakorlatot azonban egyáltalán nem nemi erőszakként, hanem az adott közösségi szokások részeként szükséges kezelnie a jelenséget bizonyos mértékű megvetéssel megközelítő nyugati kutatóknak, női jogokért síkra szálló gondolkodónak és aktivistáknak egyaránt.

szerint a nők hatalommal való felruházása alapvetően szükséges a szexuális erőszak elleni küzdelem sikerességéhez. A szexuális erőszak jelensége iránti megnövekedett figyelemmel összefüggő probléma, hogy az akár alapot is adhat a polgári lakossággal szembeni széleskörű erőszak elkövetésére, ezáltal ugyanis a különböző fegyveres csoportok követeléseik érvényesítését, a politikai alkufolyamatban való részvételüket biztosíthatják.

A nyugati média és a nemzetközi közösség narratívájában – általában az afrikai háborúkhoz hasonlóan – a kongói konfliktus primitív, brutális, értelmetlen erőszakkal járó, „vérengző örületként” jelenik meg, a humanitárius beavatkozás gyakorlati megvalósítása során pedig elsősorban a szexuális erőszak következményeinek kezelésére, nem pedig okainak megszüntetésére költ hatalmas összegeket a „nyugati világ”. Eközben azt a kérdést szinte senki nem teszi fel, hogy milyen gazdasági érdekek állnak a kongói konfliktus folytatódása mögött, hogy milyen forrásokból finanszírozzák a különböző fegyveres csoportok azt a háborút, melyben mindennapossá és széleskörűvé vált a nők elleni szexuális erőszak. A dél-kivui Bukavuban helyi – kormányzati, egészségügyi, egyházi, illetve NGO szegmenst képviselő – vezetőkkel folytatott beszélgetések során az egyik résztvevő igen pontosan fogalmazta meg a humanitárius segítségnyújtás, illetve általában a nemzetközi közösség beavatkozásának Janus-arcú természetét: „(...) kukoricát és babot adnak nekünk. Nem a szükségleteinkre reagálnak. Mindenekelőtt a háború befejezését igényeljük. Ha a háború befejeződik... hozzanak utakat... nem vagyunk olyan szegények, mint ahogy azt Önök gondolják. Van földünk, ami... termékeny. Ez egy olyan föld, amelyen sok minden megterem... Három dologra van szükségünk Kongóban, egy kormányra, amely népét szolgálja, békére és utakra, ha ez a három dolog megvan, akkor szerintem a nemi erőszak és az erőszak [egyéb formája] is véget ér.” (Trenholm et al 2009: 7-8).

Mint láthattuk, a kongói háború során elkövetett szexuális erőszak háttérben húzódo motivációk és okok igen eltérőek lehetnek, akár a különböző fegyveres erők mint elkövetők között, akár az egyes fegyveres szervezeteken belüli egyéni, csoportos és átfogó szinteket tekintve. Bizonyos esetekben a szexuális erőszak valóban háborús taktikaként szolgál, elsősorban a polgári lakosság terrorizálása, behódolásra kényszerítése, az ellenséggel való vélt vagy valós együttműködés megbüntetése céljából. Sokszor azonban a szexuális erőszak inkább az egyéni és szűkebb csoportos megélhetési stratégia részét képezi, együtt jár a civil lakosság fosztogatásával, vagy a szexuális rabszolgaként elrabolt nők elleni „gazdasági erőszak” egy elemét jelenti. Megint más megközelítésben a nemi erőszak a „bukott” férfiasság átmeneti ellensúlyozását, az alacsony gazdasági-társadalmi státuszából, illetve a rossz életkörülményekből adódó frusztrációk, harag és szenvedés kiélését szolgálja, melyet kizárólag személyes motivációk hajtanak. Bármilyen közvetlen okokkal magyarázzuk is az egyes fegyveres csoportok tagjai által elkövetett nemi erőszakot, fontos szem előtt tartani annak tágabb kontextusát, vagyis azokat a politikai, gazdasági és szociokulturális struktúrákat és folyamatokat, melyek közvetetten szintén hozzájárulnak a széleskörű nők elleni erőszak gyakorlatához. Elemzésünk során elsősorban az elhúzódo háborús állapot fiatal generációkra gyakorolt identitásformáló hatását emeltük ki, különös tekintettel az erőszak normalizálódására, annak a valóság értelmezésében, strukturálásában játszott kiemelkedő szerepére. Rámutattunk továbbá arra is, hogy a hagyományos közösségi struktúrák, illetve a tradicionális problémamegoldó mechanizmusok összeomlása – a nemzeti igazságszolgáltatási rendszer működésképtelenségével kiegészítve – milyen hatást gyakorolnak a szexuális erőszak társadalmi belüli normalizálódására, annak széleskörű elterjedésére. Ugyanakkor kiemeltünk néhány olyan pontot, mely a nemzetközi közösség ambivalens szerepére is

rámutat a kongói háború során elkövetett szexuális erőszak kapcsán. Míg a nyugati diskurzus a másítás (*othering*) folyamatán keresztül saját felsőbbrendűségébe, modernitásába vetett hitét erősíti meg a barbárnak, primitívnek, kegyetlennek tekintett afrikai háborúkról és hadviselési szokásokról kialakított képpel szemben, addig annak kérdése fel sem merül, hogy a nyugati állami és nem-állami szereplők milyen szerepet játszanak a kongói háborús állapot fenntartásában, elsősorban, de nem kizárólagosan a természeti erőforrások illegális kitermelése és kereskedelme révén.

Következtetések

Jelen kutatás lefolytatásának kiindulópontjaként a kongói háború során elkövetett nők elleni erőszakról kialakult, főképp a nyugati média és a különböző kormányzati és nem-kormányzati szervezetek által kiadott jelentések megközelítésére jellemző kép kritikai jellegű felülvizsgálatának igénye szolgált. Mindenképpen pozitív fejleményként értékeltük, hogy az utóbbi két évtizedben jelentős paradigmaváltás történt a háborús időszakban elkövetett szexuális erőszak jelenségének, természetének értékelése tekintetében. A szexuális erőszakot a hadviselés több ezer éves történetének túlnyomó részében ugyanis a háborúk sajnálatos, ugyanakkor természetes kísérőjelenségének, „járulékos kárnak”, a katonák személyes ügyének – harci kedvük fokozásának vagy győzelmük jól megérdemelt jutalmának –, nem pedig a humanitárius jog súlyos megsértésének tartották. Az utóbbi évtizedekben mind a nemzetközi jogi szabályozás, mind a háborúk természetére vonatkozó elméleti gondolkodás, illetve a konkrét politikai gyakorlatok terén változás következett be a fegyveres konfliktusokhoz köthető szexuális erőszakról alkotott percepciók kapcsán. Ezt az eltolódást jelzi az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1820-as számú határozata is, amely a háborús időszakban a polgári lakosság elleni széleskörű és szisztematikus támadás részeként elkövetett szexuális erőszakot háborús taktikaként ismerte el. Ugyanakkor a kutatás kezdeti feltevései között azt is megállapítottuk, hogy – lévén a fegyveres konfliktusok számos szempontból rendkívül heterogének lehetnek – a nők elleni erőszakot mindig az adott háborús kontextus és körülmények ismeretében szükséges vizsgálnunk. Ebből adódóan a kongói háború konkrét példája kapcsán elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy kizárólag háborús stratégia részeként értékelhetjük-e a konfliktushoz köthető szexuális erőszak gyakorlatát – ahogy azt a nyugati diskurzus túlnyomóan sugallja –, vagy egyéb okokkal és motivációkkal is magyarázható a jelenség. A kutatás során kiemelten vizsgáltuk az elkövetők oldalát, észrevételünk szerint ugyanis mindezülig főképp az áldozatközpontú megközelítés dominált a háborús időszakban elkövetett szexuális erőszak értelmezése, értékelése kapcsán.

Gondolatmenetünk kifejtését a kongói háború eseményeinek, kontextusának áttekintésével kezdtük; ezáltal megkíséreltük bemutatni azt a rendkívül komplex válságot, melynek kontextusában a szexuális erőszak jelensége megragadhatóvá, értelmezhetővé válik. Különös hangsúlyt fektettünk a dolgozat vizsgálatának tárgyát képező két kelet-kongói tartomány, Észak-és Dél-Kivu gazdasági-társadalmi viszonyainak áttekintésére. Mint láthattuk, ebben a régióban az átpolitizált etnikai hovatartozás, a földért folytatott küzdelem, ezekkel szoros összefüggésben az állampolgárság kérdése mind fontos vetületét jelentik az itt élő, magukat autochtonnak tartó, és az idegennek tekintett népcsoportok közötti komplex konfliktusnak, melyet még inkább kiéleztek a ruandai népirtást követően ideérkező több mint egy millió menekült jelenlétéből adódó problémák. Utaltunk továbbá arra is, hogy a természeti erőforrások illegális kitermelése és kereskedelme a mai napig rendkívül fontos szerepet játszik a kelet-kongói konfliktus elhúzódásában.

Ezt követően a szexuális erőszak jelenségét, vagyis előfordulásának mértékét, a szexuális erőszak mintáit, az elkövetők és áldozatok jellemzőit, illetve az erőszak

egyéni és közösségi következményeit elemeztük. A szexuális erőszak gyakorlatát – elsősorban széleskörű elterjedéséből, elkövetési módszereiből, valamint egészségügyi, társadalmi és gazdasági következményeiből adódóan – valóban hatékony háborús fegyvernek ítéltük, ugyanakkor arra is rámutattunk, hogy a tömeges nemi erőszak pusztító következményei nem feltétlenül egy tudatos háborús taktika céljai lehetnek, vagyis a nemi erőszak nem csupán egy katonai stratégia eszközeként szolgálhat. Állításunkat az elkövetők egyéni, csoportos és átfogó szintjein fellelhető motivációk, célok és érdekek elemzésével támasztottuk alá. Kutatási eredményeink értékelése során beláttuk, hogy bár bizonyos esetekben a nemi erőszak valóban stratégiai célok elérésének eszközét jelentheti a kongói konfliktusban – például a polgári lakosság terrorizálása, behódolásra kényszerítése, az ellenséggel való vélt vagy valós kooperáció megbüntetése, vagy éppen a kényszermigráció előidézése folytán –, nagyon gyakran inkább szűkebb egyéni és csoportos szempontok és célok tartják fenn annak gyakorlatát.

A nemi erőszak ugyanis sokszor a katonák és harcosok megélhetési stratégiájának részét képezi, vagyis együtt jár a civil lakosság fosztogatásával, vagy a szexuális rabszolgaként elrabolt nők elleni „gazdasági erőszak” egy elemét jelenti. Egyéni szinten ugyanakkor – mint azt a kongói hadsereg katonáival készült interjúk tapasztalatai alapján láthattuk – a nemi erőszak a „bukott” férfiasság átmeneti ellensúlyozását, az alacsony gazdasági-társadalmi státusból, illetve a rossz életkörülményekből adódó frusztrációk, düh és szenvedés levezetését is szolgálhatja, vagyis azt elsősorban egyéni motivációk hajtják, nem pedig katonai parancsnokok vagy felsőbb vezetők utasítására történnek. Fontosnak tartottuk továbbá rámutatni a tágabb politikai, gazdasági és szociokulturális kontextus szerepére is a nemi erőszak elkövetésének „normalizálódása” kapcsán, még ha a dolgozat kereteit tekintve erre igen szűkre szabott lehetőségeink is adódtak. Kiemeltük többek között az elhúzódó háborús állapot – illetve az ahhoz szorosan kötődő erőszak – fiatal generációkra gyakorolt identitásformáló hatásának, valamint a helyi, hagyományos közösségi struktúrák, tradicionális problémamegoldó mechanizmusok összeomlásának szerepét a szexuális erőszak társadalmon belüli normalizálódásában, annak széleskörű elterjedésében.

A kutatás sikerességének kilátásait a kezdetektől beárnyékolta annak – elsősorban a rendelkezésünkre álló információk, elsődleges források hiányosságából eredő – korlátozottsága, ugyanakkor úgy ítéljük meg, sikerült kezdeti céljainknak eleget téve árnyalni, illetve megkérdőjelezni azt a képet, amely a kongói háború során elkövetett nők elleni erőszakra fennálló nyugati diskurzust napjainkig nagyrészt jellemezte. Stathis Kalyvas találó észrevétele szerint az erőszak folyamat, nem pedig kizárólag végeredmény (Kalyvas 2006: 21). A háborús erőszak folyamatában sokszor elmosódik a határ elkövető és áldozat között; egy gyerek, akinek ma lemészárolják családját, lerombolják otthonát, iskoláját – egyéb lehetőségek és kilátások híján – holnap dönthet úgy, hogy beáll katonának. Egy fiú, akit arra kényszerítenek, hogy szemtanúja, esetleg résztvevője legyen anyja vagy testvére megerősökölésének, néhány év múlva – katonaként vagy civilként – maga is hasonló erőszak elkövetőjévé válhat. A háborúkról napjainkban fennálló diskurzus azonban gyakran egyáltalán nem veszi figyelembe az erőszak eme folyamatát. A nyugati világ, a nemzetközi közösség narratívájában a brutális, primitív, céltalan, értelmetlen erőszakkal járó afrikai háborúkat az aktív, agresszív, barbár, állatias ösztönöktől hajtott (monolitikus) Férfi vívja, azok elsődleges áldozata pedig a passzív, ártatlan, gondoskodó (monolitikus) Nő, vagy „Nőkésygyerekek”. E narratíva nem kifejezetten és kizárólag azért káros, mert – a másítás (*othering*) folyamatán keresztül – megerősíti a nyugati felsőbbrendűségbe, civilizáltságba, modernitásba vetett hitet és meggyőződést az alsóbbrendű, babár, fejlődésre képtelen „Más” elképzelt alakjával szemben. A diskurzus gyakorlati

eredménye elsősorban abban mérhető, amennyiben – a világgazdasági függőségeken, a nemzetközi fejlesztési együttműködés hangzatos jelszavain és programjain keresztül, egyáltalán a Nyugat által az ún. fejlődő világról kialakított strukturált tudás szellemében – fenntartja és reprodukálja ezt a képet, melyet igen gyakran a helyi lakosság is internalizál, magára nézve helyesként fogad el. Meglátásunk szerint ugyanakkor ez a kép, illetve szűkebb értelemben a kongói konfliktusban széleskörűvé váló szexuális erőszakról fennálló uralkodó percepciók egyaránt jelentős akadályt gördítenek az elé, hogy a nemzetközi közösség a jelenség kezelésére és megfékezésére irányuló, elvben morális-humanitárius célok által vezérelt beavatkozása hatékony, sikeres lehessen. A szexuális erőszak kizárólag háborús stratégiaként való felfogása, az elkövetők barbár szörnyetegekként való ábrázolása ugyanis a jelenség csak igen szűk, rendkívül leegyszerűsített részletét képes megragadni; pedig – mint azt kutatásunk során bizonyítani igyekeztünk – a különböző fegyveres erők tagjai által elkövetett szexuális erőszak komplex egyéni és csoportos motivációk és érdekek, gazdasági, politikai és szociokulturális struktúrák eredménye. Ez a diskurzus azonban a kongói konfliktus bizonyos közvetlen vagy közvetett résztvevőinek szempontjából igen jótékony hatással bír; míg ugyanis a nyugati média és közvélemény figyelme a kongói „barbarizmusra” összpontosul, az állami és nem-állami szereplők egy tekintélyes csoportja számára jól jövedelmező globális hadigazdaság zavartalanul működik tovább. Azt a kérdést pedig csak igen ritkán teszik fel maguknak a „nyugati világhoz” tartozók, hogy pontosan milyen politikai-gazdasági érdekek teszik lehetővé a közel másfél évtizede zajló kongói válság elhúzódását, melyben tömegessé és mindennapossá vált a nők elleni erőszak.

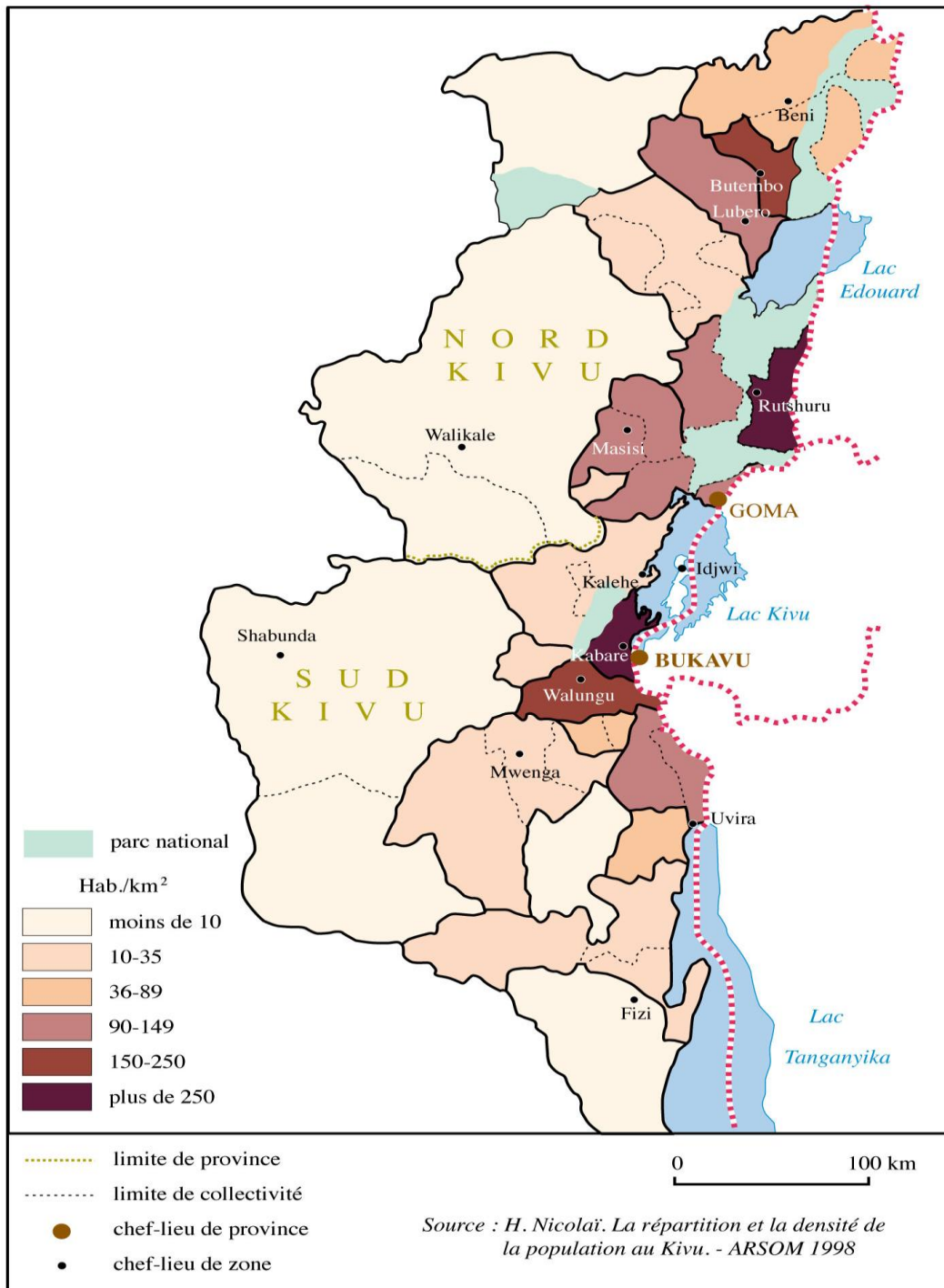
Mellékletek

Észak-és Dél-Kivu etnikai térképe

Forrás: International Alert 2010: 76

Észak-és Dél-Kivu népsűrűsége

Forrás: International Alert 2010: 74

Észak-és Dél-Kivu főbb ásványkincsei

Kassziterit (ónkő)

Jelenleg mennyiség és ár szempontjából a legfontosabb ásványkincs. Észak-és Dél-Kivu számos területén megtalálható. Számatalan módon felhasználható, például forrasztóanyagok, ón fémbevonatok és ötvözetek előállításának komponenseként. Többek között az elektromos iparban és konzervdobozok gyártásakor használják.

2007-ben és 2008-ban a Kongói Demokratikus Köztársaság az ónkő globális kitermelésének körülbelül 4-5 százalékát adta. A kormány Észak-és Dél-Kivura vonatkozó hivatalos statisztikái alapján 2007-ben 14 905.9, 2008. január és szeptember között pedig legalább 13 782.74 tonna kassziteritet exportáltak ezekből a tartományokból. Összehasonlításképpen Kína és Indonézia – a világ két legnagyobb termelője – 118 300 és 103 100 tonnát állítottak elő 2007-ben.

Arany

Észak-és Dél-Kivuban is megtalálható, de a legjelentősebb tartalékok Dél-Kivuban vannak. Szinte az egész aranyexport illegális és be nem jelentett; csupán egy nagyon kis mennyiséget termelnek ki és exportálnak hivatalosan. Nincs rendelkezésre álló megbízható adat a mennyiséggel kapcsolatban.

Koltán

Sokszor ugyanott található, mint a kassziterit, Észak-és Dél-Kivuban egyaránt. A „koltán” a ferroniobát-tantalit (*columbite-tantalite*) rövidítése; ez egy koncentrált ásványkincs, ami tartalmazza a nióbbium (más néven kolumbbium) és tantál nevű fémeket.

A kongói koltánt főképp tantál-forrásként használják. A tantál olyan elektromos eszközök részeként szolgálhat, mint a mobiltelefonok, a laptopok, légzsákos

védelmi rendszerek, videokamerák és digitális fényképezőgépek.

A kongói háború kezdeti szakaszában a koltán volt a legfontosabb ásványkincs, amelynek ára a 2000-es év körül tetőzött, a megugrott keresletre való válaszreakcióként. Mivel 2001-től az árak leestek, a koltán kevésbé meghatározó lett; jelentőségében azóta a kassziterit vette át a helyét.

A kormány Észak-és Dél-Kivura vonatkozó hivatalos statisztikái alapján 2007-ben 428.4, 2008 első felében pedig legalább 270.79 tonna koltánt exportáltak.

A 2007-es évben termelt 428.4 tonna koltánból mintegy 116 tonna tantált lehetett kinyerni. Ez globális összehasonlításban szignifikáns mennyiségnek számít: Ausztrália és Brazília – amelyek a világ legnagyobb tantál-termelői között vannak – 2007-ben 435 és 180 tonna tantált állítottak elő.

A kongói koltánból nyerhető nióbbium mennyisége világviszonylatban elhanyagolható. A 2007-es koltán mennyiségéből mintegy 99 tonna nióbbiumot lehetett kinyerni; ugyanakkor a világ legnagyobb nióbbium termelőjének számító Brazília 2007-ben 57 300 tonnát, a világviszonylatban második Kanada pedig 3000 tonna nióbbiumot állított elő.

Volframit

Észak-és Dél-Kivuban is megtalálható. A volframit egy érc, mely volfrámot tartalmaz. A volfrámot nehézfémek (vagy cementált karbid) előállításához használják, melyeket a nehéziparban alkalmaznak, különösen a fém és kővágó eszközök, bányászati eszközök, valamint különböző gépezetek részeinek gyártása során. A volfrámot izzólámpákban, ötvözetekben és acélban, valamint a mobiltelefonok rezgő hívásjelzőinek gyártásakor is használják.

A kormány Észak-és Dél-Kivura vonatkozó hivatalos statisztikái alapján 2007-ben 1222.1, 2008 első felében pedig legalább

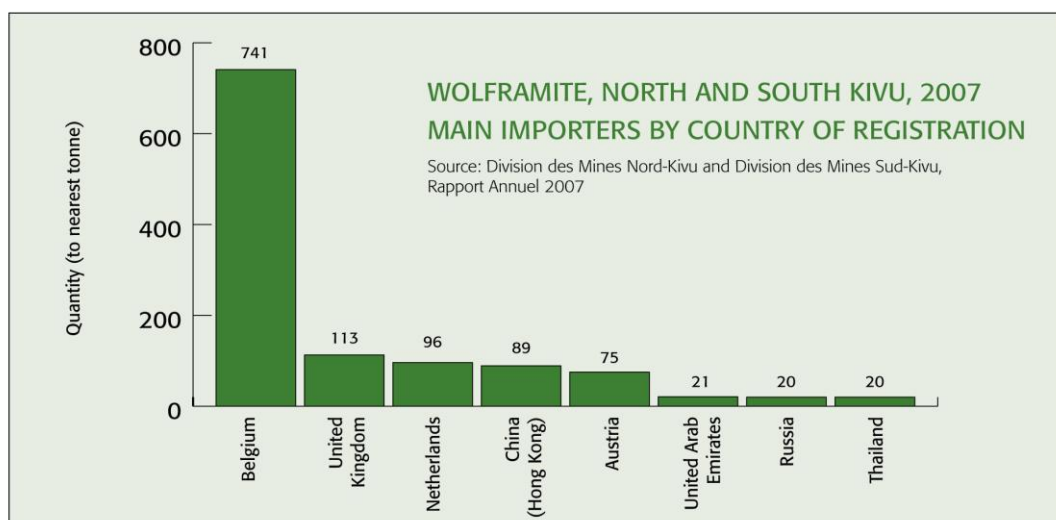
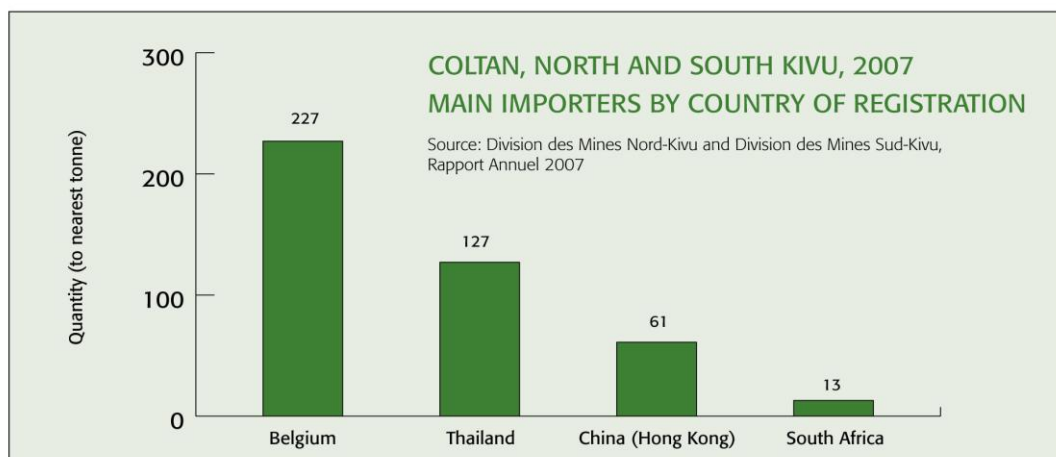
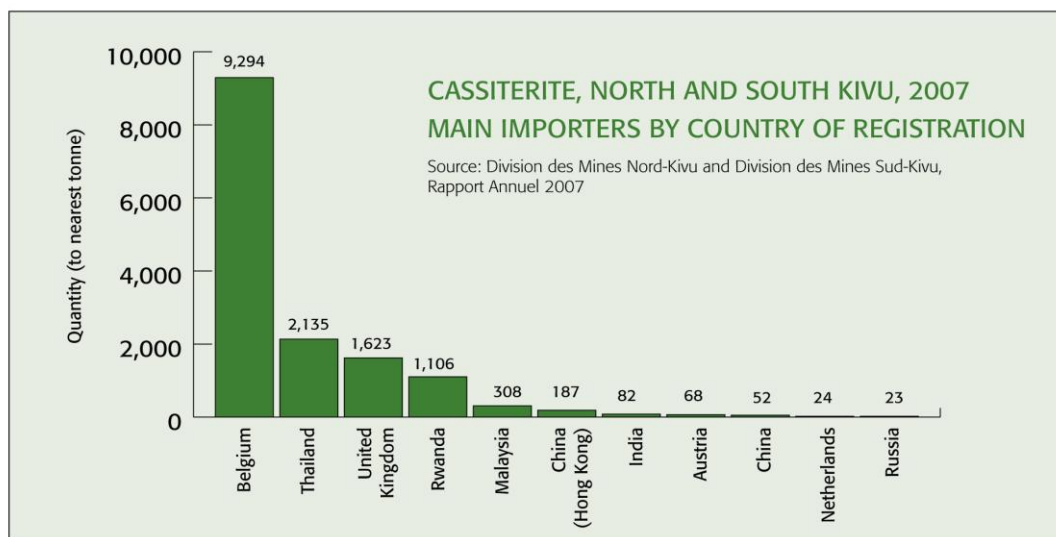
443.92 tonna volfrámitot exportáltak. Az 1222.1 tonna volfrámitból mintegy 635 tonna volfrámit lehetett kinyerni; a világ legnagyobb volfrám előállítója, Kína 2007-ben 41 000 tonna volfrámit termelt. Egyéb meghatározó termelők még Oroszország (3200 tonna), Kanada (2700 tonna) és Ausztria (1200 tonna).

Egyéb

Nióbiumot tartalmazó piroklór az észak-kivui Rutshuru körzetben, valamint különböző drága-és féldrágakövek – többek között gyémántok, ametisztek és turmalin – kis mennyiségben, főleg Dél-Kivuban.

Forrás: Global Witness 2009: 20-21

**Fő kassziterit, koltán és volframit importőrök a bejegyzés országa szerint,
Észak-és Dél-Kivu, 2007**

Forrás: Global Witness 2009: 60

Felhasznált irodalom

- Amnesty International (2004): *Democratic Republic of Congo. Mass Rape: Time for Remedies*. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/AFR62/018/2004/en/618e1ff2-d57f-11dd-bb24-1fb85fe8fa05/afr620182004en.pdf>, 2009. április 22.
- Amnesty International (2008): *No End to War on Women and Children. Democratic Republic of Congo: North Kivu*. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/AFR62/005/2008/en/bbe6934a-9f60-11dd-9e51-afa0a8282a50/afr620052008en.pdf>, 2009. április 22.
- Autesserre, Séverine (2008): „The Trouble With Congo: How Local Disputes Fuel Regional Conflict” *Foreign Affairs* 87 (3): 94-110.
- Baregu, Mwesiga (2002): „The Clones of 'Mr. Kurtz': Violence, War and Plunder in the DRC” *African Journal of Political Science* 7 (2): 11-38.
- Baumeister, Roy F. – Tice, Dianne M. (2001): *The Social Dimension of Sex*. Boston: Allyn & Bacon
- Beneduce, Roberto et al (2006): „Violence with a Purpose: Exploring the Functions and Meaning of Violence in the Democratic Republic of Congo”, http://www.cerisciencespo.com/themes/re-imaginingpeace/va/country/congo_violence.pdf, 2010. március 20.
- Benkes Mihály (1985): *Belga-Kongó függetlenné válásának története*. Budapest: Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya
- Benkes Mihály (2004): „A kongói válság történeti gyökerei – a mobutizmus politikai hagyatéka” *Kül-Világ* 1 (1): <http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2004/01/benkes.pdf>, 2009. március 10.
- Bokorné Szegő Hanna (2006): *Nemzetközi jog*. Budapest: Aula
- Bøås, Morten (2008): „African Conflicts and Conflict Drivers: Uganda, Congo and the Mano River” *Lecture Series on African Security* (2). Uppsala: FOI – Nordiska Afrikainstitutet, <http://www.nai.uu.se/research/nai-foi%20lectures/calendar2009/boas.pdf>, 2010. március 30.
- Brownmiller, Susan (1993): *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York: Fawcett Columbine
- Butler, Christopher K. et al (2007): „Security Forces and Sexual Violence: A Cross-National Analysis of a Principal-Agent Argument” *Journal of Peace Research* 44 (6): 669-687.
- Cakaj, Ledio (2010): *Between a Rock and a Hard Place: LRA Attacks and Congolese Army Abuses in Northeastern Congo*. Washington D.C.: The Enough Project, http://www.enoughproject.org/files/publications/LRA_Congo.pdf, 2010. március 30.
- CIA (2010): „Democratic Republic of the Congo” in *The World Factbook* (CIA). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cg.html>, 2010. március 30.
- Clark, John F. (2004a): „Museveni’s Adventure in the Congo War: Uganda’s Vietnam?” in: Clark (2004b): 145-165.
- Clark, John F., szerk. (2004b): *The African Stakes of the Congo War*. New York: Palgrave Macmillan

- Clifford, Cassandra (2008): *Rape as a Weapon of War and its Long-term Effects on Victims and Society*. Budapest: 7th Global Conference on Violence and the Contexts of Hostility, <http://www.inter-disciplinary.net/ptb/hhv/vcce/vch7/Clifford%20paper.pdf>, 2009. április 20.
- CNN.com (2009): „Dr. Denis Mukwege: the Angel of Bukavu” *African Voices*, <http://www.cnn.com/2009/WORLD/africa/09/27/denis.mukwege/index.html?iref=allsearch>, 2010. március 16.
- Copelon, Rhonda (1994): „Surfacing Gender: Reconceptualizing Crimes against Women in Time of War” in: Stiglmeier (1994): 197-218.
- Coulter, Chris et al (2007): „Young Women in African Wars” *Policy Notes* (1). Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:nai:diva-130>, 2009. október 2.
- Cuvelier, Jeroen – Raeymaekers, Tim (2002): „Supporting the War Economy in the DRC: European Companies and the Coltan Trade” *IPIS Report*, <http://www.grandslacs.net/doc/2343.pdf>, 2009. március 17.
- Csabai György (n.a.): *A stratégia fogalma és megközelítése*. <http://www.zmne.hu/Forum/02ond/strategia.htm>, 2010. március 10.
- Csizmadia Sándor – Tarrósy István, szerk. (2009): *Afrika ma: Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó
- Dallman, Ashley (2009): „Prosecuting Conflict-Related Sexual Violence at the International Criminal Court” *SIPRI Insights on Peace and Security* (1), <http://books.sipri.org/files/insight/SIPRIInsight0901.pdf>, 2009. május 22.
- DIC (2002): *Global and Inclusive Agreement on Transition in the Democratic Republic of the Congo*. <http://www.iss.co.za/AF/profiles/DRCongo/cdreader/bin/6global.pdf>, 2010. március 30.
- Dragotesc, Andra-Mirona (2009): *(De)constructing War Raped Identities: Awareness Raising Politics on Mass Wartime Rapes in Congo*. Diplomamunka. Budapest: CEU, <http://goya.ceu.hu/search~S0?/aDragotesc/adragotesc/1,1,1,B/1856~b1141485&FF=adragotesc&1,1,1,0/startreferer//search~S0/aDragotesc/adragotesc/1,1,1,B/frameset&FF=adragotesc&1,1,/endreferer/>, 2010. február 9.
- Dunn, Kevin C. (2004): „A Survival Guide to Kinshasa: Lessons of the Father, Passed Down to the Son” in Clark (2004b): 53-74.
- Ebenga, Jacques – N’Landu, Thierry (2005): „The Congolese National Army: In Search of an Identity” in: *Evolutions and Revolutions: A Contemporary History of Militaries in Southern Africa* (Rupiya, M., szerk.). Pretoria: Institute for Security Studies: 63-84.
- Elbe, Stefan (2002): „HIV/AIDS and the Changing Landscape of War in Africa” *International Security* 27 (2): 159-177.
- Englebert, Pierre (2009): „All for Congo (Congo for Nobody) in the Kivus” in *Africa: Unity, Sovereignty and Sorrow* (Englebert, P.). Boulder, CO: Rienner: 122-135.
- Enloe, Cynthia (2000): „When Soldiers Rape” in: *Maneuvers: the International Politics of Militarizing Women's Lives* (Enloe, C.). Berkeley, CA: University of California Press: 108-152.
- ENSZ BT (2000): *1325-ös határozat, S/Res/1325 (2000)*. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>, 2010. január 20.
- ENSZ BT (2008): *1820-as határozat, S/Res/1820 (2008)*. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/391/44/PDF/N0839144.pdf?OpenElement>, 2010. január 20.
- Eriksson Baaz, Maria – Stern, Maria (2008): „Making Sense of Violence: Voices of Soldiers in the Congo (DRC)” *Journal of Modern African Studies* 46 (1): 57-86.

- Eriksson Baaz, Maria – Stern, Maria (2009): „Why Do Soldiers Rape? Masculinity, Violence, and Sexuality in the Armed Forces in the Congo (DRC)” *International Studies Quarterly* 53 (2): 495-518.
- Ertürk, Yakin (2008): *Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences. Mission to the Democratic Republic of Congo*. OCHR: Human Rights Council, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/7session/A.HRC.7.6.Add.4.doc>, 2009. április 27.
- Farwell, Nancy (2004): „War Rape: New Conceptualizations and Responses” *Affilia* 19 (4): 389-403.
- Gardam, Judith (1998): „Women, Human Rights and International Humanitarian Law” *International Review of the Red Cross* (324): 421-432. <http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/html/57JPG4>, 2009. május 22.
- Gettleman, Jeffrey (2007): „Rape Epidemic Raises Trauma of Congo War” *The New York Times Online*, <http://www.nytimes.com/2007/10/07/world/africa/07congo.html>, 2009. április 22.
- Global Witness (2009): „Faced with a Gun, What Can You Do?” *War and the Militarisation of Mining in Eastern Congo*. London: Global Witness
- Gordon, April A. (2007): „Women and Development” in: Gordon – Gordon (2007): 293-316.
- Gordon, April A. – Gordon, Donald L., szerk. (2007): *Understanding Contemporary Africa*. Boulder, CO: Rienner
- Gottschall, Jonathan (2004): „Explaining Wartime Rape” *The Journal of Sex Research* 41 (2): 129-136.
- Gouzou, Jérôme et al (2009): *Democratic Republic of Congo: Country Gender Profile*. Stockholm: SIDA
- HHI (2009): *Characterizing Sexual Violence in the Democratic Republic of the Congo: Profiles of Violence, Community Responses, and Implications for the Protection of Women*. Final Report for the Open Society Institute. Cambridge, MA: Harvard Humanitarian Initiative, <http://www.hhi.harvard.edu/images/resources/reports/final%20report%20for%20the%20open%20society%20institute%20-%201.pdf>, 2010. március 30.
- HHI – Oxfam (2010): „Now, The World is without Me”: *An Investigation of Sexual Violence in Eastern Democratic Republic of Congo*. Cambridge, MA: Harvard Humanitarian Initiative, <http://www.hhi.harvard.edu/images/resources/reports/hhi-oxfam%20drc%20gbv%20report.pdf>, 2010. április 14.
- Hochschild, Adam (1998): *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*. Boston: Houghton Mifflin
- Hoebcke, Hans et al (2008): „Assessing Security Sector Reform and its Impact on the Kivu Provinces” *Situation Report*. Pretoria: Institute for Security Studies, <http://www.issafrika.org/uploads/SITREPDR261108.PDF>, 2010. március 28.
- HRW (2002): *The War within the War: Sexual Violence against Women and Girls in Eastern Congo*. New York: Human Rights Watch
- HRW (2005): „Seeking Justice: The Prosecution of Sexual Violence in the Congo War” *Human Rights Watch* 17 (1a), <http://www.hrw.org/en/reports/2005/03/06/seeking-justice-0>, 2009. április 20.
- HRW (2007): „Renewed Crisis in North Kivu” *Human Rights Watch* 19 (17a), <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/drc1007webwcover.pdf>, 2009. április 20.

- HRW (2009a): *Soldiers Who Rape, Commanders Who Condone: Sexual Violence and Military Reform in the Democratic Republic of Congo*. New York: Human Rights Watch
- HRW (2009b): *“You Will Be Punished”*: Attacks on Civilians in Eastern Congo. New York: Human Rights Watch
- HRW (2010a): *Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda*. New York: Human Rights Watch
- HRW (2010b): *Trail of Death: LRA Atrocities in Northeastern Congo*. New York: Human Rights Watch
- Hunt, Nancy Rose (2008): „An Acoustic Register, Tenacious Images, and Congolese Scenes of Rape and Repetition” *Cultural Anthropology* 23 (2): 220-253.
- ICC (1998): *Rome Statute of the International Criminal Court*. http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EA9AEFF7-5752-4F84-BE94-0A655EB30E16/0/Rome_Statute_English.pdf, 2010. március 2.
- ICC (2006): *Situation in the Democratic Republic of the Congo in the Case of the Prosecutor v. Bosco Ntaganda: Warrant of Arrest, ICC-01/04-02/06*. <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc305330.PDF>, 2010. március 30.
- ICG (2000): „Scramble for the Congo: Anatomy of an Ugly War” *Africa Report* (26). Nairobi/Brussels: International Crisis Group
- ICG (2003): „The Kivus: The Forgotten Crucible of the Congo Conflict” *Africa Report* (56). Nairobi/Brussels: International Crisis Group
- ICG (2006): „Security Sector Reform in the Congo” *Africa Report* (104). Nairobi/Brussels: International Crisis Group
- ICG (2007): „Congo: Bringing Peace to North Kivu” *Africa Report* (133). Nairobi/Brussels: International Crisis Group
- ICG (2010): „Conflict History: DR Congo”, http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?action=conflict_search&l=1&t=1&c_country=37, 2010. március 28.
- ICTR (1998): *The Prosecutor Versus Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-Z, Judgement*. <http://www.unicttr.org/Portals/0/Case%5CEnglish%5CAkayesu%5Cjudgement%5Cakay001.pdf>, 2010. március 30.
- IDMC (2008): *Democratic Republic of the Congo: Escalating Displacement in North Kivu Despite Ceasefire Agreement. A Profile of the Internal Displacement Situation*. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre (Norwegian Refugee Council), <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/48e31fd52.pdf>, 2009. október 20.
- IDMC (2010): *Democratic Republic of the Congo: Over 2.1 million IDPs in the Context of Deteriorating Humanitarian Conditions*. Geneva: Internal Displacement Monitoring Centre (Norwegian Refugee Council), [http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/F4D1EB858711A38AC12576D4005079A5/\\$file/DRC_Overview_Feb10.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/F4D1EB858711A38AC12576D4005079A5/$file/DRC_Overview_Feb10.pdf), 2010. március 28.
- International Alert (2010): *The Role of the Exploitation of Natural Resources in Fuelling and Prolonging Crises in the Eastern DRC*. http://www.international-alert.org/pdf/Natural_Resources_Jan_10.pdf, 2010. március 30.
- IRC (2007): *Mortality in the Democratic Republic of Congo: An Ongoing Crisis*. New York: International Rescue Committee, http://www.theirc.org/resources/2007/2006-7_congomortalitysurvey.pdf, 2009. április 20.
- IRIN (2006): „DRC: From Protection to Insurgency – History of the Mayi-Mayi” *IRINnews.org*, <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2006/03/mil-060316-irin01.htm>, 2010. március 20.

- Ismail, Zahra (2008): *Emerging from the Shadows: Finding a Place for Children Born of War*. Diplomamunka. Schlaining, Austria: European Peace University, <http://www.epu.ac.at/epu/research/Ismail.pdf>, 2009. szeptember 25.
- Jackson, Stephen (2004): „Regional Conflict Formation and the “Bantu/Nilotic” Mythology in the Great Lakes” *CIC Report*. New York: Center on International Cooperation (NYU), <http://www.cic.nyu.edu/peacebuilding/oldpdfs/stephenjackson.pdf>, 2010. március 20.
- Jackson, Stephen (2006): „Sons of Which Soil? The Language and Politics of Autochthony in Eastern D.R. Congo” *African Studies Review* 49 (2): 95-123.
- Jourdan, Luca (2006): *Mayi-Mayi: Young Rebels in Kivu (Democratic Republic of Congo)*. Dakar: Conference on Youth and the Global South: Religion, Politics and the Making of Youth in Africa, Asia and the Middle East, <http://www.ascleiden.nl/Pdf/youthconfjourdan.pdf>, 2010. március 30.
- Kaldor, Mary (1999): *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Kalyvas, Stathis N. (2001): „„New” and „Old” Civil Wars: A Valid Distinction?” *World Politics* 54 (1): 99-118.
- Kalyvas, Stathis N. (2006): *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press
- Koskenniemi, Martti (2002): *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law, 1870-1960*. Cambridge: Cambridge University Press
- Krug, Etienne G. et al (2002): „Sexual Violence” in *World Report on Violence and Health* (Krug at al, szerk.). Geneva: World Health Organization: 147-181.
- Lalji, Nadira (2007): „The Resource Curse Revised: Conflict and Coltan in the Congo” *Harvard International Review* 29 (3), <http://hir.harvard.edu/index.php?page=article&id=1677>, 2009. március 17.
- Masinda, Mambo Tabu (2004): „Congolese Military Cultural Change: A Necessary Condition For Peaceful Democratic Transition” *Journal of Peace, Conflict and Development* 5 (1), <http://www.peacestudiesjournal.org.uk/dl/CongoleseMilitaryChange.PDF>, 2009. december 5.
- Mbiti, John S. (1990): *African Religions & Philosophy*. Oxford/Portsmouth, NH: Heinemann
- McCalpin, Jermaine O. (2004): „Historicity of a Crisis: The Origins of the Congo War” in Clark (2004b): 33-50.
- McKeogh, Colm (2007): „Civilian Immunity in War: From Augustine to Vattel” in: Primoratz (2007): 62-83.
- Meredith, Martin (2006): *The State of Africa: A History of Fifty Years of Independence*. London: Free Press
- Mianda, Gertrude (2002): „Colonialism, Education, and Gender Relations in the Belgian Congo: The *Évolué* Case” in *Women in African Colonial Histories* (Allman, J. et al, szerk.). Bloomington: Indiana University Press: 144-163.
- Mitchell, Neil J. (2004): *Agents of Atrocity: Leaders, Followers, and the Violation of Human Rights in Civil War*. New York: Palgrave Macmillan
- MK 2000/112. *A Polgári Lakosság Háború Idején Való Védelmére Vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (IV. Genfi Egyezmény)*, http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/6CF7F4E7-B841-44F0-8DCE-67D23DCFB6E2/0/GENF4_hu.pdf, 2010. január 20.
- Montague, Dena (2002): „Stolen Goods: Coltan and Conflict in the Democratic Republic of Congo” *SAIS Review* 22 (1): 103-118.

- MONUC (2009a): „10 December 2009: North Kivu’s Protection Deployment” *Documents*. <http://monuc.unmissions.org/Default.aspx?tabid=2615>, 2010. március 28.
- MONUC (2009b): „10 December 2009: South Kivu’s Protection Deployment” *Documents*. <http://monuc.unmissions.org/Default.aspx?tabid=2615>, 2010. március 28.
- MONUC/ Public Information Division (2009c): *Briefing Materials*. http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/monuc/documents/monuc_background_2009.pdf, 2010. március 28.
- MONUC (2009d): *Comprehensive Strategy on Combating Sexual Violence in DRC: Executive Summary*. <http://monuc.unmissions.org/Portals/MONUC/ACTIVITIES/Sexual%20Violence/KeyDocuments/Comprehensive%20Strategy%20Executive%20Summary.pdf>, 2010. március 28.
- MONUC (2010): „Facts and Figures” *A MONUC hivatalos honlapja*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/monuc/facts.shtml>, 2010. március 28.
- MONUC – OHCHR (2009): *Consolidated Investigation Report of the United Nations Joint Human Rights Office (UNJHRO) Following Widespread Looting and Grave Violations of Human Rights by the Congolese National Armed Forces in Goma and Kanyabayonga in October and November 2008*. <http://monuc.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=5PneD%2fWYj8%3d&tabid=2615&mid=3120>, 2009. szeptember 25.
- Moser, Caroline O. N. – Clark, Fiona, szerk. (2001): *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*. New York: Zed Books
- Mrdja, Tanja (2007): *Rape: Assymetrical Warfare?* Diplomamunka. Sarajevo: University of Sarajevo
- Muehlenhard, Charlene L. et al (1996): „Is Rape Sex or Violence? Conceptual Issues and Implications” in: *Sex, Power, Conflict* (Buss – Malamuth, szerk.). New York: Oxford University Press: 119-137.
- Musambachime, Mwelwa C. (1990): „Military Violence against Civilians: The Case of the Congolese and Zairean Military in the Pedicle, 1890-1988” *The International Journal of African Historical Studies* 23 (4): 643-664.
- Münkler, Herfried (2005): *The New Wars*. Cambridge, UK: Polity Press
- Newman, Edward (2004): „The New Wars Debate: A Historical Perspective is Needed” *Security Dialogue* 35 (2): 173-189.
- Nye, Robert A. (2004): „Sexuality” in: *A Companion to Gender History* (Meade – Wiesner-Hanks, szerk.). Malden, MA: Blackwell Publishing: 11-25.
- Nzongola-Ntalaja, Georges (2004): „From Zaire to the Democratic Republic of the Congo” *Current African Issues* (28). Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:nai:diva-108>, 2009. október 2.
- Omanyondo Ohambe, Marie Claire et al (2005): *Women’s Bodies as a Battleground: Sexual Violence Against Women and Girls during the War in the Democratic Republic of Congo. South Kivu (1996-2003)*. London: International Alert, http://www.international-alert.org/pdf/sexual_violence_congo_english.pdf, 2009. szeptember 20.
- O’Toole, Thomas: „The Historical Context” in: Gordon – Gordon (2007): 23-56.
- Palmer, C. T. (1988): „Twelve Reasons Why Rape is not Sexually Motivated: a Skeptical Examination” *Journal of Sex Research* 25 (4): 512-530.
- Paragi Beáta (2008): „Gyerekkatonák Afrikában” *Külügyi Szemle* 7 (4): 57-80.
- PCNICC (2000): *Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court. Addendum, Part II: Finalized Draft Text of the Elements of Crimes*. PCNICC

- 2000/1/Add.2. http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Aussenpolitik/InternatRecht/ISStGH/dl__elementsofcrime.pdf, 2010. március 30.
- Pető, Andrea (1999): „Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös nemi erőszak esetek emlékezete” *Történelmi Szemle* (1-2): 85-108.
- Pratt, Marion – Werchick, Leah (2004): *Sexual Terrorism: Rape as a Weapon of War in Eastern Democratic Republic of Congo. An Assessment of Programmatic Responses to Sexual Violence in North Kivu, South Kivu, Maniema, and Orientale Provinces*. Kinshasa: USAID/DCHA, <http://www.peacewomen.org/resources/DRC/USAIDDCHADRC.pdf>, 2009. április 22.
- Primoratz, Igor, szerk. (2007): *Civilian Immunity in War*. New York: Oxford University Press
- Prunier, Gérard (2009): *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*. Oxford: Oxford University Press
- Rác András – Türke András István (2005): „Az ENSZ és az Európai Unió válságkezelési műveletei a Kongói Demokratikus Köztársaságban” *Külügyi Szemle* 4 (1-2): 12-36.
- Reader, John (1998): *Africa: A Biography of the Continent*. London: Penguin Books
- Renton, David et al (2007): *The Congo: Plunder and Resistance*. London/New York: Zed Books
- Salehyan, Idean (2009): „The Rwandan Civil War” in *Rebels without Borders: Transnational Insurgencies in World Politics* (Salehyan, I.). Ithaca, NY: Cornell University Press: 145-164.
- Sanday, Peggy Reeves (2003): „Rape-Free versus Rape-Prone: How Culture Makes a Difference” in: *Evolution, Gender and Rape* (Travis, C. B., szerk.). Cambridge, MA: MIT Press: 337-362.
- Seifert, Ruth (1994): „War and Rape: A Preliminary Analysis” in: Stiglmeier (1994): 54-72.
- Sharlach, Lisa (2009): „State Rape: Sexual Violence as Genocide” in: *The Genocide Studies Reader* (Totten – Bartrop, szerk.). New York: Routledge: 180-192.
- Sideris, Tina (2001): „Rape in War and Peace. Social Context, Gender, Power and Identity” in: *The Aftermath: Women in Post-Conflict Transformation* (Meintjes et al, szerk.). London: Zed Books: 142-158.
- Skjelsbaek, Inger (2001): „Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship” *European Journal of International Relations* 7 (2): 211-237.
- Solhjell, Randi (2008): *Sexual Violence in War. Motives for Sexual Violence in War and Possible Approaches in a Comparative Perspective to Alternative Solutions*. Diplomamunka. Oslo: University of Oslo
- Solhjell, Randi (2009): *Combating Sexual Violence in the DRC: Towards a Comprehensive Approach?* Oslo: NUPI
- Solhjell, Randi (2010): „Gendering the Security Sector: Protecting Civilians Against Sexual and Gender-Based Violence in the Democratic Republic of Congo” *NUPI Working Paper* (769). Oslo: NUPI, <http://english.nupi.no/Publications/Working-Papers/2010/Gendering-the-Security-Sector>, 2010. április 10.
- Spittaels, Steven – Hilgert, Filip (2008): *Mapping Conflict Motives: Eastern DRC*. Antwerp: IPIS, http://www.ipisresearch.be/maps/Oost-Congo/20080506_Mapping_Eastern_DRC.pdf, 2009. április 20.
- Steiner, Birthe et al (2009): „Sexual Violence in the Protracted Conflict of DRC. Programming for Rape Survivors in South Kivu” *Conflict and Health* 3 (3),

- <http://www.conflictandhealth.com/content/pdf/1752-1505-3-3.pdf>, 2009. december 10.
- Stiglmayer, Alexandra, szerk. (1994): *Mass Rape: the War against Women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln: University of Nebraska Press
- Szabó Loránd (2008): „Kongói kaleidoszkóp 1998-2008: a hatalmi erőtér változásai” *Külügyi Szemle* 6 (4): 119-139.
- Szabó Loránd (2009): „A Kongói Demokratikus Köztársaság feldarabol(ód)ásának félelme” in Csizmadia – Tarrósy (2009): 93-109.
- Taylor, Diane (2008): „Congo Rape Testimonies: Aged one to 90, the Victims of Hidden War against Women” *The Guardian*, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/dec/05/congo-rape-testimonies-walungu>, 2009. április 27.
- Thakur, Monika (2008): „Demilitarising Militias in the Kivus (Eastern Democratic Republic of Congo)” *African Security Review* 17 (1): 52-67. http://www.issafrika.org/uploads/ASR17_1FULOL.PDF, 2009. október 20.
- Thornhill, Randy – Palmer, Craig T. (2000): *A Natural History of Rape: Biological Bases of Sexual Coercion*. Cambridge, MA: MIT Press
- Trenholm, Jill E. et al (2009): „Battles on Women’s Bodies: War, Rape and Traumatization in Eastern Democratic Republic of Congo” *Global Public Health*, <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all~content=a915373779>, 2009. október 5.
- Tull, Dennis M. (2005): *The Reconfiguration of Political Order in Africa: A Case Study of North Kivu (DR Congo)*. Hamburg: Institut für Afrika-Kunde
- Turshen, Meredith (2001): „The Political Economy of Rape. An Analysis of Systematic Rape and Sexual Abuse of Women During Armed Conflict in Africa” in Moser – Clark (2001): 55-68.
- Turshen, Meredith – Twagiramariya, Clotilde, szerk. (1998): *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa*. London: Zed Books
- UN Cartographic Section (2004): Democratic Republic of the Congo, <http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/drcongo.pdf>, 2010. március 30.
- UNDP (2009): *Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human mobility and development*. New York: Palgrave Macmillan, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf, 2010. március 30.
- UNFPA (2009): *Cas Incidents de Violences Sexuelles Enregistres entre Janvier et Juin 2009*. Presentation. Kinshasa: UNFPA, <http://monuc.unmissions.org/Portals/MONUC/Repository/presentation%20UNFPA%20cluster%20protection%2009092009.222fb316-1c03-47bf-af83-539648d2bbcf.pdf>, 2010. április 10.
- UNHCR (2010): „Democratic Republic of the Congo: Statistical Snapshot”, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/page?page=49e45c366>, 2010. március 28.
- Vlassenroot, Koen (2008): „Armed Groups and Militias in Eastern DR Congo” *Lecture Series on African Security* (5). Uppsala: FOI – Nordiska Afrikainstitutet, <http://www.nai.uu.se/research/nai-foi%20lectures/calendar2009/vlassenroot.pdf>, 2010. március 30.
- Vlassenroot, Koen – Raeymaekers, Timothy (2004): *Conflict and Social Transformation in Eastern DR Congo*. Gent, BE: Academia Press
- Ward, Jeanne (2005): „Sexual Violence in Times of War” in: *Broken Bodies, Broken Dreams: Violence against Women Exposed* (Ward, J. et al). Nairobi: OCHA/IRIN: 176-203.

- Waterman, Richard W. – Meier, Kenneth J. (2004): „Principal-Agent Models: A Theoretical Cul-de-Sac” in *Bureaucrats, Politics and the Environment* (Waterman, R. W. et al). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press: 19-42.
- Weinstein, Jeremy M. (2007): *Inside Rebellion: the Politics of Insurgent Violence*. Cambridge/New York: Cambridge University Press
- Wood, Elisabeth Jean (2006): „Variation in Sexual Violence during War” *Politics & Society* 34 (3): 307-341.
- Young, Crawford (2004): „Contextualizing Congo Conflicts: Order and Disorder in Postcolonial Africa” in: Clark (2004b): 13-31.
- Young, Crawford (2006): „The Heart of the African Conflict Zone: Democratization, Ethnicity, Civil Conflict, and the Great Lakes Crisis” *Annual Review of Political Science* 9: 301-328.
- Zanetti, Véronique (2007): „Women, War and International Law” in: Primoratz (2007): 217-238.